

**Rodina a zaměstnání
s ohledem na rodinný cyklus**

Sylva Höhne
Věra Kuchařová
Kamila Svobodová
Anna Šťastná
Lucie Žáčková

VÚPSV, v.v.i. Praha
2010

Publikace byla schválena ediční vědeckou radou ve složení:

doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (VÚPSV, v.v.i. Praha)

Ing. Martin Holub, Ph.D. (VÚPSV, v.v.i. Praha)

Mgr. Miriam Kotrusová, Ph.D. (FSV UK Praha)

Ing. Robert Jahoda, Ph.D. (MU Brno)

Ing. David Prušvic, Ph.D. (MF ČR)

Ing. Jan Mertl, Ph.D. (VŠFS Praha)

Ing. Jan Molek, CSc. (JU, České Budějovice)

Tato publikace vznikla v rámci řešení výzkumného projektu „Rodina, zaměstnání, vzdělání“ (registrační číslo 1J 051/05-DP2), který finančně podpořilo Ministerstvem práce a sociálních věcí České republiky. Projekt je součástí výzkumného programu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“.

Vydal Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.

Praha 2, Palackého náměstí 4

jako svou 405. publikaci

Vyšlo v roce 2010, 1. vydání, náklad 220 výtisků, počet stran 108

Tisk: VÚPSV, v.v.i.

Recenze: Mgr. Hana Hašková (SOÚ AV ČR, v.v.i.)

Mgr. Eva Mitchell (SOÚ AV ČR, v.v.i.)

ISBN 978-80-7416-059-2

<http://www.vupsv.cz>

Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus

Abstrakt

Studie přináší výsledky série empirických šetření zaměřujících se na vybrané etapy životního cyklu. Výzkumné sondy vznikly v rámci projektu „Rodina, zaměstnání a vzdělání“ a zjišťovaly mimo jiné individuální předpoklady harmonizace zmíněných tří sfér na úrovni rodin a rodinných vztahů. Publikace je rozčleněna do tří stěžejních částí. V první části věnované sféře rodiny jsou sledovány hodnoty a postoje spojené s partnerstvím a rodičovstvím a zároveň jejich naplňování v podobě reálných životních a rodinných strategií. Zvláštní pozornost je věnována času v rodinném životě a v zaměstnání, neboť rozdělení času mezi rodinu a práci je jednou z klíčových otázek zejména v životě rodin s menšími dětmi. Předmětem druhé části textu je současné socioekonomické postavení mužů a žen v dané fázi rodinného cyklu. Pozornost se zaměřuje na profesní zařazení a pracovní podmínky zástupců jednotlivých rodin a též na hodnocení jejich příjmové a materiální situace. Klíčovým tématem poslední části studie jsou plány, strategie a názory na význam zaměstnání a rodiny v životě respondentů. Studovány jsou upřednostňované možnosti ulehčující rodičům snahu harmonizovat rodinný a pracovní život i konkrétní praktiky, které rodiče v realitě uplatňují. V závěru této části je pojednáno o preferovaných opatřeních na podporu rodiny ze strany státu.

Klíčová slova: rodina, partnerství, rodičovství, životní cyklus, zaměstnání, harmonizace rodiny a zaměstnání, vzdělání

Family and Employment with respect to the family cycle

Abstract

The monograph presents results of a series of empirical surveys focused on the specific stages of the life cycle. Surveys were conducted within the research project "Family, employment and education". The project's aim is to identify individual requirements and chances of balancing the three spheres - family, employment and education - within families and family relationships. The publication is divided into three main sections. The first part of the study is devoted to the family sphere and focuses on the values and attitudes connected with partnership and parenthood as well as their implementation in the real family life and life strategies. Special attention is paid to the issue of time management of family life and employment, since the division of time between work and family is one of the key issues especially in the lives of families with small children. The second part deals with the socio-economic status of men and women over the life course and studies the professional status and working conditions of respondents, their income and material conditions of families. A key theme of the last part of the study is work-life balance and plans, strategies and attitudes towards the importance of work and family life. This part analyses also experiences and attitudes towards family and social policy measures.

Key words: family, partnership, parenthood, life course, employment, work-life balance, education

Obsah

Úvod	7
1. Sféra rodiny (Anna Šťastná, Lucie Žáčková)	12
1.1 Zakládání rodiny	12
1.2 Partnerství	16
1.3 Rodičovství	23
1.4 Čas v rodinném životě a v zaměstnání	33
1.5 Shrnutí	41
2. Sféra práce (Sylva Höhne, Lucie Žáčková)	43
2.1 Význam zaměstnání	43
2.2 Postavení na trhu práce a pracovní podmínky	49
2.3 Materiální zajištění	58
2.4 Shrnutí	62
3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání (Kamila Svobodová, Sylva Höhne, Anna Šťastná)	65
3.1 Strategie sladování rodinných a pracovních zájmů	65
3.2 Praktiky sladování rodinných a pracovních rolí	73
3.3 Korelace mezi sférou soukromou a profesní	81
3.4 Opatření na podporu harmonizace sfér rodiny a zaměstnání	88
3.5 Shrnutí	96
4. Závěr (Věra Kuchařová)	98
Literatura	105

Úvod

Projekt „Rodina, zaměstnání a vzdělání“, součástí jehož plnění je zde předkládaná studie, vznikl na základě potřeby komplexně zpracovat téma aktuálních změn ve třech stěžejních oblastech modernizačních proměn společnosti a jejich vzájemné provázanosti. Tyto oblasti mají svůj obecný rámec v demografickém vývoji a ekonomickém rozvoji. Jejich zásadní charakteristikou je, že se vyskytují na rozhraní mezi sférou soukromou a veřejnou. Jedná se o proměny partnerského a rodinného života a stárnutí populace, proměny povahy práce a zaměstnanosti a proměny systému vzdělávání s rostoucím akcentem na celoživotní vzdělávání. Tyto tři procesy se střetávají v každodenním životě jednotlivce. Každý jedinec v nich vystupuje jako jeden z důležitých aktérů, jehož jednání, životní strategie a naplňování jeho životních plánů spoluutváří celkový průběh těchto procesů. Jejich zkoumání se proto neobejde bez znalosti individuálních motivací a reálného jednání v rodinném chování, v budování profesní kariéry a průběhu vzdělávacích drah, a to v jejich vzájemné propojenosti.

Proto se jako jedna ze stěžejních součástí řešení projektu „Rodina, zaměstnání a vzdělání“ uskutečnila série empirických šetření, která zjišťovala subjektivní či individuální předpoklady harmonizace zmíněných tří sfér na úrovni rodin a rodinných vztahů. Doplnila ji sonda mezi zaměstnavateli jako dalšími významnými aktéry, kteří navíc utvářejí významnou část institucionálních a strukturálních podmínek harmonizace sféry veřejné a soukromé. Celý projekt sestává z několika částí, zahrnujících zhodnocení a rozpracování stávajících znalostí, analýzu relevantních teoretických konceptů a realizaci vlastních empirických šetření. Posledně jmenovaná část, konkrétně sondy v rodinách různého typu, je základem této souhrnné studie.

Empirická část projektu¹ se skládala ze tří volně spjatých částí - série pěti sond zaměřených na vybrané etapy životního cyklu, šetření rodičovských párů prožívajících aktuálně etapu péče o malé děti a výzkumu zaměstnavatelů zaměřeného na jejich přístup k zaměstnávání rodičů (potenciálně) zatížených rodičovskými povinnostmi. Šetření etap rodinného cyklu byla koncipována jako série sond zpracovaných kvótním výběrem tak, abychom zachovali co nejvyšší homogenitu nevelkých výběrových souborů a současně zachytili rodiny a jedince, u nichž se specifika dané vývojové fáze projevují, alespoň potenciálně, nejmarkantněji (podrobnosti viz níže). Šetření manželských párů se navíc zaměřilo na genderové aspekty sladování rodiny a zaměstnání a na roli vyjednávání mezi partnery² při hledání reálných cest naplňování rodičovských aspirací a vyrovnávání napětí mezi rodičovskými a profesními povinnostmi.

Koncepce empirických šetření v rodinách vychází z několika teoretických přístupů a obecných konceptů. Stěžejními jsou koncept harmonizace rodiny a zaměstnání a teorie životního cyklu [srv. Alan 1989; Hamplová, Šalamounová, Šamanová 2003; Šťastná 2005, 2006; Kuchařová 2008]. Uvedený koncept je předmětem zájmu v kontextu rodinné politiky [mj. Kocourková, Rabušic 2006], politiky zaměstnanosti [Mareš 2006; Sirovátka 2003, 2006] a politiky rovných příležitostí [Čermáková 2002; Dudová 2007; Křížková 2005, 2006]. Celý projekt usiluje o syntetický pohled na tyto oblasti, ale v empirických šetřeních byl aplikován zejména pohled rodinně-politický, tj. zájem o volby strategií sladování a organizaci disponibilního času rodičů a zda mají dostatek času na všechny hlavní aktivity a pokud ne, jaké faktory zde působí (příklady

¹ Zpracovávána zejména ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i. a STEM, s.r.o. ve spolupráci s Masarykovou univerzitou. Masarykova univerzita současně uskutečnila jako součást projektu „Rodina, zaměstnání a vzdělání“ vlastní empirické výzkumy „Hodnota dítěte“, „Sociální reprodukce“.

² Jeho význam analyzují a zdůvodňují např. Možný 2006, Rabušic 2001.

takového přístupu lze nalézt např. v A new organisation 2003; Gershuny 2003; Čermáková et al. 2002; Křížková et al. 2005; Ettlrová et al. 2006). Provedená šetření zohledňují současně celoživotní plány (life-course arrangement), tvořené s ohledem na profesní a rodinné preference, a sledují bariéry jejich uskutečňování (srv. mj. vliv reálných možností v publikaci I. Možného z roku 1983, s. 47-49). Zkoumání životního cyklu umožňuje studovat dynamiku individuálního a rodinného života, provázanost a sekvenčnost jeho jednotlivých etap. Současně propojuje demografické, sociologické i psychologické přístupy k analýze proměn a determinant lidského chování, a to významně právě ve výzkumu harmonizace rodiny a zaměstnání. Inspirativní pro vytváření výzkumných nástrojů byla též preferenční teorie C. Hakimové [Hakim 2000] a teorie konfliktních preferencí D. Voase (2003). Ačkoliv se teorie Hakimové neukázala být zcela přenositelná do českého prostředí [srv. mj. Rabušic, Chromková-Manea 2007], diferenciací chování z hlediska preferencí rodiny a zaměstnání je užitečným výkladovým schématem, pomáhajícím vysvětlit chování jedinců i míru vlivu institucionálních a strukturálních bariér na dosahování životních plánů. Teorie konfliktních preferencí nebyla přímo aplikována (ověřována), ale sloužila jako inspirativní zdroj pro uplatnění konceptu partnerského vyjednávání, na jehož význam ve vztahu k natalitnímu chování upozorňuje např. L. Rabušic (práce z roku 2001 a 2006, též Thomson, Hoem 1998). Tento koncept má blízko ke konceptu sekvenčnosti rozhodování o plnění rodičovských plánů [např. Rabušic 2001; Možný 2006] a oba společně představují důležitý podnět koncipování pronatalitně zaměřené rodinné politiky, pro zvažování jejich efektivních nástrojů [viz Rabušic 2006].

Využita byla též sekundární analýza dat z výzkumů posledních let (zejména pak výzkumů STEM, SOÚ AV ČR, VÚPSV, MU Brno) zaměřených především na témata harmonizace vztahu rodiny a zaměstnání, dělbu práce v rodině mezi partnery a mezi generacemi, časové zatížení členů rodiny pracovními činnostmi a péčí o domácnost [Haberlová et al. 2006³]. Kromě toho, že poskytla metodologická východiska (zejména šetření rodin v různých etapách rodinného cyklu, provedené agenturou STEM v roce 2002), umožnila formulovat některé hypotézy pro empirický výzkum v našem projektu. Upozornila např. na změny hodnotových orientací, v nichž si sice rodina uchovává přední místo, ale dostává se do „konkurenčního“ vztahu na jedné straně s hodnotami práce a na druhé straně s hodnotami hédonistickými. Řada výzkumů všech zmíněných institucí přinesla poznatky o dělbě práce v rodině, což umožnilo věnovat tomuto aspektu harmonizace rodiny a zaměstnání menší pozornost ve prospěch jiných stránek partnerských a rodičovských strategií. V neposlední řadě lze ze sekundární analýzy čerpat podněty pro hodnocení percepce a využití opatření rodinné a sociální politiky ze strany rodičů malých dětí nebo např. pro analýzu mezigeneračních vztahů a vzájemné výpomoci.

Obecným cílem empirických šetření provedených v rámci projektu „Rodina, zaměstnání a vzdělání“ tedy bylo blíže poznat strategie, jednání a jeho motivy a uvědomované bariéry (případně nabízené šance) při řešení vztahu rodinných a profesních rolí a alespoň zčásti identifikovat zde působící faktory, diferencující individuální dispozice a postupy. Motivы jednání byly zkoumány otázkami na preference a hodnotové zaměření, samotné jednání bylo sledováno otázkami na profesní a vzdělanostní dráhy, pracovní vytížení a dělbu práce v domácnosti. Bariéry a naopak podněty k prosazování preferovaných strategií byly zjišťovány prostřednictvím jejich vnímání respondenty. Oproti jiným výzkumům, kombinací rodinného (osobního) a profesního života byl sledován i význam a vliv vzdělání, který však nepotvrdil očekávanou intenzitu. Jeho vliv však zůstává nepochybný. Zřejmě je v tomto ohledu třeba hledat vhodnější metody a především je zaměřit na hlubší vhled do této problematiky. V sérii

³ Zpracována byla v roce 2006 řešiteli projektu z VÚPSV, v.v.i. a agentury STEM, s.r.o.

sond byl aplikován (v mezích možností daného typu šetření) dvojí časový pohled - skloubení času věnovaného zaměstnání a ostatním aktivitám v denním či týdenním (jinak krátkodobém) rytmu i celoživotnímu rozdělení času mezi práci a jiné aktivity (např. přerušování kariéry z důvodů péče o dítě nebo jiného člena rodiny, které může být kompenzováno oddálením přechodu do důchodu).

Empirická šetření v rodinách byla provedena v průběhu roku 2006. Cílem série sond pro představitele různých etap životního a rodinného cyklu bylo porovnat individuální předpoklady (konkrétně hodnotové zaměření) s preferovanými a realizovanými strategiemi vyvažování rodinných a profesních plánů a aspirací, a tím zachytit jejich proměny, včetně generačních rozdílů. Záměrem bylo též zhodnotit okamžiky rozhodování o rodičovství a profesní dráze a vliv zde působících faktorů jednak hodnotově normativních a jednak strukturálních, příp. institucionálních.

Proto byla šetření rodin koncipována podle následujících charakteristik:

I. Série pěti šetření rodinných typů vybraných podle etapy rodinného (životního) cyklu a nároků na harmonizaci rodiny a zaměstnání po 500 respondentech. Věcně byla šetření zaměřena na rodinné, profesní a studijní plány a jejich realizaci, nakládání s časem, časové zatížení profesí a péčí o rodinu a domácnost, strategii sladění obou sfér, percepce a využívání společenské pomoci.

II. Sonda mezi oběma rodiči dětí do věku nejmladšího dítěte 6 let byla zaměřená na životní dráhu rodičů před a po narození nejmladšího dítěte - pracovní uplatnění, další studium, rekvalifikace, časové zatížení prací v profesi a rodině, strategie sladění rodiny a zaměstnání, životní plány a jejich naplnění, využívání pomoci různých subjektů (institucí sociální pomoci, školy, zaměstnavatelů aj.). Výběrový soubor tvoří 800 osob, tj. 400 matek a 400 otců, dotázáni byli oba rodiče dětí do věku nejmladšího dítěte 6 let bez ohledu na rodinný stav a formu soužití.

Záměrný kvótní výběr byl v jednotlivých sondách definován takto:

Sonda 1: Rodina a zaměstnání I. - Svobodní jedinci

Svobodní, bezdětní, věk 20-29 let (20-24 let 50 %, 25-29 let 50 %), muži 50 %, ženy 50 %, 3/10 základní vzdělání a vyučení, 5/10 maturita, 2/10 vysoká škola, 1/5 studující, 4/5 ekonomicky aktivní.

Sonda 2: Rodina a zaměstnání II. - Mladá rodina

Ženatí, vdané (i opakovaně), v každé domácnosti dotazován jenom jeden z partnerů, věk obou partnerů v domácnosti 20-35 let, muži 50 %, ženy 50 %, 3/4 alespoň jedno dítě ve věku 3-7 let, 1/4 bez dětí.

Sonda 3: Rodina a zaměstnání III. - Úplná rodina se školními dětmi

Ženatí, vdané (i opakovaně), v každé domácnosti dotazován jenom jeden z partnerů, věk obou partnerů v domácnosti 36-50 let, muži 50 %, ženy 50 %, alespoň jedno dítě ve věku 7-12 let, 1/5 VŠ, 4/5 ostatní vzdělání.

Sonda 4: Rodina a zaměstnání IV. - Manželská rodina po odchodu dětí

Ženatí, vdané (i opakovaně), v každé domácnosti dotazován jenom jeden z partnerů, věk obou partnerů v domácnosti 45-60 let, alespoň jedno dítě, oba ekonomicky aktivní (včetně nezaměstnaných a starobních důchodců zaměstnaných na smlouvu na dobu určitou), muži 50 %, ženy 50 %, všechny děti již samostatné s vlastní domácností oddělenou od domácnosti rodičů.

Sonda 5: Rodina a zaměstnání V. - Neúplná rodina se závislými dětmi

Svobodné, rozvedené, ovdovělé matky s dětmi, které žijí bez partnera a nevedou ani společnou domácnost s rodiči či jinými příbuznými. Alespoň jedno z dětí je ve věku 4-12 let.

Sonda 6: Rodina a zaměstnání VI. - Rodiče dětí ve věku do 6 let

Manželé nebo druh a družka žijící ve společné domácnosti, jeden z rodičů ve věku 30-40 let, žádný z rodičů nesmí být student (s výjimkou studia při zaměstnání), žádný z manželů/partnerů nesmí mít dítě z jiného vztahu, 1/4 nejmladší dítě ve věku do 3 let, 3/4 nejmladší dítě ve věku 3-6 let. Rozhovor s oběma rodiči musí proběhnout následně po sobě ve stejný den.

Výběrové soubory tedy zachytily populaci, která je předmětem zájmu projektu, nikoliv reprezentativním způsobem, ale z pohledu na typické situace rodinného cyklu. V nich se podle předpokladů kumulují či zvyrazňují problémy dané životní etapy (narození a péče o malé děti, rodina prázdného hnízda s potenciálními požadavky na péči o stárnoucí rodiče) a současně mají rodiče již zkušenost s některou specifickou situací předcházející tu současnou (vznik manželství a založení rodiny, rozpad manželství). Toto nutné zúžení záběru bylo učiněno v zájmu homogenity souborů umožňující adekvátně hlubší vhled do problematiky rodin v různých fázích rodinného cyklu. Umožnilo to zkoumat míru zatížení rodin napětím mezi sférou rodiny a zaměstnání v jejich různých vývojových fázích.

Tato studie se zaměřuje na tři stěžejní témata, a to na sféru rodiny, sféru zaměstnání a na jejich vzájemné prolínání. V první kapitole, věnované problematice rodinného života, je pozornost zaměřena na otázky zakládání rodiny a společné domácnosti s partnerem, včetně případných dopadů tohoto kroku na vybrané oblasti života, na dělbu rodinných rolí a partnerskou spolupráci při zajištění domácnosti, na hodnoty rodiny a problematiku rodičovství. Pojednáno bude o plánování rodičovství, ideálním věku pro narození dítěte z pohledu respondentů jednotlivých empirických šetření a též o dopadech plynoucích z narození dítěte na jednotlivé oblasti soukromého, profesního i společenského života. Sledovány tak jsou jak ideály spojené s partnerstvím a rodičovstvím, tak jejich reálné naplňování. Zvláštní pozornost je věnována rozdělení času mezi neplacenou domácí práci a péči o rodinu a děti a práci placenou, s ohledem na genderové rozdíly v rodinách.

Tématem druhé kapitoly je sféra zaměstnání a postavení na trhu práce s poukazem na význam zaměstnání v životě jednotlivců. Zkoumáno je profesní zařazení zástupců studovaných rodin, spokojenost a jistota v zaměstnání a pracovní podmínky zaměstnanců charakterizované typem pracovní smlouvy, formou pracovní doby a pracovního úvazku za současného porovnání preferencí s realitou. Kapitola zahrnuje

rovněž hodnocení příjmové a materiální situace respondentů a jejich rodin v závislosti na složení domácnosti, počtu ekonomicky aktivních členů a nezaopatřených dětí a hodnocení významu sociálních příjmů v rodinném rozpočtu.

Poslední kapitola zachycuje vzájemné prolínání sfér rodiny a zaměstnání a analyzuje jednak strategie, které muži a ženy ze studovaných rodin preferují při sladování rodinných a pracovních povinností, a zároveň konkrétní, v této oblasti reálně uplatňované praktiky. Jedná se zejména o způsoby zajištění péče o malé děti a využívání flexibilních forem pracovního úvazku. Pozornost se zaměří též na korelace mezi sférou soukromou a profesní, na obavy pojící se s vlivem časové a finanční náročnosti péče o malé děti na různé oblasti života i na konkrétní dopady založení rodiny na osobní a profesní život jednotlivců. V závěru této části bude pojednáno o preferovaných opatřeních na podporu harmonizace rodiny a zaměstnání ze strany státu.

1. Sféra rodiny

V životním a rodinném cyklu dochází ke změnám v časování základních životních přechodů - kromě posunu sňatku do vyššího věku dochází také k odkládání vstupu do rodičovské fáze, tedy ke zvyšování věku žen, i mužů, při narození jejich prvního dítěte. Obecné trendy se v individuální rovině projevují rozdílně, nejvýraznějšími diferencujícími faktory jsou pohlaví a vzdělání mladých lidí, které má vliv nejen na představy o ideálním uspořádání jednotlivých sfér života, ale také na reálné partnerské, sňatkové a rodinné chování jednotlivců.

Z výsledků sociologických šetření opakovaně vyplývá, že rodina si v české populaci dlouhodobě zachovává svoji vysokou hodnotu, dvoudětná rodina pak představuje ideál, který deklaruje velká část mužů a žen [Hamplová 2000; Fialová et al. 2000; Palonciová 2002; Šťastná 2007b]. Na významu však nabývají také hodnoty spojené s profesní oblastí a seberealizací, především pak v určitých životních fázích.

V následující kapitole, věnované jedné ze základních sfér studovaných v rámci celého výzkumného projektu - rodině jsou sledovány jak ideály spojené s partnerstvím a rodičovstvím, tak jejich naplňování v podobě reálných životních a rodinných strategií. Unikátní data souboru manželských a partnerských dvojic nám navíc dovolují detailně sledovat vyjednávání mezi partnery a jejich shodu či naopak rozpory v základních oblastech partnerského a rodinného života a především pak ve dvou důležitých událostech v rodinném cyklu - uzavření sňatku a narození potomka. Vyjednávání v rodinách však probíhá nejen při plánování narození dětí, ale například také v otázkách partnerské spolupráce při zajišťování chodu domácnosti.

Zvláštní pozornost je věnována času v rodinném životě a v zaměstnání, neboť rozdělení času mezi rodinu a práci je jednou z klíčových otázek zejména v životě rodin s menšími dětmi. Roli zde sehrávají genderové diference při dělbě placené a neplacené práce, kdy ženy zastanou vedle zaměstnání i většinu práce neplacené (tj. zajištění chodu domácnosti a každodenní péče o děti).

1.1 Zakládání rodiny

V souvislosti s nízkou úrovní sňatečnosti a porodnosti, přetrvávající v České republice od 90. let 20. století, se často diskutují změny životních cílů, postojů a hodnotových orientací mladých lidí, kterými je propad v počtech sňatků i narozených dětí z části vysvětlován. Z výsledků řady šetření (např. Mladá generace 1997, Rodina 2001, Šetření reprodukce a rodiny 1997, Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy 2005)⁴ přitom vyplývá, že rodina si dlouhodobě zachovává svoji vysokou hodnotu. Založit rodinu a vychovávat děti představuje pro většinu lidí i dnes jeden z nejdůležitějších životních cílů. V žebříčku životních cílů a hodnot však zároveň nabývají na důležitosti některé hodnoty, které mohou naplňování ideálu rodinného života různými způsoby ovlivňovat. K těmto hodnotám patří například větší důležitost přikládána penězům a zajímavé, užitečné či dobře placené práci.

V průběhu 90. let došlo v České republice ke značnému poklesu sňatečnosti svobodných v nižším věku, sňatky jsou odkládány na pozdější dobu, a tedy do vyššího věku. Zároveň s tím výrazně poklesl počet uzavíraných sňatků. Průměrný věk při

⁴ výzkumy prováděné VÚPSV, v.v.i., SOÚ AV ČR, v.v.i., ČSÚ, PŘF UK a zaměřené mj. na rodinu, partnerské a rodinné vztahy

uzavření prvního manželství vzrostl během posledních 15 let u mužů i žen o více než 6 let (o 6,3 roku u mužů a 6,2 roku u žen v období 1991-2006) a v roce 2006, kdy byly realizovány analyzované sondy, dosahoval 31,0 let pro muže a 28,4 roku pro ženy.

I přes posun sňatečnosti do vyššího věku stagnuje průměrný věkový rozdíl mezi snoubenci, v roce 2006 dosahoval úrovně tří let. Mezi současnými snoubeneckými páry převládají ze 69 % páry, kdy je starší muž, postupně také narůstá podíl sňatků, kde je žena starší (ze 17 % v roce 1995 na téměř 21 % v roce 2006; Štyglerová 2007: 158).

V životních drahách mladších lidí tedy dochází ke změnám v časování základních životních přechodů,⁵ v rámci celkového posunu těchto životních kroků pak existují rozdíly v individuálních biografiích, které lze vysvětlit mnoha faktory. Některé mohou být spojovány s hodnotami a aspiracemi jedince, jiné mohou záviset na sociálních a kulturních normách, právních omezeních a přístupu k ekonomickým i jiným zdrojům. Nejvýraznějšími faktory, které na individuální rovině diferencují obecné trendy, jsou pohlaví a vzdělání mladých lidí, které mají vliv na představy o ideálním uspořádání i na jejich reálné sňatkové chování.

Preferovaný věk při sňatku a zakládání rodiny souvisí především se vzděláním, neboť lidé s maturitou nebo s vyšším vzděláním častěji uvádějí vyšší ideální věk jak pro uzavření prvního sňatku, tak pro narození dítěte [Fialová et al. 2000; Šalamounová, Šamanová 2003]. Ve výzkumech bylo také opakovaně prokázáno reálné odkládání formování partnerského vztahu a uzavírání manželství do vyššího věku v souvislosti s objektivními podmínkami pro vstup do manželství (např. bytovými) a v důsledku realizace individuálních studijních, pracovních či jiných plánů [Palonciová 2002; Ettlerová, Matějková 2004; Fialová et al. 2000].

Také v rodinách sledovaných v této studii se odráží všeobecný posun ideálního věku pro důležité životní kroky. V představách dotázaných rodičů a sezdaných mužů a žen se **ideální věk pro uzavření sňatku** pohybuje v průměru mezi 26 až 27 let u mužů a okolo 25 let u žen (v závislosti na typu rodiny, viz tabulka č. 1.1). Tomuto se vymykají mladí a doposud svobodní lidé, kteří za ideální sňatkový věk považují věk ještě téměř o 2 roky vyšší.

Deklarované ideální věky nicméně do značné míry souvisejí s výběrovými kritérii u každé ze sond. Respondenti z mladé rodiny mají se svým partnerem/svoji partnerkou uzavřený sňatek, ač jsou věkově mladší (oproti respondentům se školními dětmi a neúplným rodinám), tato životní zkušenost je pak propojená i s jejich představami o ideálním načasování sňatku (a to v obou směrech, nižší ideální věk ovlivňuje reálné chování, zároveň pak pozitivní či negativní životní zkušenost s manželstvím v nižším věku může vést také k redefinici ideálu).

⁵ Určitá část populace některé z uvedených životních událostí nezrealizuje vůbec.

1. Sféra rodiny

Tabulka č. 1.1 **Ideální a reálný věk při sňatku**

	sonda 1	sonda 2, bezdětní	sonda 2, s dětmi	sonda 3	sonda 4	sonda 5
ideální věk při uzavření sňatku						
ženy	27,0	24,7	24,5	25,2	x	25,2
muži	28,8	26,0	26,2	26,7	x	x
reálný věk při uzavření prvního sňatku						
ženy	x	23,9	23,1	23,9	21,8	x
muži	x	25,6	25,1	26,1	24,2	x

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi. V sondě 2 se z důvodu výběrových kritérií nemusí jednat v případě reálného věku u všech respondentů o první sňatek, neboť respondenti mohli žít i v opakovaném manželství.

Reálný věk, ve kterém prvně sezdání rodiče uzavřeli sňatek, je pak obecně nižší než deklarovaný ideální věk vstupu do manželství. Více než polovina respondentů s malými dětmi (více viz tabulka č. 1.2) uzavřela manželství v nižším věku, než jaký věk pro tuto událost považují nyní za ideální. Čtvrtina mužů a 16 % žen uzavřelo sňatek naopak později. Každý pátý muž a každá čtvrtá žena tedy uzavřela sňatek ve věku, jaký pokládají pro tuto událost za optimální.

U doposud bezdětných manželů pak nedominoval ideální věk nad reálným, podíl těch, kteří uzavřeli sňatek dříve, než pokládají za ideální, je stejný jako podíl těch, jejichž reálný sňatkový věk se s ideálním shoduje (v obou případech 37 % dotázaných).

Tabulka č. 1.2 **Rozdíl mezi ideálním a reálným věkem při uzavření prvního sňatku (v %)**

		muž	žena	celkem
sonda 2, bezdětní	ideální věk < reálný	29,1	22,4	25,7
	ideální věk = reálný	34,5	39,7	37,2
	ideální věk > reálný	36,4	37,9	37,2
sonda 2, s dětmi	ideální věk < reálný	26,1	16,2	21,1
	ideální věk = reálný	20,5	24,9	22,7
	ideální věk > reálný	53,4	58,9	56,2
sonda 3	ideální věk < reálný	30,9	24,4	27,6
	ideální věk = reálný	24,2	19,2	21,7
	ideální věk > reálný	44,8	56,5	50,6

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi

Dopady založení společné domácnosti na vybrané oblasti života

V rámci série provedených empirických šetření byli v jednom výzkumu dotazováni oba rodiče, máme tedy informace od obou dospělých z partnerské dvojice (manželů či druha a družky), což dovoluje sledovat vzájemnou partnerskou shodu nejen v plánech a strategiích, ale také v hodnocení dopadů důležitých událostí vážících se k partnerskému soužití a rodině. V následující části zaměříme pozornost na subjektivní vnímání vlivu založení společné domácnosti s partnerem na různé sféry života.

Sociologické výzkumy mimo jiné dokládají, že vdané ženy a ženatí muži se cítí v životě šťastnější a spokojenější [Hamplová 2004] a zdá se, že pozitivní vliv manželství na životní spokojenost je téměř univerzální. Stejně tak i lidé žijící v nesezdaném soužití jsou podle výzkumů výrazně šťastnější než ti, kteří žijí sami [Hamplová 2006]. Pozitivní vliv soužití s partnerem/partnerkou je přitom vysvětlován, krom lepšího zdravotního stavu a lepší finanční situace sezdaných partnerů, také vztahovými faktory, jakými jsou vzájemná společnost, podpora, pomoc a povzbuzení [Hamplová 2006: 52].

Z hlediska dopadů založení společné domácnosti s partnerem/kou či manželem/kou na vybrané oblasti života jedince se v odpovědích dotazovaných profilují čtyři základní oblasti, ve kterých se odráží vliv nového partnerského uspořádání - (1) interpersonální vztahy v rodině (vztah s partnerem/kou, rodiči vlastními i partnerovými) a životní spokojenost, (2) sociální status, společenský život a koníčky, (3) finanční a materiální situace domácnosti a (4) zaměstnání (tabulka č. 1.3).

Tabulka č. 1.3 **Dopad založení společné domácnosti na vybrané oblasti života, sonda 6**

faktory	aspekty života	muži	ženy
interpersonální vztahy a životní spokojenost	pocit životní pohody	1,87	1,84
	vztahy s partnerem/partnerkou	1,90	1,84
	pocit životního úspěchu	2,06	2,07
	vztahy s rodiči	2,25	2,16
	vztahy s rodiči partnera/partnerky	2,28	2,32
status, společenský život a koníčky	společenský život, kontakty s lidmi	2,55	2,50
	celkové společenské postavení	2,61	2,70
	zájmy, koníčky	2,90	2,84
	peníze pro Vaši osobní potřebu	3,13	2,77
finanční a materiální situace domácnosti	bytová situace	2,48	2,29
	finanční a materiální situace domácnosti	2,62	2,39
zaměstnání	šance na postup v zaměstnání	2,83	3,15
	šance mít/získat zajímavou práci	2,87	3,07

Pozn.: 4 faktory vyextrahované faktorovou analýzou. Čísla značí průměry odpovědí na otázku „Jaký celkový dopad mělo založení společné domácnosti s nynějším partnerem(kou)/manželem(kou) na následující oblasti Vašeho života?“ na škále 1-určitě příznivý až 5-určitě nepříznivý. Vyznačeny signifikantní odlišnosti podle pohlaví.

Založení společné domácnosti mělo nejpozitivnější dopad na životní spokojenost dotázaných, jejich vzájemné vztahy i vztahy s širší rodinou (rodiči obou partnerů). Příznivě působilo na pocity životní pohody u více než 82 % dotázaných, pocit životního úspěchu byl posilován u 72 % lidí. Pozitivně (a to především ženami) je hodnocen také vliv na finanční, materiální a bytovou situaci domácnosti. Naopak, jako zcela neutrální hodnotí velká většina partnerů vliv na profesní sféru - kariérní postup a šanci mít či získat zajímavou práci (dvě třetiny žen a více než 75 % mužů).

V posuzování vlivu založení společné domácnosti na vybrané oblasti života se oba partneři ve většině případů shodují, nejvyšší míra shody je pak v hodnocení vlivu na životní pohodu, pocit životního úspěchu a vztah s partnerem (tabulka č. 1.4). Relativně nejvyšší neshody mezi partnery panují v oblasti finanční a materiální situace domácnosti a peněz pro osobní potřebu dotázaných, kdy zhruba v každém desátém páru hodnotí muž vliv zcela opačně než žena (8 %, resp. 11 %).

1. Sféra rodiny

Ženy obecně mírně pozitivněji než jejich partneři hodnotí na jedné straně vztahové (vztahy s partnerem, s vlastními rodiči, společenský život a kontakty s lidmi) a obecně hodnotové aspekty (pocit životní pohody a úspěchu), na straně druhé pak častěji zdůrazňují pozitivní vliv na finanční a materiální situaci domácnosti (včetně bytové situace a financí pro vlastní potřebu) (tabulka č. 1.4).

Muži naopak pozitivněji než jejich protějšky hodnotí dopad na možnost mít či získat zajímavou práci a šance na postup v zaměstnání. Za touto skutečností se však spíše než „blahodárný“ vliv partnerského soužití na pracovní a společenskou kariéru pro muže skrývá tendence k negativnějšímu hodnocení ze strany žen, které častěji uvádějí, že založení společné domácnosti mělo spíše (určitě) negativní dopad na jejich šance mít/získat zajímavou práci (20 % žen oproti 7 % mužů) a na šance pracovního postupu (21 % žen oproti 5 % mužů). Také na celkové společenské postavení mělo založení společné domácnosti negativní vliv u každé desáté ženy, ovšem pouze u 2 % mužů. Jak uvidíme v kapitole 1.3, je formování společné domácnosti úzce provázáno se založením rodiny, tedy narozením prvního dítěte, jehož dopady na uvedené oblasti jsou taktéž hodnoceny negativněji ze stran žen než jejich partnerů. V hodnocení dopadu založení společné domácnosti s partnerem se tedy spíše zprostředkovaně promítá faktor narození dítěte, jehož vliv je z hlediska dopadů do profesní a společenské oblasti u žen jistě výraznější než začátek společného bydlení s partnerem.

Tabulka č. 1.4 **Partnerská shoda ohledně dopadu založení společné domácnosti na vybrané oblasti života, sonda 6 (v %)**

aspekty života	partnerská shoda	muž pozitivněji než žena	žena pozitivněji než muž	neshoda
pocit životní pohody	80,5	8,3	11,3	2,3
vztahy s partnerem	79,6	9,2	11,2	1,5
pocit životního úspěchu	71,6	13,0	15,5	1,2
bytová situace	66,8	10,0	23,2	3,5
šance mít/získat zajímavou práci	65,8	22,7	11,5	2,0
šance na postup v zaměstnání	65,5	27,8	6,8	3,3
vztahy s rodiči	62,3	17,6	20,1	4,1
vztahy s rodiči partnera	62,2	20,7	17,1	3,1
celkové společenské postavení	60,1	22,2	17,7	2,5
finanční a materiální situace domácnosti	57,6	14,7	27,7	8,0
společenský život, kontakty s lidmi	55,8	20,5	23,8	6,5
zájmy, koníčky	53,9	20,9	25,2	9,5
peníze pro Vaši osobní potřebu	46,6	14,0	39,4	11,2

Pozn.: Odpovědi na otázku „Jaký celkový dopad mělo založení společné domácnosti s nynějším partnerem(kou)/manželem(kou) na následující oblasti Vašeho života?“ na škále 1-určitě příznivý až 5-určitě nepříznivý. Partnerská shoda = oba partneři hodnotí dopad kladně (určitě + spíše příznivý), neutrálně nebo záporně (určitě + spíše nepříznivý). Neshoda = jeden z partnerů hodnotí dopad kladně, druhý záporně. Celek 100 % tvoří první tři sloupce, poslední sloupec „neshoda“ je specifickou podskupinou kategorií „muž pozitivněji než žena“ a „žena pozitivněji než muž“.

1.2 Partnerství

Jedním z důležitých aspektů sledovaných v různých fázích rodinného i životního cyklu byla otázka shody či naopak rozporů mezi partnery týkajících se základních věcí partnerského a rodinného života. Z hlediska posuzování míry shody mužů a žen

v rozličných oblastech každodenního života, počínaje faktory materiálními (hospodaření s penězi), kulturními (zájmy, koníčky, trávení volného času) a výchovnými (výchova dětí, důležitost vzdělání), až po oblast vztahovou (přátelé a známí) a pečovatelskou (péče o vnoučata či rodiče), máme před sebou velmi heterogenní partnerská či manželská soužití. Dotazujeme se jak respondentů a respondentek mladých a bezdětných, kteří společně s partnerem často žijí pouze několik měsíců, tak rodin s malými či teprve školou povinnými dětmi, až po ty manžele, kteří jsou ve fázi „prázdného hnízda“, tedy jejichž dospělé děti již ze společné domácnosti odešly a oni žijí opět sami se svým partnerem/partnerkou, ovšem bohatší o zkušenost mnohaletého soužití.

Mezi partnery panuje poměrně výrazná shoda především v názorech na rodinný život, důležitost vzdělání a zaměstnání, na hospodaření s financemi a přátelé a známé, a to bez ohledu na fázi rodinného a životního cyklu, ve které se dotázaní⁶ ocitají (80 % -93 % respondentů deklaruje shodu, v závislosti na typu rodiny a oblasti života - viz tabulka č. 1.5).

Pokud se názory partnerů v nějakých oblastech rozcházejí, jsou to především otázky rozdělení domácích prací a povinností (zhruba třetina dotazovaných párů se neshoduje), způsobu trávení volného času a zájmů a koníčků. Podíl respondentů, kteří se na volnočasových aktivitách příliš neshodují, je nejnižší u bezdětných párů, naopak v rodinách s dětmi a po odchodu dětí se na zmiňovaných oblastech neshodne se svým partnerem/partnerkou čtvrtina až třetina dotázaných.

V některých aspektech nabývá na významu dosažené vzdělání, především v rodinách s dětmi. V otázkách praktického fungování rodiny a domácnosti, konkrétně v rozdělení domácích prací a povinností a v hospodaření s financemi, se vzrůstajícím vzděláním deklarovaná shoda mezi partnery mírně roste, a to především v mladých rodinách s malými dětmi. Zatímco každý čtvrtý rodič vysokoškolák se s partnerem/kou zcela shodne v otázkách dělby domácích prací, třetina rodičů s nižším vzděláním se v této otázce s druhým z partnerů neshodne (37 % bez maturity a 31 % středoškoláků s maturitou). Z hlediska pohlaví jsou závěry analogické, ženy vysokoškolačky deklarují shodu ještě výrazněji než muži vysokoškoláci. U hospodaření s financemi je situace obdobná, rodiče malých dětí se nejvíce shodnou, mají-li nejvyšší stupeň vzdělání, každý čtvrtý rodič bez maturity se naopak se svým partnerem/kou v těchto otázkách názorově rozchází.

V rodinách s malými a školou povinnými dětmi jsou partneři každodenně konfrontováni s nutností výchovy dětí a snahou o nalezení pokud možno co nejvyššího konsenzu s druhým z rodičů v této otázce. Obecně uvádí zhruba 15 % dotázaných, že se **na výchově dětí** s partnerem/kou neshodnou. Naprostou shodu pak deklarují spíše vysokoškolsky vzdělaní respondenti oproti lidem bez maturity.

V oblasti individuálních **volnočasových preferencí, koníčků a zájmů** je partnerská shoda v rodinách s dětmi o něco nižší než u bezdětných párů, které spolu jednak nežijí ještě tak dlouho a navíc je jejich vztah často založen právě na podobnosti zájmů a společném trávení volného času. Shoda se navíc snižuje i se snižujícím se vzděláním, rodiče školních dětí, kteří nedosáhli maturity, se na koníčcích s partnerem neshodnou dokonce téměř v polovině případů (43 %), u vysokoškoláků je to „pouze“ každý pátý.

Vysokoškoláci častěji deklarují jasnou shodu s partnerem/kou **v názorech na význam vzdělání**, a to především v rodinách s dětmi a v rodinách starších manželů

⁶ Z výsledků analýz v rámci jednotlivých sond vyplývá, že hodnocení partnerské shody není prakticky nijak ovlivněno pohlavím respondenta, věkem či dosaženým vzděláním. V případech, kdy se vyskytují interpretačně zajímavé odlišnosti v závislosti na těchto třídících znacích, bude na tuto skutečnost poukázáno.

1. Sféra rodiny

po odchodu dětí. V rodinách se školními dětmi pak panuje nejvyšší soulad v otázce vzdělání dětí (téměř 40 % dotázaných navíc vypovídá, že se s manželem/kou „určitě“ shodnou, polovina se shoduje „spíše“). Diferencujícím znakem je zde taktéž vzdělání dotazovaného rodiče, kdy vzdělanější lidé vykazují vyšší míru shody než lidé s nižším vzděláním - vysokoškoláci (příp. lidé s vyšší odbornou školou) totiž mají s manželem/kou zcela stejný názor na vzdělání svých dětí ve více než polovině případů. Maturanti či lidé bez maturity hovoří o partnerské shodě opatrněji, „určitě“ se shodují ve třetině případů, více než polovina se jich shodne „spíše“. Rodiče vysokoškoláci si pravděpodobně silně uvědomují hodnotu vzdělání jakožto sociálního kapitálu, který sehrává důležitou roli v budoucím životním uplatnění jejich dětí, což také potvrzuje to, že si pro svoje dítě přejí téměř v 90 % stejný stupeň vzdělání, kterého dosáhli oni (tj. vyšší odborné nebo vysokoškolské). Vzhledem k vysoké vzdělanostní homogenitě dotazovaných rodičů a jejich partnerů/partnerek a poměrně jasným preferencím ohledně budoucího vzdělání dětí je tedy vysoká míra partnerské shody na místě.

Tabulka č. 1.5 **Partnerská shoda ve vybraných oblastech života (v %)**

shoda s partnerem:	sonda				
	1*	2, bezdětní	2, s dětmi	3	4
v názorech na rodinný život	90,8	89,2	92,8	91,0	85,4
na Vašich přátelích a známých	86,0	90,1	85,7	85,8	85,1
v názorech na důležitost vzdělání	83,2	85,1	84,7	86,4	85,9
na tom, jak hospodařit s penězi, které v domácnosti máte	83,3	88,4	85,4	84,0	82,1
v názorech na význam zaměstnání	80,7	87,6	80,2	83,8	79,8
ve způsobu trávení volného času	84,2	87,6	78,0	74,0	73,9
v zájmech a koníčcích	85,0	76,0	69,2	67,6	64,3
na rozdělení domácích prací a povinností	x	75,2	69,6	66,5	65,7
v otázkách výchovy dětí	x	x	86,4	85,0	x
na tom, jaké vzdělání by mělo/y mít Vaše dítě/děti	x	x	x	91,4	x
v otázkách péče o Vaše/manželovy/manželčiny rodiče	x	x	x	x	82,2
v otázkách výpomoci dětem a péče o vnoučata	x	x	x	x	80,4

Pozn.: Procento značí podíl odpovědí „určitě ano + spíše ano“ na otázku „Když zvážíte všechny okolnosti svého partnerského života, můžete říci, že se svým partnerem(kou)/manželem(kou) se shodnete na...“. Dopočet do 100 % tvoří kategorie „spíše ne + určitě ne“.

Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí

* pouze respondenti žijící s partnerem

Celkově z otázky týkající se partnerské či manželské shody vyplývá, že vysoký podíl párů se v zásadnějších věcech rodinného života a chodu domácnosti i v hodnotové oblasti shoduje. Pokud partneři mají na něco odlišné názory, jedná se především o rozdělení domácích prací a povinností a volnočasové aktivity. Z unikátních dat sondy 6, ve které byli dotazováni postupně oba partneři, pak můžeme odvodit, že vysoká míra shody v rodinách s dětmi není výsledkem „přikrášlování“ či pozitivnější prezentace vzájemného porozumění ze strany dotazovaného respondenta (tabulka č. 1.6). I v případě, kdy se postupně ptáme muže i ženy, se výsledky ohledně vzájemného porozumění totiž v zásadě neliší. Oba partneři uvádějí nejvyšší vzájemnou shodu v názorech na rodinný život, přátele a známé i na výchovu dětí (80 % a více). Nejméně

často uvádějí, že se shodnou v zájmech a koníčcích (57 %) a v názorech na rozdělení domácích prací (59 %).

Obecně vyšší míru shody deklarují vzdělanější respondenti, což se projevuje i v řadě zkoumaných oblastí. Vzdělanější páry jsou pravděpodobně schopnější efektivně řešit a komunikovat jak otázky každodenní, související s praktickým chodem domácnosti, obecně postojové a preferenční (ohledně kulturních faktorů jako jsou zájmy, koníčky, trávení volného času), tak také otázky směřování rodiny do budoucna, zde konkrétně reprezentované názorem na výchovu a budoucí vzdělávání dětí. V páru, kde jsou oba rodiče vysokoškolsky vzdělaní (příp. absolvovali vyšší odbornou školu), je pak mírně odlišné pořadí položek - nejčastěji se oba partneři shodují v otázkách týkajících se důležitosti vzdělání, také na rozdělení domácích prací je shoda v rodinách vysokoškolsky vzdělaných rodičů častější.

Tabulka č. 1.6 **Vzájemná partnerská shoda ve vybraných oblastech života, sonda 6 (v %)**

	partnerská shoda (oba deklarují shodu)	partnerská neshoda (oba deklarují neshodu)	muž deklaruje shodu, žena neshodu	muž deklaruje neshodu, žena shodu
v názorech na rodinný život	85,3	3,5	4,5	6,7
na Vašich přátelích a známých	81,0	8,0	4,2	6,7
v otázkách výchovy dětí	79,9	6,5	6,8	6,8
na tom, jak hospodařit s penězi, které v domácnosti máte	77,8	7,5	6,7	8,0
v názorech na důležitost vzdělání	77,3	7,2	7,7	7,7
v názorech na význam zaměstnání	72,9	8,5	7,8	10,8
ve způsobu trávení volného času	65,1	13,2	9,0	12,7
na rozdělení domácích prací a povinností	59,3	18,3	12,3	10,3
v zájmech a koníčcích	56,9	17,0	12,0	14,0

Normy vázané k dělbě rodinných rolí

K normám a hodnotám souvisejícím s genderovým uspořádáním a dělbou rolí v rodině lze přistupovat z hlediska dvou základních modelů. Je to jednak orientace na modifikovaný model živitele a pečovatelky [Gornick, Meyers 2003], ve kterém žena vykonává méně náročné zaměstnání než její partner a zároveň přebírá větší díl péče o domácnost a děti. Druhým je pak egalitární model, ve kterém oba partneři vykonávají stejně náročné zaměstnání a péči o domácnost a děti si mezi sebe dělí rovným dílem.

V představách o **rozdělení povinností při péči o domácnost** se zhruba tři čtvrtiny všech respondentů (71-80 %) přiklánějí k egalitárnímu modelu stejné odpovědnosti za domácnost a plnění stejných povinností oběma partnery, přičemž v případě žen egalitární orientace výrazně převažuje (tabulka č. 1.7). Více než třetina žen s uvedeným výrokiem rozhodně souhlasí (v případě nejmladších svobodných respondentek dokonce 43 %), naopak zhruba třetina mužů nesouhlasí (určitě + spíše).

Vedle egalitárně zaměřených názorů na rozdělení domácích prací však nemalá část dotázaných zároveň zastává názor, který přisuzuje ženě roli pečovatelky o domácnost a rodinu a muži roli živitele rodiny. S výrokiem, že muž má vydělávat peníze a žena se má starat o domácnost, souhlasí více než polovina dotázaných (s výjimkou svobodných žen, kterých souhlasí s výrokiem 41 %). Stoupenci tradičního

1. Sféra rodiny

rodového dualismu jsou častěji muži (tabulka č. 1.7), u žen pak především ty s nižším vzděláním. Výsledky ve vybraných typech rodin jsou v tomto ohledu konzistentní s názory dlouhodobě panujícími v české společnosti. Ve výzkumech ISSP 1994 a 2002, stejně jako v šetření Rodina 2000 souhlasila s názorem, že muž má vydělávat peníze a žena se starat o domácnost, vždy polovina dotázaných [viz Haberlová et al. 2006].

V závislosti na rodinném cyklu se v názorech na dělbu rodinných rolí odlišují mladé svobodné ženy, které výrazněji než ostatní skupiny žen preferují rovnou dělbu povinností a nesouhlasí s modelem muže živitele a ženy pečovatelky o domácnost. Naproti tomu stojí se svými názory mladé matky malých dětí, které oproti ostatním častěji nesouhlasí s požadavkem stejných domácích povinností pro oba partnery a více se přiklání k modelu muže živitele. Tyto ženy jsou pravděpodobně již vzhledem k nižšímu věku při zakládání rodiny jednak výrazněji prorodinně orientované, jednak mohou spíše zastávat model tradičního rodinného chování, k němuž se váže také plodnost v nižším věku a genderově podmíněná dělba rolí v páru.

Tabulka č. 1.7 **Názory na dělbu genderových rolí (kladné odpovědi, v %)**

	sonda 1		sonda 2, bezdětní		sonda 2, s dětmi		sonda 3		sonda 4		sonda 5
	muž	žena	muž	žena	muž	žena	muž	žena	muž	žena	žena
muž a žena by měli mít stejné povinnosti v péči o domácnost											
určitě+spíše souhlasím	65,0	90,7	72,1	86,9	62,8	77,9	63,1	85,3	66,9	83,7	88,6
muž má vydělávat a žena se má starat o domácnost											
určitě+spíše souhlasím	60,6	41,1	60,7	49,2	74,3	59,0	67,2	54,1	64,1	56,2	52,7

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří kategorie „spíše nesouhlasím + určitě nesouhlasím“. Hodnoty uvedené kurzívou nejsou statisticky významně odlišné v závislosti na pohlaví dotázaného. Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

V partnerských dvojicích můžeme rozpoznat dva tábory - jsou to rodiny, kde se oba manželé v názorech na daný výrok shodují (a nepřekvapí, že tato skupina dominuje - 72 % párů u prvního výroku a 64 % u druhého), nebo rodiny, kde muž s daným výrokiem souhlasí, jeho partnerka však nikoli (27 %, resp. 32 % podle typu výroku). Podíl rodin, kde by se žena přikláníla k tradiční dělbě rolí a muž by naopak vyznával egalitární model, je zcela minimální a nepřesahuje 4 % párů.

I zde hraje do určité míry roli dosažené vzdělání. Mezi páry, které se na uvedených výrocích neshodnou, je více těch, kde žena dosáhla vyššího vzdělání než její partner (třetina partnerských dvojic oproti čtvrtině v případě, kdy se partneři shodují).

Partnerská spolupráce při zajišťování chodu domácnosti

Vedle obecných hodnot a postojů vážících se k dělbě práce mezi partnery je možné sledovat konkrétní představy ohledně spolupráce v páru a zapojení partnera/partnerky při zajišťování chodu domácnosti, výchově dětí a trávení volného času s nimi.

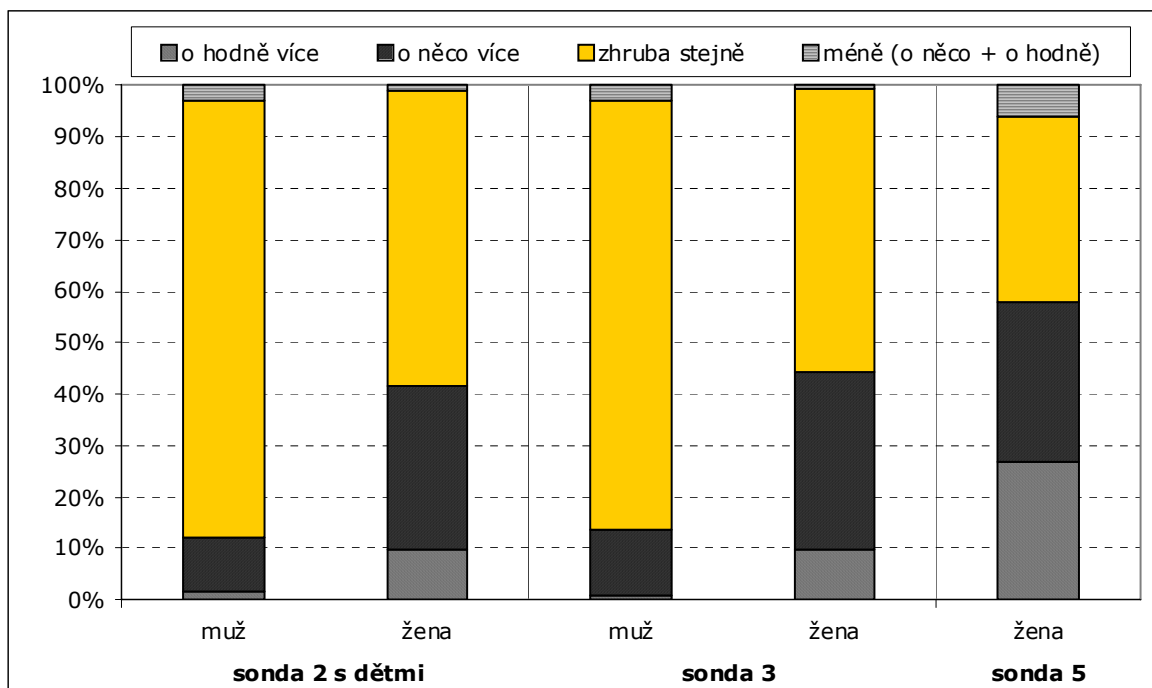
V uvedeném šetření jsme v této souvislosti pozorovali 3 fáze rodinného cyklu - rodiče malých dětí, rodiny v období péče o školní děti, kdy je již většina žen opět ekonomicky aktivní, ale množství času, který věnuje práci v domácnosti a péči o děti, zůstává stále na vysoké úrovni, a také specifickou situaci neúplné rodiny, kde se matka

žijící s dětmi většinou nemůže dělit s partnerem o povinnosti v domácnosti a při každodenní péči o děti.

Muži, a to bez ohledu na to, zda jsou v rodině menší či školní děti, jsou v naprosté většině s podílem svých manželek/partnerek na péči o děti spokojeni (graf č. 1.1), neboť více než 83 % si nepředstavuje, že by se míra zapojení partnerky měla nějakým způsobem změnit (obdobné je to v případě spolupráce ženy při výchově, hraní si, sportování a učení se s dětmi).

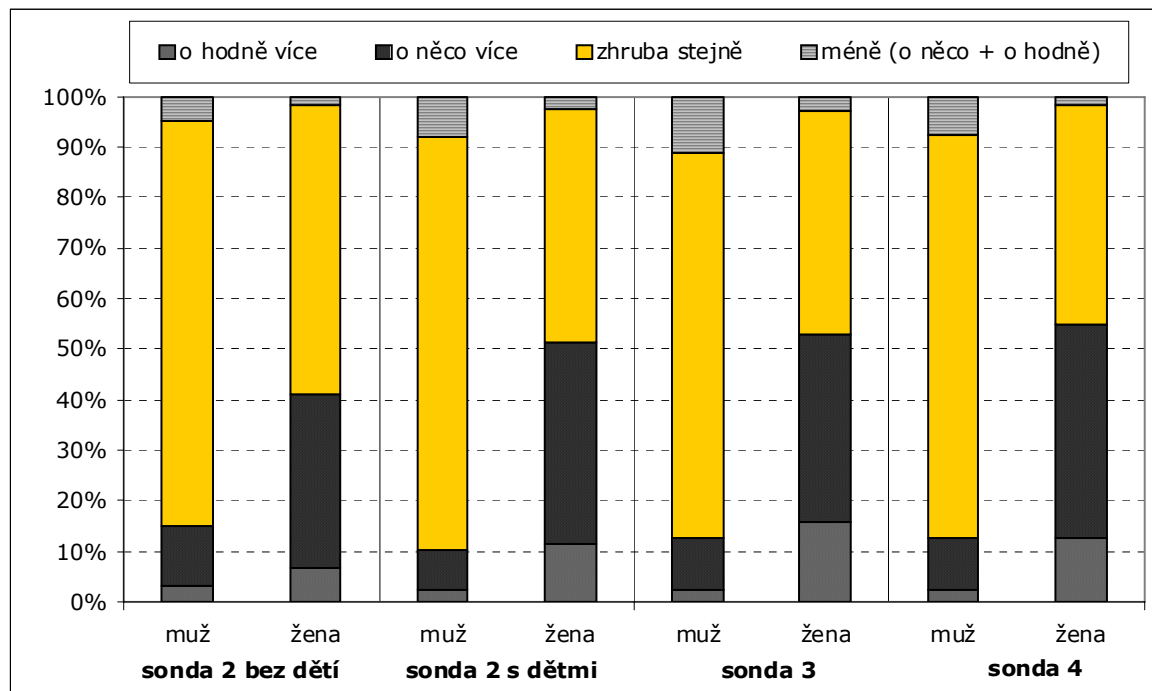
Výrazně odlišné jsou představy žen. Více než polovina (52-57 % podle typu rodiny) je sice se stávajícím zapojením svého partnera do péče a výchovy dětí spokojena (resp. si nepředstavuje podstatnější změny oproti stávajícímu stavu), více než třetina žen však hovoří o potřebě větší spolupráce svého partnera v této oblasti. Každá desátá žena by si pak přála dokonce „o hodně větší“ účast muže na péči a výchově dětí. Výraznější odlišnosti spatřujeme v neúplných rodinách. Mezi osamělými matkami je s mírou participace otce dítěte na péči a výchově potomka spokojena třetina žen, naopak téměř 60 % by bývalého partnera zapojilo v této sféře více (z toho zhruba polovina výrazně více). Situace je v tomto případě komplikovanější o tu skutečnost, že neměnný podíl na péči o děti si mohou přát i ty matky, které s bývalým partnerem ve styku nejsou a ani být nechtějí. Data ukazují, že zhruba polovina svobodných a třetina rozvedených matek, jejichž bývalý partner se na péči a výchově dětí nepodílí, si jeho pomoc ani nepřeje. Naopak osamělé ženy, které by pomoc bývalého partnera uvítaly, zároveň věří, že větší spoluúčast partnera na všestranném zabezpečení dětí a chodu domácnosti by pomohla především jim samotným a jejich možnostem skloubit povinnosti k rodině a v zaměstnání [Höhne, Svobodová, Šťastná 2008].

Graf č. 1.1 **Představy o spolupráci partnera/ky, manžela/ky při zajištění péče o děti (v %)**

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Graf č. 1.2 Představy o spolupráci partnera/ky, manžela/ky při zajištění chodu domácnosti a domácích prací (v %)

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí

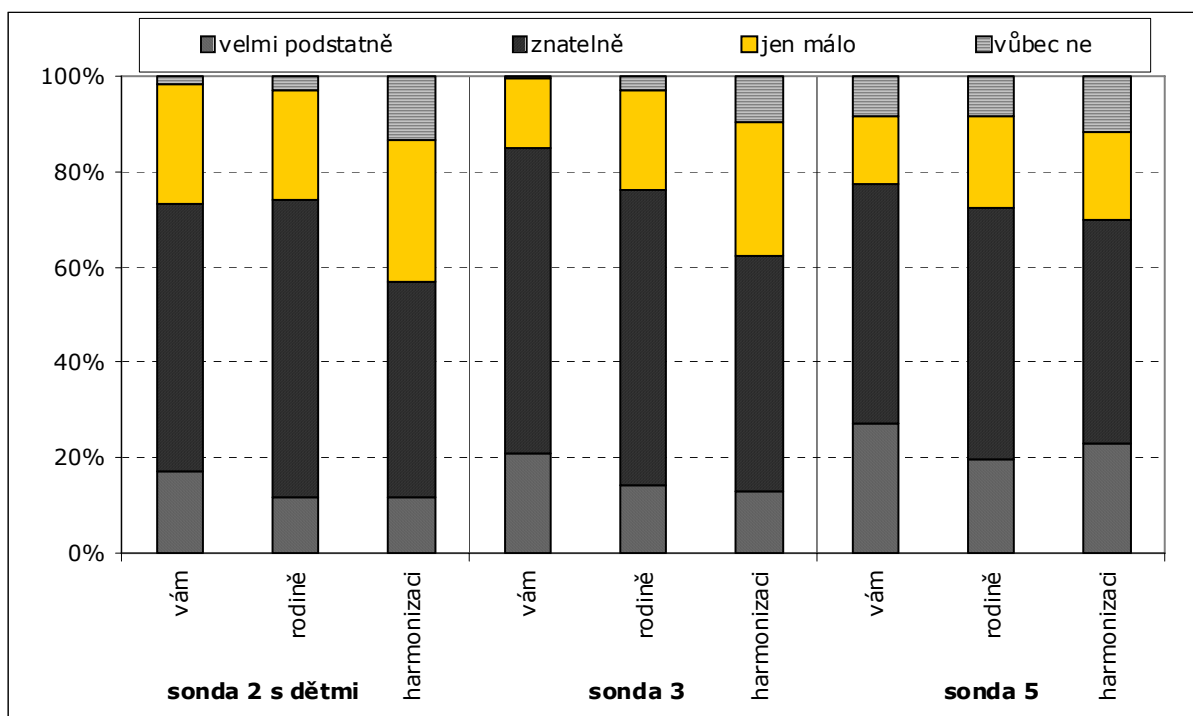
Také v případě zajištění chodu domácnosti a domácích prací si zhruba stejné zapojení své partnerky/manželky představuje přibližně 80 % mužů (graf č. 1.2), a to bez rozdílu, zda jsou v rodině přítomné malé děti, či zda se jedná o doposud bezdětný pár nebo naopak rodinu ve fázi „opuštěného hnízda“.

V otázce spolupráce druhého z partnerů na zajištění chodu domácnosti a domácích pracích jsou výsledky analogické jako v případě péče o děti. Ženy by uvítaly větší participaci mužů, neboť převažující odpovědnost za zajištění chodu domácnosti mají ve všech sledovaných typech rodin právě ony (i přes to, že v hodnotové rovině se většina dotázaných žen vyslovuje pro to, že muž i žena by měli mít stejné povinnosti v péči o domácnost - viz tabulka č. 1.7). Tato tendence je patrná jak v rodinách s dětmi, tak u rodin ve fázi „opuštěného hnízda“. Pouze v mladých bezdětných partnerstvích ženy častěji nepožadují vyšší zapojení svých partnerů do péče o domácnost (o 10 procentních bodů více žen odpovědělo „zhruba stejně“ v porovnání s ostatními typy rodin).

Převážně ženy si tedy přejí vyšší podíl svého partnera na péči a výchově dětí a/nebo zajištění chodu domácnosti. Zaměříme se proto na otázku, jaký dopad by podle nich mělo, kdyby se jejich partner začal na uvedených oblastech podílet tak, jak by si ony přály. Respondentky z různých typů rodin shodně anticipují pozitivní vliv a pomoc v první řadě jim samotným (73-85 % podle typu rodiny; v rodinách se školními dětmi pětina a v neúplných rodinách dokonce 27 % žen uvádí, že by jim to pomohlo velmi podstatně), neboť subjektivně nedostatečnou pomoc partnera musejí kompenzovat nejčastěji svojí vlastní aktivitou. Ženy očekávají, že zvýšené zapojení mužů by pomohlo také celé rodině (72-76 % žen podle typu rodiny). Pro možnosti ženy skloubit

rodinné povinnosti a zaměstnání je přínos vyšší spolupráce partnera v domácí sféře hodnocen relativně nejskeptičtěji, především v úplných rodinách. Zhruba každá desátá žena zastává názor, že by pomoc partnera v domácnosti neměla vůbec žádný vliv na možnosti ženy harmonizovat rodinné a pracovní povinnosti, necelá třetina (v případě žen v čele neúplné rodiny necelá čtvrtina) spatřuje v případné změně pomoc pouze malou. Vyšší zapojení partnera by nicméně skýtalo výraznou pomoc (velmi podstatnou či znatelnou) při možnostech skloubit rodinu a zaměstnání pro 57-62 % žen z úplných rodin a 70 % žen samoživitelek (pro 23 % samoživitelek by to znamenalo dokonce velmi podstatnou pomoc).

Graf č. 1.3 **Pokud by se partner/manžel podílel tak, jak by si žena přála, jak moc by to pomohlo ve vybraných oblastech? (v %)**

Pozn.: znění otázky „Pokud by se Váš manžel/ partner podílel na domácích pracích, výchově dětí a péči o ně tak, jak byste si přála, jak moc by to pomohlo Vám osobně, Vaší rodině a Vaším možnostem skloubit rodinu a zaměstnání?“

Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

1.3 Rodičovství

Od narození prvního dítěte se stává rodičovství organizačním principem života partnerů, přitom zásadním způsobem zasahuje především do životního běhu ženy. Rodičovství, nebo již samotné rozhodnutí o počtu dítěte, nemá na rozdíl například od volby školy, profesní orientace, zaměstnání nebo vstupu do manželství, reverzibilní charakter. Jak říká Alice Rossi, nikdy se nestáváme „ex-rodiči“ [Možný 2002: 123]. Snad právě tato nemožnost anulace rodičovské role je jedním z důvodů, proč nemalá část respondentů vnímá děti jako omezující skutečnost a proč je narození prvního

1. Sféra rodiny

dítěte odkládáno čím dál častěji do vyššího věku, ať už jsou důvodem ekonomické faktory nebo změny v hodnotovém systému. Vstup do fáze rodičovství ovlivňují rovněž představy o ideálním načasování dětí, počtu dětí, plánování a způsob vyjednávání o počtu dětí a dopady narození dětí na život rodiny. Právě na tyto oblasti se zaměřuje následující část.

Hodnota rodiny

Z pohledu celkového uspořádání hodnot se svobodní jedinci liší od ostatních dotázaných především svou orientací na sféru zaměstnání a materiálního zajištění (tabulka č. 1.8). Tyto hodnoty vyznávají zejména respondenti bez stálého partnera. Mladí lidé, především ženy, kteří stálého partnera mají, již přiřazují rodině a dětem relativně vyšší důležitost. V ostatních typech rodin stojí rodina na pomyslném žebříčku hodnot nejvýše a její preference se s počtem dětí v rodině ještě zvyšuje.⁷ Rodina a péče o děti se tak stávají významným hodnotovým rámcem ve chvíli, kdy představují reálnou situaci nebo alespoň potenciální možnost.⁸ Ženy většinou mírně upřednostňují rodinu před zaměstnáním. Osobní realizace je zase důležitou hodnotou pro skupinu vysokoškoláků, kteří kladou důraz na uspokojení z práce, na vzdělání a kvalifikaci. Naopak tendence k preferenci materiálních hodnot se projevuje u lidí s nižším vzděláním. Samostatnou otázkou zůstává, nakolik se tyto hodnotové vzorce a priority odrážejí v reálném chování jednotlivců i s ohledem na různé fáze, kterými rodina i její členové procházejí.

Tabulka č. 1.8 **Jak jsou uvedené věci důležité?**

	sonda				
	1	2	3	4	5
žít pro svou rodinu a děti	3,7	4,2	4,2	4,0	4,2
mít dostatek času věnovat se partnerovi a dětem	3,8	4,2	4,2	3,9	4,2
mít práci, která je dobře placená	4,1	4,1	4,0	3,9	4,1
mít práci, která mě baví	4,1	4,0	3,9	3,8	3,8
mít hodně peněz a dobře si žít	3,9	3,8	3,6	3,7	3,7
mít dostatek času na přátele a koníčky	3,7	3,5	3,4	3,3	3,3
mít co nejvyšší vzdělání a kvalifikaci	3,6	3,3	3,3	3,4	3,2
mít dostatek času věnovat se práci a zaměstnání	3,4	3,3	3,3	3,3	3,2
mít dostatek času věnovat se rodičům	x	x	x	3,3	x
mít spolehlivého partnera	x	x	x	x	4,1

Pozn.: Průměrné hodnoty na škále 1-5, kde 1 = nejméně důležité, 5 = nejvíce důležité. Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Ve všech typech rodin, i mezi jednotlivci, celkově převažuje nesouhlas s tvrzením, že „mít děti znamená příliš velké omezení rodičů“, přičemž nejčastěji vyjadřují nesouhlas rodiče školou povinných dětí (68 %). Nicméně celkově je rodičovství vnímáno jako omezující skutečnost nezanedbatelným podílem respondentů

⁷ Vysokou orientaci na práci a materiální zajištění deklarují rovněž (zatím) bezdětné manželské páry, v tom jsou značně podobní mladým svobodným lidem.

⁸ Podobné závěry uvádí i Šamanová (2006), podle níž děti hrají velmi důležitou roli v životech všech lidí, konkrétní umístění v žebříčku důležitosti životních cílů je však ovlivněno aktuální situací respondenta.

(mezi 30-40 % podle typu rodiny).⁹ Nejsilněji s tímto tvrzením souhlasí mladí svobodní lidé, kteří zatím nemají děti (určitě souhlasí 11 % a 36 % spíše souhlasí). Důležitým faktorem ovlivňujícím intenzitu souhlasu či nesouhlasu je tedy počet dětí v respondentově rodině (tabulka č. 1.9). Přitom s názorem, že mít děti je příliš velké omezení rodičů, souhlasí bezdětní manželé dokonce častěji než svobodní jedinci. Jejich postoj tak může částečně vyjadřovat spokojenost se současným stavem a je zřejmě i jedním z důvodů jejich (dosavadní) bezdětnosti. Rodičovství jako omezující skutečnost pocítují ale také ženy z neúplných rodin, které mají dvě a více dětí (významně častěji než respondenti z úplných rodin). V tomto případě je jejich postoj nejspíše ovlivněn nadměrným časovým i ekonomickým zatížením ženy samoživitelky. V rodinách s dětmi ve školním věku se pak jeví jako určitý mezník jedno dítě v rodině. Ti, kteří mají (prozatím) jedináčka, pokládají výrazně častěji děti za omezující fakt než ti, kteří mají dvě a více dětí (43 % vs. 26 %). Zároveň většina rodičů, kteří mají jedináčka, již další dítě neplánuje (50 % už má tolik dětí, kolik si přálo a 32 % má sice méně dětí, než si přálo, ale další neplánuje¹⁰). Pro rodiče jedináčků ve věku 6 a více let je tedy péče o dítě natolik omezující, zřejmě i z hlediska jejich osobních plánů (zaměstnání, seberealizace apod.), že zůstávají u jednoho dítěte [viz Šťastná 2007a]. V ostatních typech rodin se však tato souvislost neprokázala.

Tabulka č. 1.9 **Míra souhlasu s výrokem „Mít děti znamená příliš velké omezení rodičů“, podle počtu dětí (v %)**

	0 dětí		1 dítě			2 a více dětí		
	sonda 1	sonda 2	sonda 2	sonda 3	sonda 5	sonda 2	sonda 3	sonda 5
určitě souhlasím	10,7	11,5	2,4	7,1	5,4	5,8	3,8	6,9
spíše souhlasím	35,5	43,4	32,9	36,8	38,0	30,8	22,4	36,0
spíše nesouhlasím	42,9	31,1	45,3	40,6	43,1	42,8	46,8	36,0
určitě nesouhlasím	10,9	13,9	19,4	15,5	13,5	20,7	27,0	21,2

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Ideální věk pro narození dítěte

Výsledky šetření potvrzují obecnou tendenci posouvání ideálního věku pro narození prvního dítěte směrem k vyššímu věku [Šalamounová, Šamanová 2003; Šťastná 2007a], přitom vyšší věk pro vstup do rodičovské fáze upřednostňují především muži a osoby s vyšším vzděláním. Posun ve vnímání ideálního věku pro narození prvního dítěte je patrný také v případě, kdy srovnáme jednotlivé typy rodin. Mladí svobodní lidé bez závazků považují za ideální věk 29 let (muži 30, ženy 28 let), bezdětní manželé pak 28 let. V ostatních typech rodin je zmiňován nižší věk pro narození prvního dítěte, u mladých manželů s malými dětmi a v neúplné rodině je to 26 let, v rodině se školními dětmi pak 27 let (tabulka č. 1.10). Důvod, proč mladší respondenti s dětmi udávají nižší ideální věk rodičů než starší respondenti se školními dětmi, zřejmě souvisí s výběrovým kritériem, podle kterého tři čtvrtiny souboru tvořili

⁹ Postoj k tvrzení, že mít děti znamená příliš velké omezení svobody rodičů, se v čase příliš nemění. Rovněž ve výzkumech Rodina 2000 a Rodina 2001 odmítalo názor, že mít děti znamená příliš velké omezení svobody rodičů, 60 % respondentů. Ve výzkumu Rodina 1996 odpovědělo stejným způsobem 66 % dotázaných [viz Haberlová et al. 2006].

¹⁰ Jako hlavní důvod, proč mají méně dětí, než si přáli, udávají rodiče školních dětí, že jim to nedovolil zdravotní stav partnera/ky (47 %), popřípadě existenční podmínky (19 %) nebo si partner/ka nepřál/a další dítě (19 %).

mladí manželé ve věku 20-35 let, kteří již rodinu založili. Právě jejich osobní zkušenost s narozením prvního dítěte a prorodinná orientace se následně promítá do percepce ideálního věku. Patrně ze stejného důvodu klesá deklarovaný ideální věk při narození prvního dítěte s vyšším počtem dětí [viz Šťastná 2007a]. Ideální věk pro narození posledního dítěte má již menší rozptyl, u žen se pohybuje mezi 32-33 roky, u mužů mezi 34-35 roky. Nižší věkovou hranici udávají opět rodiče malých dětí. Pokud srovnáme ideální věk pro narození prvního dítěte s reálným věkem, zjišťujeme, že reálný věk je spíše nižší než deklarovaný ideál. Kromě vlastních zkušeností a hodnot ovlivňuje tedy představu o ideálním věku rovněž normativní rámec dané doby. Obdobně je to i v případě narození posledního dítěte.

Tabulka č. 1.10 **Průměrný ideální věk pro narození prvního a posledního dítěte, podle pohlaví**

	sonda 1	sonda 2, bezdětní	sonda 2, s dětmi	sonda 3	sonda 5
ženy					
první dítě	28,3	27,9	25,8	26,8	26,4
poslední dítě	33,4	33,4	32,4	33,5	33,3
muži					
první dítě	30,1	28,5	27,4	28,1	x
poslední dítě	35,3	34,0	33,5	35,0	x

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Vyjednávání o narození dětí

V rámci výzkumného projektu byla taktéž zaměřena pozornost na oblast společného rozhodování o načasování a počtu dětí, neboli zda dotázaní rodiče vyjednávali se současným partnerem/kou o tom, kdy a kolik dětí by si přáli. Intenzita vyjednávání se v jednotlivých rodinách značně odlišuje. Zdá se, že ve způsobu plánování dětí došlo mezi mladší a starší generací k významnému posunu směrem k větší otevřenosti v komunikaci mezi partnery. Je zřejmé, že kromě jiných faktorů má na generační změny ve vyjednávání a plánování dětí podstatný vliv i samotný předpoklad takového plánování - snadná dostupnost hormonální antikoncepce. V rodinách, ze kterých již děti odešly, tedy u generačně nejstarších respondentů, vyjednávalo o narození dětí 60 % rodičů, v rodinách se školními dětmi již 68 % manželů a v rodinách s malými dětmi dokonce 80 % rodičů (tabulka č. 1.11). V každé desáté rodině pak dotázaní tvrdí, že s partnerem/kou na toto téma sice hovořili, ovšem nedospěli k vzájemné dohodě. U mladých svobodných jednotlivců se s partnerem/kou neshodne téměř 20 % mužů a žen.

Mezi muži a ženami panuje v hodnocení vyjednávání vcelku shoda. Určité odlišnosti se objevují v závislosti na vzdělání a počtu dětí. Vzdělanější respondenti, zejména vysokoškoláci, častěji s partnerem/kou o načasování a počtu dětí vyjednávali, jak se ukazuje v úplných rodinách s dětmi. Co však ovlivňuje výsledek vyjednávání i vyjednávání samotné, je počet dětí. Na jedné straně se u rodičů s jedináčky ukazuje vyšší míra neshody při vyjednávání, na straně druhé rodiče tří a více dětí častěji nevyjednávali vůbec. Pokud ale partneři o dětech vyjednávali, pak většinou došli ke konsenzu (80 až 90 %). Rovněž většina mladých svobodných lidí (76 %) hovoří se svým partnerem o plánování dětí a na tom, kolik dětí by chtěli mít a kdy, se shodnou

tři čtvrtiny z nich. Nevíme však, kdo z partnerů vyjednávání iniciuje a komu se nakonec výsledek vyjednávání spíše přizpůsobuje (zda je to žena či muž).¹¹ Ač konkrétní důvody neshody nebyly blíže zjišťovány, zkoumala se možná souvislost s vyšší orientací na zaměstnání. Své nebo partnerovo uplatnění v zaměstnání jako důvod neshod při vyjednávání o počtu dětí udává v jednotlivých typech rodin odlišný podíl respondentů. Kvůli zaměstnání se neshodlo 33 % rodičů malých dětí, 24 % rodičů se školními dětmi, ale pouze 15 % rodičů, jejichž děti se již osamostatnily.¹² Přestože se v realitě jedná o nízké počty respondentů, můžeme zřejmě hovořit o určitém trendu, kdy se u mladších generací při vyjednávání o počtu dětí odráží i vyšší orientace na zaměstnání. Roli zde budou pravděpodobně sehrávat také změny podmínek a možností na pracovním trhu a související požadavky, které jsou na účastníky kladeny.

Tabulka č. 1.11 „**Vyjednáváli jste se svým současným manželem/manželkou, partnerem/partnerkou, o tom, kdy a kolik dětí chcete mít?**“ podle pohlaví (v %)

	sonda 1*	sonda 2	sonda 3	sonda 4
	ženy			
ano, a shodli jsme se na tom	61,2	69,0	59,1	48,8
ano, ale neshodli jsme se na tom	17,2	12,9	11,6	11,6
ne, o tom jsme nevyjednávali	21,6	18,0	29,3	39,6
	muži			
ano, a shodli jsme se na tom	54,3	65,2	57,7	49,0
ano, ale neshodli jsme se na tom	18,5	13,1	8,3	10,2
ne, o tom jsme nevyjednávali	27,2	21,7	34,0	40,8

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí. * otázka se týkala budoucí situace svobodných jedinců majících partnera a zněla: "Hovoříte se svým partnerem/partnerkou o tom, kdy a kolik dětí byste chtěli mít?" Varianty odpovědí byly: „Ano, shodujeme se na tom“, „Ano, ale neshodujeme se na tom“, „Ne, nehovoříme o tom“.

Plánování rodičovství

Deklarovaný ideální počet dětí v rodině je do značné míry odrazem společenských norem, zvyklostí a vlastních zkušeností vztahujících se k rodinnému životu a nemusí se nutně překrývat s plánovaným ani reálně dosaženým počtem dětí. Jedná se o respondentovu představu/přání, bez přihlídnutí k podmínkám, v nichž by se děti narodily a vyrůstaly, jde spíše o hypotetický údaj nezkreslený tlakem pozdější reality [Fialová et al. 2000]. Z různých šetření opakovaně vyplývá, že široce rozšířenou představou ideální rodiny je rodina dvoudětná. Takový obraz rodiny se potvrdil i ve studovaných sondách. Jak muži, tak ženy považují za ideální rodinu dvoudětnou, méně často třídětnou, zřídka s jedním dítětem. Zcela marginální se objevilo přání zůstat bez dětí (1 % u svobodných jednotlivců a osamělých matek). Překvapivě se nepotvrdil příliš silný vztah mezi ideálním počtem dětí a úrovní vzdělání, a to ani u žen (kromě rodin

¹¹ Nicméně zkoumala se souvislost plánování rodiny a možnosti profesního uplatnění partnerů. Ve všech sondách převládá názor, že o narození dětí je správné vyjednat, protože profesní uplatnění obou partnerů je stejně důležité (50-60 %). Zhruba čtvrtina respondentů si myslí, že by se mělo plánování podřídit profesnímu uplatnění ženy, které se to nejvíce dotkne. Nejmenší podíl respondentů pokládá za správné zohlednit profesní uplatnění muže, protože ten bude hlavním živitelem rodiny (14-17 %).

¹² Procenta jsou vypočtena z počtu respondentů, kteří se při vyjednávání neshodli.

1. Sféra rodiny

s malými dětmi¹³). Mírná odlišnost v představách o velikosti rodiny je mezi bezdětnými respondenty, kteří udávají jako ideální počet přesně 2 děti, a mezi respondenty s dětmi, kteří uvádějí v průměru 2,1 až 2,2 dětí. Dosavadní reálný počet dětí je však (zatím) nižší. Nicméně část respondentů ještě s reprodukcí dosud nezačala a část hodlá pokračovat.

Vedle ideálního počtu dětí se zjišťovaly i konkrétnější reprodukční záměry respondentů. Většina bezdětných manželských párů plánuje nebo očekává alespoň jedno dítě (28 % jedno dítě, 65 % dvě děti a 7 % tři děti), zhruba polovina mladých manželů s dětmi plánuje další dítě (zbylých 36 % již dítě nechce a 15 % neví), další dítě by chtěla mít i pětina osamělých žen a rovněž 8 % rodičů se školními dětmi (tabulka č. 1.12). Oproti tomu třetina rodičů jedináčka uvádí, že sice má méně dětí, než chtěla, ale další dítě již neplánuje (to se týká jak rodičů školních dětí, tak osamělých matek). Vypočteme-li na základě těchto údajů celkový plánovaný počet dětí (tj. součet současného počtu dětí a dětí očekávaných nebo plánovaných), ukazuje se, že by celkový průměrný počet dětí v rodině v jednotlivých typech rodin dosáhl přesně dvou, což je sice méně než deklarovaný ideální počet dětí, nicméně v generačním pohledu je to počet těsně se přibližující záchovné hranici. Pokud by dotázaní skutečně realizovali plánované počty dětí, výsledek by předčil současné očekávání českých demografů ohledně konečné plodnosti generací zkoumaných v uvedených sondách.

Tabulka č. 1.12 **Rodičovské plány do budoucna podle počtu dětí (v %)**

	0 dětí	1 dítě	2 děti	3 a více dětí
Zamýšlíte mít v budoucnu (další) děti?	sonda 2			
ne	2,5	12,9	75,0	78,3
nevím, nejsem si jistý/á	5,8	20,6	16,8	13,0
ano	79,2	62,4	7,6	8,7
čekáme dítě	12,5	4,1	0,5	0,0
<i>celkem (N)</i>	<i>120</i>	<i>170</i>	<i>184</i>	<i>23</i>
Máte v současné době tolik dětí, kolik jste si původně přál(a)?	sonda 3			
Ano, mám tolik dětí, kolik jsem si přál/a.	x	49,7	84,8	51,9
Ne, mám méně dětí, ale další dítě plánuji/čekám.	x	16,1	4,2	3,7
Ne, mám méně dětí a další již neplánuji.	x	32,3	9,5	9,9
Ne, mám více dětí, než jsem si původně přál/a.	x	1,9	1,5	34,6
<i>celkem (N)</i>	<i>x</i>	<i>155</i>	<i>264</i>	<i>81</i>
	sonda 5			
Ano, mám tolik dětí, kolik jsem si přála.	x	31,6	80,6	42,1
Ne, mám méně dětí, ale další dítě plánuji/čekám.	x	32,3	1,8	2,6
Ne, mám méně dětí a další již neplánuji.	x	34,3	12,7	10,5
Ne, mám více dětí, než jsem si původně přála.	x	1,7	4,8	44,7
<i>celkem (N)</i>	<i>x</i>	<i>297</i>	<i>165</i>	<i>38</i>

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

A jaké jsou hlavní důvody, proč respondenti nechtějí mít další dítě nebo s dalším dítětem váhají? Jednoznačně nejčastěji zmiňovaný důvod je dosažení plánovaného

¹³ V mladém rodině udávaly v průměru nejmenší ideální počet dětí středoškolačky s maturitou (2,06), poté vysokoškolačky (2,17) a ženy se základním vzděláním (2,25).

počtu dětí. Jako další důvody jsou uváděny zdravotní obtíže nebo existenční potíže, následují obavy ze ztráty zaměstnání, profesní důvody a také omezení volného času či užívání si života (uvádějí rodiče s malými dětmi). Rodiče dětí školního věku a ženy z neúplných rodin dále vybírali hlavní důvody, proč mají méně dětí, než si původně přáli. Rodiče školních dětí nejčastěji uváděli zdravotní obtíže, následovaly existenční potíže a přání partnera/ky rezignovat na další dítě. Není překvapivé, že ženy z neúplných rodin mají jiné objektivní důvody, které jim neumožňují mít tolik dětí, kolik si přejí. Na jedné straně musí přizpůsobit původní představy nově vzniklé situaci po odchodu partnera (popřípadě ovdovění), na straně druhé nemají v současné době partnera, se kterým by chtěly mít dítě. Na dalším místě pak opět zmiňují vážné existenční potíže.

Rodičovské plány a jejich realizace byla v manželských a partnerských dvojicích zjišťována kombinací otázek na minulost, současnost a budoucnost, tj. na plánovaný počet dětí na začátku společného soužití,¹⁴ na současný počet dětí v domácnosti a na plánování dalších dětí. V plánovaných počtech dětí na počátku vztahu jsou vidět mírné odlišnosti mezi muži a ženami, které si častěji představovaly vyšší počet dětí, nicméně u obou výrazně dominoval úmysl vybudovat rodinu se dvěma dětmi. Budoucí rodiče si výrazně méně často přáli 3 a více dětí, nebo naopak jedináčka. Rodina s jedním dítětem sice není deklarovaným ideálem, v realitě má ale v těchto rodinách mnohem větší váhu, v části z nich však zatím díky tomu, že reprodukční plány nebyly zcela realizovány a řada partnerů další dítě plánuje nebo již očekává.

Doposavad své původní reprodukční plány uskutečnila více než polovina párů, v části rodin již mají více dětí, než kolik si rodiče původně představovali (vyplývá to z výpovědí 11 % žen a 16 % mužů - diference je způsobena odlišnými počátečními představami každého z partnerů). Zhruba ve třetině partnerství se do doby šetření narodilo méně dětí, než kolik si každý z partnerů na začátku představoval (34 % v případě dotázání se ženy a 29 % vzhledem k počátečním plánům muže), je však pravděpodobné, že část těchto rodin své představy ještě zrealizuje, protože více než polovina partnerů s jedním dítětem (58 %) chce a plánuje dalšího potomka. V případě dvoudětných rodin plánuje nebo očekává další dítě 9 % rodičů, čtvrtina není v této otázce rozhodnutá.

Pokud do průměrného počtu dětí na rodinu započítáme rovněž děti plánované a očekávané, pak také zde by celkový počet dosáhl 2,1 dítěte na rodinu. Přestože by to ve výsledku bylo více než rodiče plánovali na začátku vztahu, není jisté, zda se partnerům podaří plány naplnit.

Tabulka č. 1.13 **Plánovaný počet dětí na začátku vztahu a reálný počet v době šetření, sonda 6 (v %)**

reálný počet dětí	plánovaný počet dětí								celkem
	muži				ženy				
	0	1	2	3 a více	0	1	2	3 a více	
1	2,5	9,0	21,9	1,2	1,0	7,0	24,2	2,5	34,7
2	1,5	4,5	42,9	5,5	1,0	2,5	43,4	7,5	54,4
3 a více	0,2	0,5	5,5	4,7	-	-	6,5	4,5	11,0
celkem	4,2	14,0	70,3	11,5	2,0	9,5	74,1	14,5	100,0

¹⁴ „Kolik dětí jste plánoval/a na počátku soužití s nynějším partnerem/kou?“

Dotazujeme-li se obou partnerů na to, kolik dětí každý z nich plánoval na začátku společného soužití, je patrné, že téměř do každého pátého partnerství (18 %) vstupuje žena s vyššími reprodukčními plány než její partner. Diference je nejčastěji v tom, že žena si přála 2 a partner 1 dítě, popřípadě žena chtěla více než 2 děti a její muž preferoval dvoudětný model. V 9 % rodin si na počátku naopak muž přál větší počet dětí než jeho partnerka. V 73 % se partneři v plánech na počty dětí shodovali, není překvapením, že nejčastěji si oba z budoucích rodičů přáli mít 2 děti (60 %). Na jednom dítěti se shodovalo 6 % dvojic, taktéž tomu bylo v případě třech a více dětí.

Vedle obecných plánů na celkový počet dětí pak stojí také otázka na časování a plánování příchodu každého z dětí do rodiny (tabulka č. 1.14). První dítě plánovalo 60 % párů, 27 % jich první dítě neplánovalo, ale uvítalo. Pouze v ojedinělých případech se jednalo o dítě nechtěné či chtěné pouze ženou. V dalších 10 % párů, které nejsou uvedeny v tabulce, není možné plánování či jeho absenci jasně posoudit, neboť každý z rodičů se vyjadřuje odlišně. Vedle toho, že jeden z rodičů tvrdí, že byl jejich první potomek plánován oběma partnery a druhý z rodičů je přesvědčen, že dítě nebylo plánováno, ale i tak bylo vítané, se vyskytují také zcela protikladná tvrzení, kdy podle jednoho z rodičů bylo dítě plánované, podle druhého naopak nechtěné oběma partnery. Je však nutné zdůraznit, že tyto případy výpovědi jsou ojedinělé, uvádíme je pouze na okraj pro dokreslení.

Z hlediska plánování (zatím) posledního dítěte¹⁵ výrazně záleží na tom, zda se dotazujeme v rodinách dvoudětných či v rodinách se třemi a více dětmi. Druhé dítě bylo totiž plánováno více než 70 % párů, které mají v současnosti 2 děti, tedy častěji než dítě prvního pořadí. Naopak, třetí dítě (případně dítě vyššího pořadí) měla v plánu jen necelá třetina partnerů, další více než třetina dvojic nicméně toto neplánované dítě uvítala (tabulka č. 1.14).

Tabulka č. 1.14 **Plánování prvního a posledního dítěte (podle počtu dětí), sonda 6 (v %)**

	první dítě	poslední - 2. dítě	poslední - 3. dítě
plánované oběma rodiči	60,4	71,4	31,8
neplánované, ale vítané oběma rodiči	27,1	14,3	36,4
chtěla pouze žena	1,0	1,8	4,5
chtěl pouze muž	-	0,9	4,5
nechtěl ani jeden z partnerů	0,8	-	2,3

Pozn.: uvedeny jsou pouze případy, kdy se výpovědi muže i ženy shodovaly, dopočet do 100 % (sloupcových) tvoří případy, kdy se partneři ve výpovědích rozcházel - např. jeden z rodičů uvedl, že dítě bylo neplánované, ale vítané, druhý naopak, že bylo nechtěné oběma partnery. Na plánování posledního dítěte byli dotazováni pouze respondenti, kteří měli dvě a více dětí (N=261 párů). Dítě třetího a vyššího pořadí mělo 44 párů.

Plánování rodičovství významně souvisí s dosaženým vzděláním (tabulka č. 1.15). První dítě plánovalo 70 % vysokoškoláček a 67 % žen s maturitou, ale jen mírně přes polovinu žen s nejnižším vzděláním. V případě mužů jsou tendence obdobné, výrazněji se odlišují vysokoškoláci od všech ostatních, nižších vzdělanostních skupin.¹⁶

¹⁵ Dotazováni byli pouze respondenti, kteří měli dvě a více dětí.

¹⁶ V otázce vzdělanostní diferenciace se zaměřujeme detailněji pouze na ženy, neporovnáváme oba partnery, neboť při kombinaci jejich vzdělanostního stupně a odpovědí na danou otázku jsou jednotlivé kategorie poměrně málo zastoupeny, narážíme tedy na problém „malých čísel“, který by mohl vést ke zkreslení výsledků. Výsledky za muže uvádíme pro potvrzení obdobného trendu, který je nicméně v případě žen vidět výrazněji.

U plánování druhého a (zatím) posledního dítěte hraje vzdělání již menší roli, ovšem naopak ženy se základním vzděláním a bez maturity častěji než ženy s vyšším vzděláním uvádějí, že dítě bylo plánované. Mezi ženami s maturitou a vysokoškolačkami naopak každá pátá přiznává, že druhé dítě plánované nebylo, bylo však v rodině vítané. U mužů se s podobnými rozdíly v případě druhého dítěte příliš nesetkáváme.

Tabulka č. 1.15 **Plánování prvního a posledního dítěte, podle vzdělání, ženy, sonda 6 (v %)**

		ZŠ, bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ, VOŠ
1. dítě	plánované oběma rodiči	52,4	67,0	70,2
	neplánované, ale vítané oběma rodiči	45,7	30,0	26,6
poslední - 2. dítě	plánované oběma rodiči	83,3	75,5	76,5
	neplánované, ale vítané oběma rodiči	11,7	19,8	21,6

Pozn.: *dopočet do 100 % tvoří ostatní kategorie: „chtěla pouze žena“, „chtěl pouze muž“, „nechtěl ani jeden z partnerů“*

Z uvedených zjištění vyplývá, že první dítě sice bývá u necelé třetiny párů neplánované, jedná se však o dítě chtěné oběma partnery. První dítě přitom plánují především lidé s vysokoškolským vzděláním. Narození druhého dítěte je již více usměřňováno, naopak děti třetího a vyššího pořadí jsou pro více než třetinu rodičů „milým překvapením“. Toto zjištění by rovněž mohlo vysvětlovat, proč rodiče školních dětí a samoživitelky se třemi a více dětmi relativně často deklarují, že mají vyšší počet dětí než si původně přáli. Jedná se velmi pravděpodobně o děti neplánované (viz tabulka č. 1.12).

Dopady plynoucí z narození dítěte v rodině

Narození dítěte je velmi důležitý životní mezník, který přináší mnohé změny v individuální, partnerské a společenské rovině. Mezi oběma rodiči s alespoň jedním dítětem do 6 let věku jsme sledovali, jak hodnotí dopad narození prvního a posledního dítěte na sféru individuálního uspokojení, rodinných vztahů, pracovních možností a materiální situace.

Narození prvního dítěte je nejpříznivěji hodnoceno v rovině osobního uspokojení (pocit životní pohody a pocit životního úspěchu) a v rovině rodinných vztahů (s partnerem, rodiči, rodiči partnera). Naopak nepříznivé dopady má tato událost nejčastěji na materiální zajištění, jak osobní, tak celé domácnosti, a na zájmy a koníčky jednoho či obou rodičů (tabulka č. 1.16).

1. Sféra rodiny

Tabulka č. 1.16 **Dopad narození 1. dítěte na vybrané oblasti života, sonda 6**

faktory	vliv narození 1. dítěte na aspekty života	muži	ženy
interpersonální vztahy a životní spokojenost	vztahy s partnerem	1,93	1,91
	pocit životní pohody	1,95	1,77
	pocit životního úspěchu	1,96	1,88
	vztahy s rodiči	2,14	1,96
	vztahy s rodiči partnera	2,15	2,11
status, společenský život a koníčky	celkové společenské postavení	2,72	2,82
	společenský život, kontakty s lidmi	2,80	2,93
	zájmy, koníčky	3,21	3,24
finanční a materiální situace domácnosti	bytová situace	2,84	2,75
	finanční a materiální situace domácnosti	3,27	3,23
	peníze pro Vaši osobní potřebu	3,31	3,33
zaměstnání	šance na postup v zaměstnání	2,91	3,58
	šance mít/získat zajímavou práci	2,93	3,50

Pozn.: 4 faktory vyextrahované faktorovou analýzou. Čísla značí průměry odpovědí na otázku „Jaký celkový dopad mělo narození prvního dítěte na následující oblasti Vašeho života?“ na škále 1-určitě příznivý až 5-určitě nepříznivý. Vyznačeny signifikantní odlišnosti podle pohlaví.

V hodnocení dopadů na pracovní sféru se názory partnerů liší nejvíce. Zatímco pro většinu mužů se šance na získání zajímavé práce a možnosti pracovní kariéry po narození prvního dítěte nemění (kolem 80 %), pro zhruba polovinu jejich partnerek má narození dítěte nepříznivý vliv na obě tyto oblasti.¹⁷ Přitom jako velmi nepříznivý hodnotilo dopad na šance na postup v zaměstnání 16 % žen a dopad na možnost získat zajímavou práci pak 12 % žen. Po narození dítěte pociťují ženy častěji než muži také ztrátu společenských kontaktů (27 % vs. 16 %) a do určité míry i zhoršení svého společenského postavení (12 % vs. 5 %). Vzdělání přitom nemá ani u mužů ani u žen na hodnocení situace významný vliv. Velmi podobně, a to ve všech oblastech, jsou hodnoceny i dopady narození posledního dítěte.

Tabulka č. 1.17 **Dopad narození prvního a posledního dítěte na vybrané oblasti života podle pohlaví, sonda 6 (v %)**

	dopad narození prvního dítěte		dopad narození posledního dítěte	
	muži	ženy	muži	ženy
šance mít/získat zajímavou práci				
určitě příznivý	2,5	1,0	2,7	1,1
spíše příznivý	10,3	5,7	10,0	4,2
ani příznivý ani nepříznivý	80,0	46,9	81,9	45,2
spíše nepříznivý	6,8	34,7	5,0	33,7
určitě nepříznivý	0,5	11,7	0,4	15,7
šance na postup v zaměstnání				
určitě příznivý	2,3	0,7	1,9	0,8
spíše příznivý	10,5	5,5	11,2	4,6
ani příznivý ani nepříznivý	82,3	44,1	83,8	43,3
spíše nepříznivý	4,5	33,9	3,1	34,5
určitě nepříznivý	0,5	15,7	0,0	16,9

¹⁷ Tyto reálné zkušenosti se odrážejí v častějších obavách žen z negativních dopadů zajišťování péče o dítě na pracovní sféru. Více viz kapitola 3.3.

Jak vyplývá z již uvedených výsledků, muži hodnotí dopady narození dítěte na profesní sféru pozitivněji než jejich partnerky, a to v celé polovině dotazovaných rodin (tabulka č. 1.18). Častěji lépe hodnotí také dopady na společenské postavení, společenský život a kontakty s lidmi.

Ženy kladněji hodnotí naopak odraz ve sféře interpersonální a vztahové, částečně také z hlediska pocitu životní spokojenosti, pohody a úspěchu. Ovšem zde není převaha kladnějšího hodnocení ze strany jednoho z rodičů zdaleka tak výrazná, neboť většina partnerů se v hodnocení daných sfér shoduje (70-78 %). Nižší vzájemná shoda panuje naopak v oblasti zájmů, koníčků a finančních aspektů. Zde je podíl partnerství, kde byl dopad podle vyjádření ženy lepší než se jeví jejímu partnerovi, stejný jako podíl těch, kde jsou dopady pozitivněji hodnocené naopak ze strany muže (každou ze skupin reprezentuje pětina rodin).

Tabulka č. 1.18 **Partnerská shoda ohledně dopadu narození 1. dítěte na vybrané oblasti života, sonda 6 (v %)**

aspekty života	partnerská shoda	muž pozitivněji než žena	žena pozitivněji než muž	neshoda
pocit životní pohody	78,2	6,5	14,8	2,0
vztahy s partnerem	76,4	9,8	13,8	2,3
pocit životního úspěchu	75,2	10,0	14,8	1,8
bytová situace	73,0	10,5	16,5	2,8
vztahy s rodiči	73,0	8,9	18,1	2,8
vztahy s rodiči partnera	71,1	13,0	15,9	2,3
finanční a materiální situace domácnosti	67,5	14,8	17,8	2,3
peníze pro Vaši osobní potřebu	62,8	17,8	19,5	3,5
celkové společenské postavení	61,4	23,1	15,5	2,3
zájmy, koníčky	56,0	22,3	21,8	7,8
společenský život, kontakty s lidmi	53,3	28,0	18,8	4,8
šance mít/získat zajímavou práci	48,8	46,5	4,8	3,8
šance na postup v zaměstnání	45,5	50,8	3,8	4,0

Pozn.: Odpovědi na otázku „Jaký celkový dopad mělo narození prvního dítěte na následující oblasti Vašeho života?“ na škále 1-určitě příznivý až 5-určitě nepříznivý. Partnerská shoda = oba partneři hodnotí dopad kladně (určitě + spíše příznivý), neutrálně nebo záporně (určitě + spíše nepříznivý). Neshoda = jeden z partnerů hodnotí dopad kladně, druhý záporně.

1.4 Čas v rodinném životě a v zaměstnání

Rozdělení času mezi rodinu a zaměstnání je jedním z klíčových momentů harmonizace obou sfér a vypovídá o způsobu dělby neplacené a placené práce v rámci genderových vztahů. Ve výzkumu jsme zjišťovali, kolik hodin v průměru týdně tráví respondenti v zaměstnání placenou prací a kolik hodin neplacenou prací v rodině, pokud již svou vlastní rodinu založili. Neplacená práce byla rozdělena do třech činností: každodenní péče o děti, výchova/hraní/sport/učení se s dětmi a zajištění chodu domácnosti (nákupy, domácí práce apod.). Z výsledků je zřejmé, že ve vybraných typech rodin muži tráví více času v zaměstnání než ženy, ženy však vedle placené práce zastanou i většinu práce neplacené. Celkový objem času, který ženy věnují neplacené práci, je oproti mužům více než dvojnásobný (56 hod. vs. 25 hod.), zatímco v zaměstnání tráví pouze o necelou pětinu méně času než muži (40 hod. vs. 47 hod. - průměr

pro různé typy rodin). Na tento nepoměr v neprospěch žen-matek, které se tak stále potýkají s dvojitou pracovní zátěží, již poukázaly předcházející výzkumy (např. Rodina 1996, ISSP 2002). Genderové stereotypy v rozdělení „pracovního“ času v rámci rodiny a mimo rodinu se tedy výrazně nemění, stále převažuje tzv. smíšený model. Při rozdělení neplacené práce v rodině převládá spíše tradiční model, kdy se žena stará o domácnost. Naopak, v přístupu k placené práci dominuje moderní, egalitární, model, kdy oba partneři pracují [Maříková 1999].

Čas věnovaný neplacené práci

Rozdělení času mezi rodinu a zaměstnání je bezpochyby ovlivněno průběhem individuálních životních drah. Nicméně i v jednotlivých životních fázích jsou to opět genderové stereotypy, které nejvíce zasahují do distribuce času věnovaného neplacené i placené práci. Ostatní faktory, jako například dosažené vzdělání, socioekonomický status, počet dětí v rodině atd., mají na reálné rozdělení časového fondu menší vliv.

Pro objem času věnovaného péči o domácnost je podstatný přechod z bezdětné partnerské fáze k prvnímu dítěti. Nárůst činností spojených s domácností je významný zejména pro ženy (z 10,8 hod. na 16,1 hod.), i když s narozením prvního dítěte se do údržby domácnosti více zapojuje i partner (z 5,6 hod. na 7,2 hod. - průměr pro různé typy rodin). S druhými a dalšími dětmi se již množství času potřebné na zajištění chodu domácnosti téměř nezvyšuje. Celkově nejvíce času však domácnosti, ve které jsou děti, věnují ženy z neúplných rodin. Muži mají zase nejvyšší podíl na zajištění chodu domácnosti v rodinách, které již děti opustily (tabulky č. 1.19 a 1.20).

Lze říci, že ženy s vyšším vzděláním věnují péči o domácnost méně času než ženy s nižším vzděláním (jinak je tomu s časem věnovaným péči a výchově dětí). Nejvýraznější rozdíly podle vzdělání ženy jsou v rodinách, kde již děti odešly od rodičů, a v neúplných rodinách. Nejméně prokazatelný je vliv vzdělání ženy u mladých rodin s dětmi ve věku 3-7 let. U mužů se vliv vzdělání na čas věnovaný zajištění domácnosti neprokázal.

Tabulka č. 1.19 **Průměrný počet hodin týdně věnovaný vybraným činnostem, podle pohlaví a věku nejmladšího dítěte**

	věk nejmladšího dítěte	sonda 2, s dětmi		sonda 3		sonda 5
		ženy	muži	ženy	muži	ženy
péče o děti	1 až 5 let	26,9	8,5	30,0	14,6	30,7
	6 až 9 let	19,0	9,7	19,7	10,7	22,2
	10 až 12 let	x	x	14,7	7,3	18,1
výchova dětí	1 až 5	17,9	8,0	21,3	11,6	19,1
	6 až 9	12,0	7,4	12,2	7,6	13,4
	10 až 12 let	x	x	9,6	6,1	12,3
domácnost	1 až 5	15,8	6,9	16,9	7,4	19,6
	6 až 9	14,4	5,6	14,1	5,4	17,0
	10 až 12 let	x	x	13,9	5,7	18,0

Pozn.: Průměry jsou uvedeny za muže-respondenty a muže-partnery respondentek, stejně tak za ženy-respondentky a ženy-partnery respondentů. S vyloučením možnosti "nevím". Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Tabulka č. 1.20 **Průměrný počet hodin týdně věnovaný vybraným činnostem, podle pohlaví**

	sonda 2, s dětmi		sonda 3		sonda 4		sonda 5
	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
péče o děti	25,3	8,8	18,4	9,5	x	x	24,1
výchova dětí	16,7	7,8	12,0	7,4	x	x	15,1
domácnost	15,5	6,6	14,3	5,8	18,7	8,7	18,2
zaměstnání*	38,2	47,5	40,9	46,8	40,3	45,4	39,9

Pozn.: Průměry jsou uvedeny za muže-respondenty a muže-partnery respondentek, stejně tak za ženy-respondentky a ženy-partnery respondentů. S vyloučením možnosti "nevím".

Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi. * Pouze ekonomicky aktivní

Vedle zajištění chodu domácnosti se do neplacené práce zahrnuje i neméně náročná péče o děti a jejich výchova. Data ukazují, že pro množství času, které je věnované péči a výchově dětí, není nejdůležitější jejich počet v rodině. S více dětmi se totiž celkový čas, který jim rodiče věnují, výrazněji nemění; mírně roste při přechodu z jednodětné na dvoudětnou rodinu. Důležitější než počet dětí v rodině je však jejich věk. Čím je dítě mladší, tím více času je třeba mu věnovat. A obdobně jako starost o domácnost spočívá péče o děti a jejich výchova především na ženě (viz tabulky č. 1.19 a 1.20). Průměrný čas věnovaný péči o **děti ve věku 1 až 5 let** se v jednotlivých typech rodin významně neliší. U žen se pohybuje okolo 50 hodin týdně. Nejméně času uvádějí matky předškolních dětí, a to 45 hodin týdně, nejvíce naopak ženy, které mají v rodině alespoň jednoho školáka, a to 51 hodin týdně. U mužů jsou rozdíly výraznější, přestože celkový čas věnovaný dětem je nižší než u žen, otcové malých dětí udávají v průměru 16,5 hodin týdně a otcové z rodin dětí školního věku v průměru 26 hodin týdně. Objem času věnovaný **dětem ve věku od 6 do 9 let** je již menší a u dětí ve věku od 10 do 12 let se ještě zkracuje. Ženy uvádějí průměrně 30 hodin týdně, muži 17 hodin, které tráví péčí a výchovou dětí ve věku od 6 do 9 let.

Ženy s vyšším vzděláním deklarují v průměru více času věnovaného péči i výchově dětí než ženy se základním vzděláním. Toto schéma ale neplatí pro matky z neúplných rodin, v této skupině naopak s vyšším vzděláním výrazně klesá čas věnovaný péči a výchově dětí.

Není překvapivé, že distribuce času věnovaného neplacené práci, jak dětem, tak domácnosti, se liší podle toho, zda je žena ekonomicky aktivní či nikoli. Je logické, že ekonomicky neaktivní matky disponují větším objemem času na neplacenou práci, jeho distribuce mezi vybrané činnosti se mírně liší podle typu rodiny (viz tabulka č. 1.21). Ekonomicky aktivní matky předškolních a školních dětí věnují neplacené práci v rodině, tj. činnostem spojeným s péčí a výchovou dětí a zajištěním chodu domácnosti v průměru 40 hodin týdně, zhruba stejný objem času pak tráví v placené práci. U ekonomicky aktivních mužů je podíl neplacené práce v rodině vzhledem k placené práci zhruba poloviční. Osamělé ekonomicky aktivní matky jsou pak časově ještě vytíženější než pracující matky z úplných rodin. Vedle zaměstnání, obvykle na plný úvazek, věnují také v průměru více času péči o děti, jejich výchově i zajištění chodu domácnosti (54 hodin týdně) než ženy z ostatních typů rodin. Ukazuje se tedy, že tzv. práce na dvě směny je stále aktuální společenský model pro skloubení rodičovských a pracovních povinností ženy.

1. Sféra rodiny

Tabulka č. 1.21 **Průměrný počet hodin týdně věnovaný vybraným činnostem, podle pohlaví a ekonomické aktivity**

	sonda 2, s dětmi	sonda 3	sonda 5
muž ekonomicky aktivní (zaměstnanec, podnikatel, OSVČ)			
péče o děti	8,8	9,5	x
výchova dětí	7,9	7,4	x
domácnost	6,4	5,8	x
zaměstnání	47,3	46,9	x
žena ekonomicky aktivní (zaměstnankyně, podnikatelka, OSVČ)			
péče o děti	18,8	16,6	22,1
výchova dětí	11,6	10,8	14,4
domácnost	12,7	13,5	17,4
zaměstnání	38,7	41,1	39,9
žena ekonomicky neaktivní (MD, RD, v domácnosti, nezaměstnaná)			
péče o děti	32,3	27,9	32,4
výchova dětí	22,2	18,8	17,8
domácnost	18,3	18,0	21,4
zaměstnání *	x	x	x

Pozn.: Průměry jsou uvedeny za muže-respondenty a muže-partnery respondentek, stejně tak za ženy-respondentky a ženy-partnery respondentů, tam, kde je to relevantní. S vyloučením možnosti "nevím".

Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi. * Vzhledem k malým počtům pracujících žen na RD nejsou průměry za tuto skupinu uvedeny.

V partnerských dvojicích jsou výše zmíněné rozdíly v distribuci času placené a neplacené práce obdobné. Jsou to opět ženy, které zastanou většinu práce spojené jak s údržbou domácnosti, tak s péčí a výchovou dětí. Zajímavější však je sledovat, zda se mění zapojení mužů do chodu domácnosti a péče o děti v souvislosti s ekonomickou aktivitou jejich partnerky. Data za partnerské dvojice ukazují, že objem času, který muži věnují neplacené práci v rodině, se neliší, ať už je jejich partnerka ekonomicky aktivní či nikoli. Muž tedy nezačíná výrazněji participovat na chodu domácnosti a na rodičovských aktivitách v době, kdy jeho partnerka nastoupí do zaměstnání, což opět dokládá existenci dvojího „zaměstnání“ ženy (viz tabulka č. 1.22) a obtížnost utváření egalitárního modelu v rámci dělby rodinných rolí.

Tabulka č. 1.22 **Průměrný počet hodin týdně věnovaný vybraným činnostem, podle ekonomické aktivity partnerů, sonda 6**

	muž i žena EA (zaměstnanec, podnikatel, OSVČ)		muž EA (zaměstnanec, podnikatel, OSVČ) a žena NEA (MD, RD, v domácnosti, nezaměstnaná)	
	muž	žena	muž	žena
péče o děti	10,7	24,4	10,1	37,2
výchova dětí	8,9	13,4	9,8	18,6
domácnost	6,8	14,8	6,5	19,8
zájmy	7,9	5,8	8,2	5,8
zaměstnání	48,8	39,0	49,4	x*

Pozn.: * Vzhledem k malým počtům pracujících žen na RD nejsou průměry za tuto skupinu uvedeny.

A jak vypomáhají svým dětem při péči o vnoučata jejich rodiče? Ženy-babičky se o vnoučata starají zhruba 9 hodin týdně, muži-dědečkové 5 hodin týdně. Výpomoc v domácnosti dětí zabere ženám v průměru 7 hodin týdně, mužům pak 4 hodiny. Časový rozsah výpomoci babiček a dědečků není nicméně v současné době rozhodujícím faktorem, který by matkám s malými dětmi umožňoval snadný návrat do zaměstnání. Ze strany prarodičů se jedná spíše o příležitostnou pomoc. Z dat rovněž vyplývá, že s vyšším vzděláním rodičů „opuštěného hnízda“ klesá objem času věnovaný vlastní domácnosti, neroste však čas věnovaný vnoučatům ani rodinám dětí ani čas trávený v zaměstnání. Tento nově nabytý čas je zřejmě investován do osobních zájmů v rámci volného času.

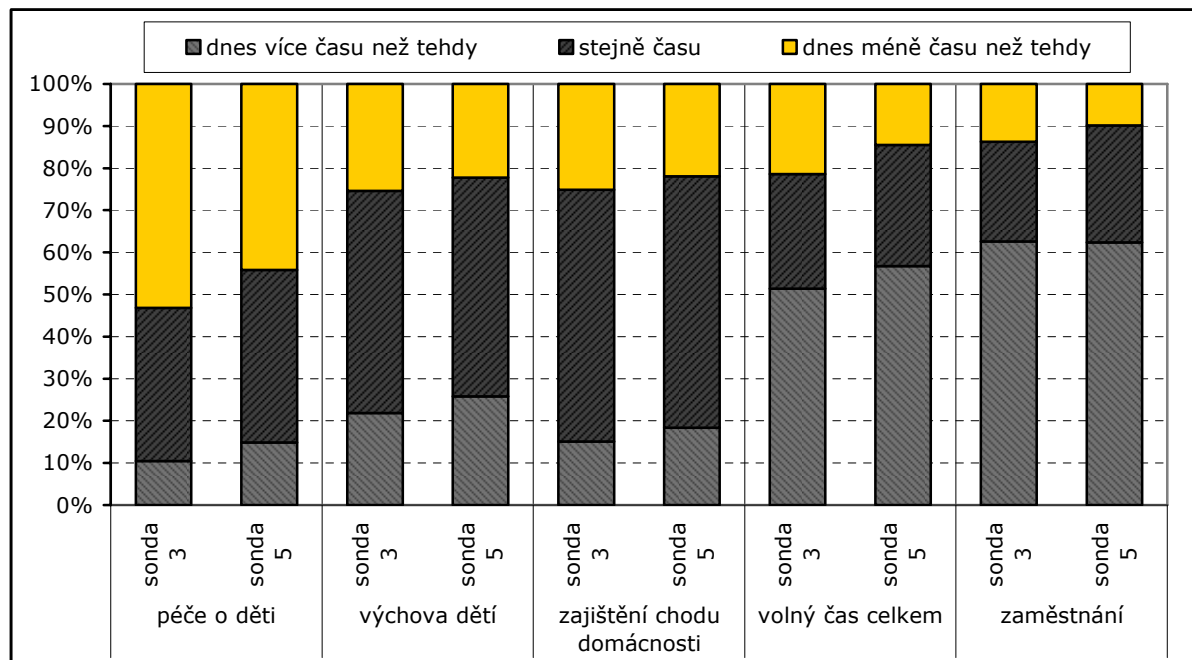
Pokud respondentky a respondenti porovnají rozsah času, který věnovali různým činnostem v době, kdy bylo dítě malé (do 4 let věku), s jejich současnou situací (mají nejmladší dítě ve věku 7 a více let),¹⁸ ukazuje se, že s vyšším věkem dítěte se na jednu stranu zkracuje čas věnovaný jeho péči tak, jak jej přebírají vzdělávací instituce, na stranu druhou se zvětšuje rozsah času věnovaný jiným aktivitám (graf č. 1.4). Zhruba polovina žen z rodin se školním dítětem a polovina samoživitelek uvádí, že ve srovnání s dobou, kdy bylo dítě malé, je v současnosti množství času věnovaného péči o něj menší. Pro čtvrtinu žen se zkrátila také doba věnovaná výchově dítěte. Zároveň ženy, které mají děti ve školním věku, tráví více času v zaměstnání. A oproti době, kdy bylo dítě malé, se zvětšil i objem volného času. Jediný výraznější rozdíl mezi ženami z rodin se školními dětmi a osamělými matkami je v rozsahu volného času tráveného s dětmi. Toho mají ženy samoživitelky se školními dětmi méně než ženy z úplných rodin.

Další výraznější změny ve využití časového fondu nastávají po odchodu dětí z rodiny. Rodičům v této životní fázi přibývá především volný čas, také se mírně zvětšuje objem času stráveného s partnerem a času věnovaného péči o vlastní nebo manželovy/manželčiny rodiče. Ženám se zkracuje čas věnovaný domácnosti a výrazně se zvětšuje rozsah volného času (graf č. 1.5). V rodině „opuštěného hnízda“ věnují dvě pětiny žen domácnosti méně času než v době, kdy děti žily ve společné domácnosti s rodiči, pro třetinu žen a polovinu mužů se čas věnovaný domácnosti nezměnil. Přesto ženy, jejichž děti již z rodiny odešly, udávají v průměru větší čas věnovaný péči o domácnost než ženy, které se v současnosti starají o děti. Může to být způsobeno mimo jiné tím, že pro respondentky s dětmi je oddělení péče o děti a zajištění domácnosti méně jednoznačné než pro respondentky z rodin „opuštěného hnízda“. Část domácích prací se může překrývat s péčí o děti, a tudíž je čas věnovaný domácnosti v jejich výpovědích zdánlivě kratší.

¹⁸ Zjišťovalo se pouze v sondě 3 a v sondě 5, u respondentů, kteří měli děti ve věku 7 a více let. V sondě 4 se zjišťovala změna vzhledem k době, kdy žilo dítě/děti ve společné domácnosti rodičů.

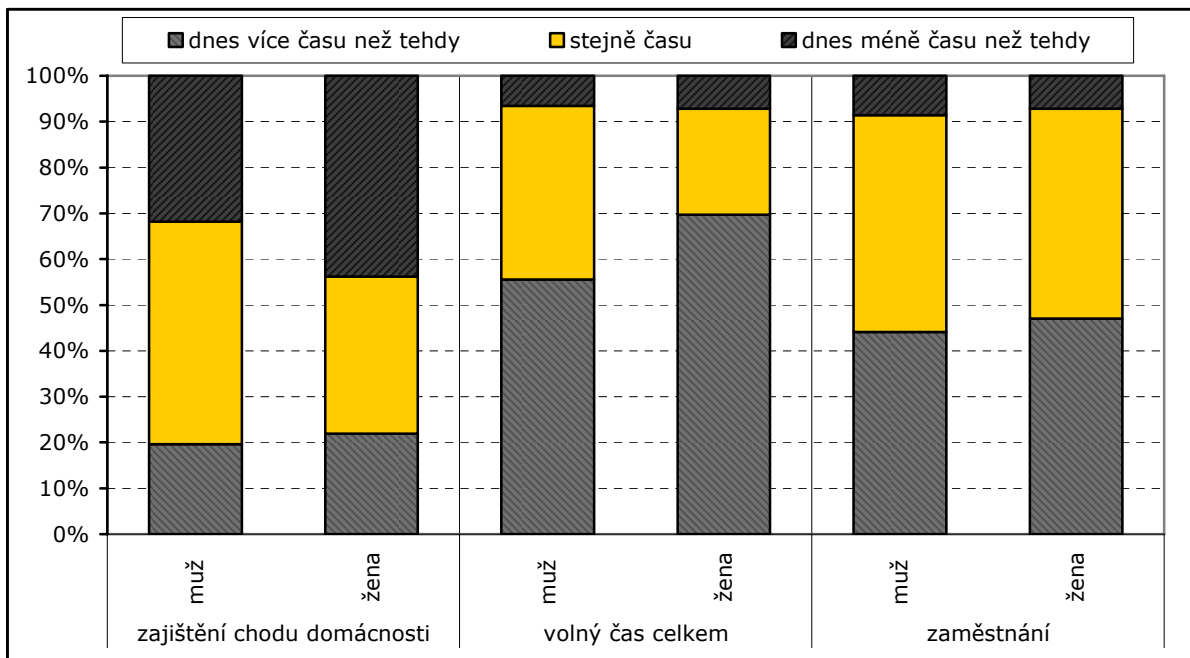
1. Sféra rodiny

Graf č. 1.4 **Jak se oproti době, kdy bylo/y dítě/děti malé, změnil pro ženu rozsah času věnovaný vybraným aktivitám? (v %)**

Pozn.: Zjišťovalo se pouze v sondě 3 - úplná rodina se školními dětmi a v sondě 5 - neúplná rodina se závislými dětmi, u respondentů, kteří měli děti ve věku 7 a více let. V kategorii „dnes více času než tehdy“ jsou sloučeny varianty odpovědí „Dnes tomu věnuji o hodně více času než tehdy“ a „Dnes tomu věnuji o něco více času než tehdy“ a v kategorii „dnes méně času než tehdy“ jsou sloučeny varianty odpovědí „Dnes tomu věnuji o něco méně času než tehdy“ a „Dnes tomu věnuji o hodně méně času než tehdy“.

Graf č. 1.5 **Jak se oproti době, kdy děti nebyly ještě dospělé a žily s vámi ve společné domácnosti, změnil rozsah času věnovaný vybraným aktivitám? sonda 4 (v %)**

Pozn.: V kategorii „dnes více času než tehdy“ jsou sloučeny varianty odpovědí „Dnes tomu věnuji o hodně více času než tehdy“ a „Dnes tomu věnuji o něco více času než tehdy“. V kategorii „dnes méně času než tehdy“ jsou sloučeny varianty odpovědí „Dnes tomu věnuji o něco méně času než tehdy“ a „Dnes tomu věnuji o hodně méně času než tehdy“. Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí

Placená práce a volný čas

Představu rodiny, do jejíhož rozpočtu přispívá jak muž, tak žena, sdílí naprostá většina respondentů. Na tomto modelu se shodnou muži i ženy bez ohledu na životní fázi, ve které se právě nacházejí. Obdobně je vnímán i egalitární přístup k zaměstnání v rámci manželství. O tom, že muž i žena by měli mít v manželství stejnou možnost věnovat se svému zaměstnání, jsou však silněji přesvědčeny ženy než muži (cca 80 % mužů vs. 90 % žen). Zároveň přitom polovina českých žen a mužů souhlasí s názorem, že být trvale v domácnosti může přinášet stejné uspokojení jako práce v zaměstnání [Haberlová et al. 2006; Maříková 1999].

Z dat vyplývá, že muži tráví v zaměstnání v průměru více času týdně než ženy (47 hod. vs. 40 hod.; průměr pro různé typy rodin), což platí i mezi svobodnými jedinci. Ženy však na rozdíl od mužů věnují vedle zaměstnání ještě značný díl času na zajištění chodu domácnosti a péči o děti. U rodičů s dětmi do 6 let se rovněž zjišťoval průměrný počet hodin týdně věnovaných vlastním zájmům. Muži věnují v průměru 8 hodin týdně svým zájmům, jejich partnerky pak 6 hodin.

Ekonomicky aktivní muži vysokoškoláci obvykle tráví v zaměstnání o něco více času než muži s nižším vzděláním. U ekonomicky aktivních žen se celkový čas strávený v zaměstnání s dosaženým vzděláním příliš nemění, v průměru se pohybuje kolem 40 hodin. Mírně vyšší je u vysokoškoláků rovněž čas věnovaný vlastním zájmům. Ve všech typech rodin se potvrdil rozdíl času věnovaného placené práci mezi zaměstnanci a podnikateli, kteří jsou pracovním vytíženější. Rovněž se ukazuje, že čím je dítě starší,

1. Sféra rodiny

tím více času tráví žena v zaměstnání. Výraznější zlom přichází s umístěním dítěte do mateřské školy a především s jeho nástupem do základní školy. Většina žen se školními dětmi (60 %) uvádí, že ve srovnání s dobou, kdy bylo dítě malé (do 4 let), nyní věnuje svému zaměstnání více času (viz graf č. 1.4). Více jak polovina jich rovněž nyní disponuje větším rozsahem volného času. Podíl volného času se rodičům, a to zejména ženám, ještě zvýší po odchodu dětí ze společné domácnosti.

Rodiče dětí do 6 let odpovídali na otázku, zda jsou s množstvím času, které věnují svému zaměstnání, spokojeni. Většina z nich odpověděla, že jim množství času věnovaného zaměstnání vyhovuje. Muži i ženy, kteří spokojeni nejsou, by chtěli být v zaměstnání spíše kratší dobu, a to především proto, aby se mohli více věnovat dětem a domácnosti. Tento důvod zmiňují častěji ženy než muži. Druhým nejčastěji uváděným důvodem je pocit, že čas trávený v zaměstnání je vyčerpávající. Až na třetím místě je přání mít více času pro sebe a své zájmy. Více času by placené práci chtěla věnovat pouze 4 % respondentů, a to nejčastěji z důvodů finančních (přání zajistit rodině větší příjem).

Tabulka č. 1.23 **Spokojenost s množstvím času věnovaného zaměstnání podle pohlaví (v %)**

	pohlaví		celkem	N - celkem
	muži	ženy		
spokojenost s množstvím času věnovaného zaměstnání				
ano	63,1	66,1	64,2	409
ne, chtěl/a bych méně času	33,7	28,9	31,9	203
ne, chtěl/a bych více času	3,3	5,0	3,9	25
hlavní důvod přání věnovat zaměstnání méně času				
chtěl/a bych více času na děti a domácnost	51,5	67,2	56,8	113
čas v zaměstnání mě příliš vyčerpává	25,8	17,9	23,1	46
chtěl/a bych více času pro sebe	17,4	13,4	16,1	32
ze zdravotních důvodů	3,0	1,5	2,5	5
jiný důvod	2,3	0,0	1,5	3

Pozn.: Zjišťovalo se pouze v sondě 6. Pouze ekonomicky aktivní respondenti.

Shrme-li předchozí zjištění týkající se distribuce placené a neplacené práce, ukazuje se, že pokud sečteme celkový čas věnovaný zaměstnání a čas věnovaný domácím pracím a péči o děti a jejich výchově, popřípadě výpomoci rodičům a dětem, je objem času věnovaný placené a neplacené práci v souhrnu u mužů vždy výrazně nižší než u žen. Ženy zastanou většinu neplacené práce, muži zůstávají o něco déle v zaměstnání. Tento trend se prokázal ve všech typech rodin. Vzhledem k tomu, že se ženy s partnerem většinou shodnou na rozdělení domácích prací, by se dalo říci, že jim současná situace vyhovuje. Přitom z hlediska postojů si tuto genderovou nevyváženost uvědomují. Postojově se s rovnostářským modelem ztotožňují, reálně se však jejich tradiční role v obstarávání domácnosti a péči o děti nemění. Jinak je tomu u času věnovaného zaměstnání. Zde se projevuje spíše rovnostářský přístup. Ale až v době, kdy je dítě možné umístit do mateřské a především základní školy.

Důležitým faktorem, který ovlivňuje objem času věnovaného neplacené i placené práci, je věk nejmladšího dítěte v rodině. V jednotlivých sondách se především u žen projevuje pokles času věnovaného dětem a domácnosti v souvislosti s vyšším věkem nejmladšího dítěte v rodině. S tím, jak děti rostou, klesá hlavně množství času

potřebného na péči a výchovu dětí, čas potřebný na zajištění chodu domácnosti klesá již méně. U mužů se buď rovněž projevuje mírný pokles objemu času nebo ke změně nedochází.

Porovnáváme-li jednotlivé typy rodin, nenacházíme příliš mnoho odlišností. Je pochopitelné, že celkové množství času věnovaného neplacené práci je nejvyšší v rodinách s nejmladšími dětmi. Specifická je situace matek samoživitelek, které věnují neplacené práci více času než ženy z ostatních typů rodin. Tyto ženy by také nejvíce uvítaly větší zapojení otce svých dětí do výchovy a péče o děti, což by jim, podle jejich názoru, výrazně pomohlo v harmonizaci rodiny a zaměstnání. V některých aspektech rozdělení času se liší i rodiny po odchodu dětí. Především se jedná o množství volného času, které se s odchodem dětí ze společné domácnosti značně zvyšuje. Ale zvyšuje se také podíl mužů na zajištění chodu domácnosti.

1.5 Shrnutí

Výsledky výzkumu potvrzují, že muži i ženy v různých fázích životního cyklu vysoce hodnotí rodinu, partnerství i rodičovství, přesto však především mladí svobodní lidé vidí také jiné, někdy pouze prozatímní, alternativy k hodnotnému naplnění svého života. Jako důležité pro danou chvíli spatřují své pracovní uplatnění a seberealizaci prostřednictvím zúročení doposud získaných kompetencí, což platí především pro mladé vzdělané lidi.

Vysokoškoláci obecně vykazují v provedeném výzkumu určitá specifika, která je nutné zdůraznit při studiu všech rovin. V partnerském vztahu deklarují vyšší míru shody se svým protějškem, a to jak v názorech na každodenní otázky související s praktickým chodem domácnosti, tak v obecných postojích a preferencích (například ohledně významu vzdělání či kulturních faktorů, jako jsou zájmy, koníčky, trávení volného času). Ve sféře rodičovství podstatně častěji plánují založení rodiny a narození prvního dítěte. V obou oblastech pak prožívají významné životní události (sňatek a narození dítěte) ve vyšším věku než lidé s nízkým vzděláním. Oproti nižším vzdělanostním skupinám tráví vysokoškoláci, zejména muži, v zaměstnání více času, v rámci neplacené práce zase vysokoškolačky deklarují větší objem času věnovaného dětem spíše než domácnosti.

Naopak, a nutno říci že vzhledem k výsledkům řady jiných šetření překvapivě, se v uvedených typech rodin neprokázala odlišnost vysokoškolsky vzdělaných lidí v otázkách genderové dělby rolí ani v deklarovaném ideálním počtu dětí.

Uváděný ideální počet dětí dokládá obraz dvoudětné rodiny, který je majoritně rozšířen ve všech typech zkoumaných rodin i mezi jednotlivci. Úroveň plodnosti daných generací přitom nesouvisí jen s chtěným počtem dětí, do jeho realizace vstupuje řada dalších faktorů, jako jsou biologické limity (neplodnost), absence životního partnera či rozpad partnerství, rodině konkurující upřednostňování pracovní sféry a kariéry, preference pohlaví dítěte, nechtěná či neplánovaná početí či efekty plynoucí z odkládání rodičovství [Goldstein, Lutz, Testa 2003]. Někteří autoři pak dokládají (např. Jones, Namboodiri, Leibenstein), že výsledný počet dětí je spíše výsledkem sekvenčního rozhodování než jasného plánu na počátku rodinného života [viz Rabušic 2001: 124-125]. Rozhodnutí o počtu dětí se tak utváří postupně a bere přitom v potaz jak dosavadní zkušenosti s výchovou dětí, tak také výsledky vyjednávání s partnerem.

Právě ve vyjednávání s partnerem a plánování dětí se u mladších respondentů projevuje posun oproti starším generacím, který je bezesporu ovlivněn také širokou dostupností prostředků, které umožňují efektivní plánování rodičovství. V rodinách

s nejmenšími dětmi tedy partneři společně plánovali děti častěji než ve zkoumaných nejdéle trvajících manželstvích (80 % vs. 60 %), častěji spolu o načasování a počtu dětí hovoří také vzdělanější lidé, zejména vysokoškoláci. V partnerských dvojicích si na počátku vztahu část žen sice přeje více dětí než jejich partneři, nicméně výrazně zde dominuje přání dvou dětí, což ostatně potvrzuje obecně převládající názor na ideální počet dětí, a velká část dvojic se navíc ve svých představách shodovala (73 %). Zda bude výsledný počet dětí v těchto rodinách opravdu výsledkem sekvenčního rozhodování, nebo bude spíše realizací počátečních plánů a představ, nelze v tuto chvíli říci, neboť v řadě rodin ještě další děti chtějí nebo plánují. Jisté však je, že více než polovina dvojic své původní plány již naplnila, případně je i překročila.

Profesní sféra jedince či obou partnerů je jedním z faktorů, který může stát na počátku u rozhodování o rodičovství, jeho načasování či počtu dětí, zároveň je to oblast, která je reálným rodičovstvím ve výsledku v různé míře ovlivněna. U svobodných respondentů se ukazuje, že ženy jsou si intenzivně vědomy zásahu rodičovství do své pracovní kariéry, zatímco muži o vlastní pracovní postup nemají větší obavy. Pokud by se jim ve velmi blízké době narodilo dítě, obává se víc než polovina žen omezení šancí na další postup v práci nebo ztráty finančně nebo jinak zajímavé práce. Také omezení společenských kontaktů předvídá více žen než mužů. A výpovědi dotázaných rodičů ukazují, že tyto jejich obavy se po narození dítěte do značné míry naplňují.

Narození prvního dítěte je naopak nejpříznivěji hodnoceno v rovině osobního uspokojení a v rovině rodinných vztahů. Na životní spokojenost dotázaných mělo ostatně velmi pozitivní vliv již založení společné domácnosti s partnere(k)ou. V části rodin může být tato životní pohoda narušena v okamžiku, kdy začne ženám výrazněji vadit to, že ač v názorech mužů a žen jasně dominuje egalitární rozdělení povinností a péče o domácnost a rodinu mezi oba partnery, v realitě jsou to ony, kdo obstarává většinu z těchto úkolů s vynaložením podstatně většího množství času.

Objem času věnovaný neplacené práci je u mužů výrazně nižší než u žen, neboť o domácnost a děti se ve všech zkoumaných typech rodin starají převážně ženy. Muži, a to bez ohledu na to, zda jsou v rodině menší či školní děti, jsou v naprosté většině s podílem svých manželek/partnerek na péči a výchově dětí a zajištění chodu domácnosti spokojeni. Výrazně odlišné jsou však představy žen, neboť více než třetina jich hovoří o potřebě větší spolupráce svého partnera v těchto oblastech.

2. Sféra zaměstnání

Zaměstnání hraje v životě jedince významnou roli. Práci lidé věnují třetinu i více času ze svého běžného dne, uplatňují v ní vzděláním nabyté vědomosti a další schopnosti, přináší jim nové osobní a společenské kontakty a v neposlední řadě je zajišťuje finančně. Někdo práci striktně odděluje od soukromého života, jiný se jejím zásahům do soukromí neubrání. Existují ústupky, na které jsou lidé kvůli udržení zaměstnání ochotni přistoupit, k určitým kompromisům by naopak zásadně nepřikročili. Cílem této kapitoly je detailněji analyzovat, jak zaměstnání vnímají lidé různého věku a rodinné situace, zda se mezi sebou liší muži a ženy, co jim zaměstnání přináší, jaké aspekty práce je nejvíce uspokojují, čeho se v souvislosti se zaměstnáním obávají a co jsou ochotni udělat, aby zůstali zaměstnaní.

Současné socioekonomické postavení mužů a žen v dané fázi rodinného cyklu na trhu práce je předmětem druhé části textu. Zkoumáno je profesní zařazení zástupců jednotlivých rodin a jejich pracovní podmínky charakterizované typem pracovní smlouvy, formou pracovní doby a délkou pracovního úvazku. Specifické šetření obou rodičů s alespoň jedním dítětem do šesti let věku nadto umožňuje zjistit míru spokojenosti s jejich pracovní dobou a úvazkem, resp. sleduje jejich vyjádření týkající se formy pracovního režimu, kterou by pro sebe a svého partnera považovali v současnosti za nejlepší.

Kapitolu uzavírá hodnocení příjmové a materiální situace sledovaných typů rodin v závislosti na složení domácnosti, počtu ekonomicky aktivních členů a nezaopatřených dětí. Studována je jednak čistá výše příjmů jednotlivců a rodin a jednak subjektivní vnímání finančního zajištění domácnosti. Význam sociálních příjmů jako neopomenutelné složky peněžních zdrojů v rodinném rozpočtu je na konkrétních dávkách posuzován z hlediska negativity zásahu, který by jejich případná ztráta znamenala pro hospodaření s peněžními prostředky domácnosti.

2.1 Význam zaměstnání

Podíváme-li se na zařazení práce mezi zkoumanými hodnotami, nachází se vždy až za rodinou, pokud již respondent vlastní rodinu založil. Větší důležitost dobře placenému a zajímavému zaměstnání než rodině přikládají pouze mladí svobodní lidé a (zatím) bezdětné manželské páry (viz kapitola 1.3, tabulka č. 1.8).

Význam přikládaný zaměstnání je v rámci sledované typologie rodin poměrně univerzální, mezi jednotlivými typy rodin jsou jen malé odlišnosti. Zhruba pětina dotázaných považuje práci výhradně za prostředek nutný k materiálnímu zajištění. Asi dvě pětiny dotázaných mají rády svou práci, ale preferují soukromý život. Pro zbývající dvě pětiny dotázaných je práce důležitá náplň života, přitom zhruba 35 % se neubrání zasahování práce do soukromého života, ale jen 5 % jí podřizuje i své soukromí. Mladí svobodní lidé bez závazků o něco častěji než respondenti v ostatních typech rodin přikládají práci zásadní význam ve svém životě (8 %), stále se však jedná o marginální postoj. Nejčastěji však práci podřizují své soukromí dosud bezdětní manželé (graf č. 2.1). Přidají-li se k tomu podíly mužů i žen, kteří přikládají zaměstnání vysokou důležitost a kterým významně zasahuje do soukromého života, vypovídá to o velmi silném upřednostňování zaměstnání u mladých manželů nemajících zatím děti.

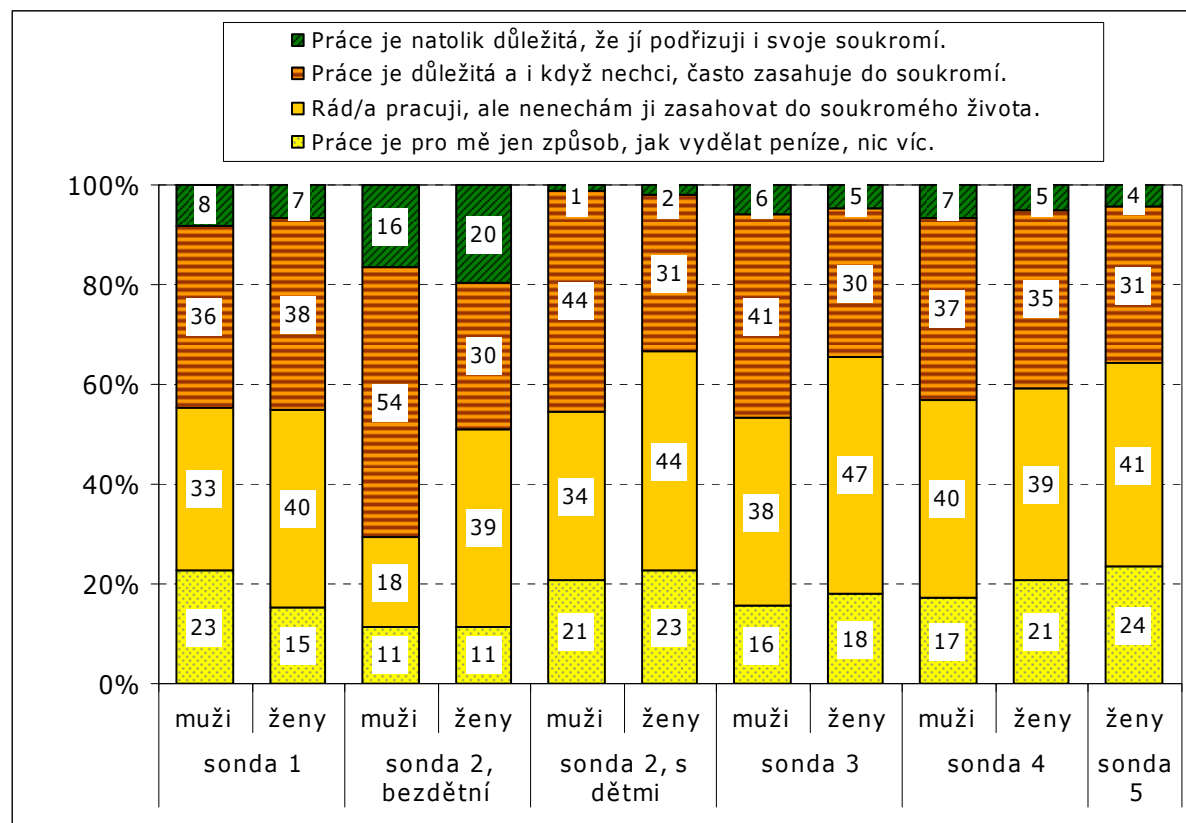
Větší rozdíly ve vnímání zaměstnání mezi muži a ženami se objevují až v době, kdy mají děti. Zatímco ženy spíše oddělují práci od soukromého života, muži se zasa-

2. Sféra zaměstnání

hování práce do soukromí častěji neubrání. Tato odlišná percepce času určeného placené práci naznačuje, že tradiční rozdělení rolí uvnitř rodiny, kdy žena vedle svého zaměstnání „šetří čas“ na obstarání domácnosti a dětí a muž se častěji věnuje pracovní kariéře, stále přetrvává. Zmiňované rozdíly mezi muži a ženami se nepotvrdily v případě rodičů dospělých dětí a mladých svobodných lidí. Mezi ženami z neúplných rodin oproti ostatním ženám zase mírně převažuje orientace na výdělek (24 %), což je zřejmě odrazem jejich celkově horší materiální situace.

Dalším faktorem, který podstatně ovlivňuje význam přikládaný zaměstnání, je vzdělání. U respondentů ve všech fázích životního cyklu platí, že čím vyšší vzdělání, tím větší je význam zaměstnání v životě jednotlivce (nicméně zastoupení osob, které práci podřizují své soukromí, stále zůstává okrajové). Z hlediska sociálně-ekonomického statusu se názor na práci liší mezi zaměstnanci a podnikateli. Zaměstnanci, přestože mají svou práci rádi, ji do soukromého života spíše nenechají vstupovat, naopak pro podnikatele je práce často důležitější než soukromý život.

Graf č. 2.1 **Názory na zaměstnání, podle typu rodiny a podle pohlaví (v %)**

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi. Počet bezdětných manželů ze Sondy 2 je pouze 122.

V jiné otázce jsme zjišťovali, jaký konkrétní význam má zaměstnání v respondentově životě. Respondenti vybírali z nabízených možností dvě nejdůležitější. Pořadí charakteristik, které dotazovaní volí na prvním místě, se v jednotlivých typech rodin téměř neliší. Jako nejdůležitější stránka zaměstnání je nejčastěji uváděna nutnost

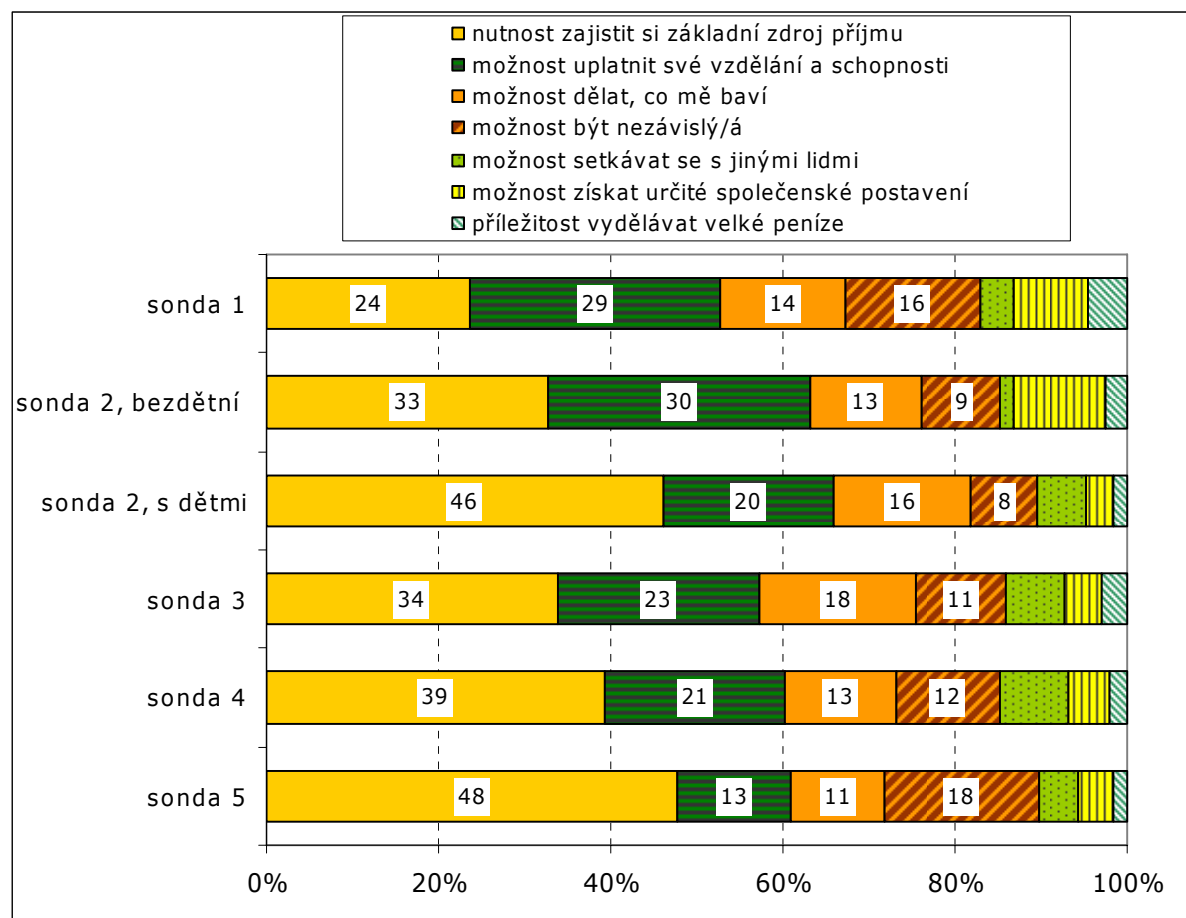
zajistit si zdroj příjmu,¹⁹ následuje možnost uplatnit své vzdělání a schopnosti a po té možnost dělat, co člověka baví. Již méně si respondenti na zaměstnání cení pocitu nezávislosti a možnosti kontaktu s jinými lidmi. Získání určitého společenského postavení či příležitost vydělat si velké peníze představuje vyloženě okrajové aspekty zaměstnání (graf č. 2.2).

Trochu jiný význam má zaměstnání pro mladé svobodné jedince, kteří nemají závazky v podobě vlastní rodiny a (prozatím) nejsou tolik orientovaní na finanční stránku zaměstnání. Nejčastěji tak na prvním místě zdůrazňují možnost seberealizace, relativně vysoký podíl mladých lidí spatřuje význam zaměstnání v určité osobní nezávislosti. Svou percepcí zaměstnání se jim opět nejvíce blíží bezdětní manželé, i když mezi nimi je už vyšší podíl těch, pro které zaměstnání představuje hlavně zdroj příjmů (mezi mladými rodiči je však tento podíl ještě vyšší) především na úkor pocitu nezávislosti. Pro osamělé matky znamená zaměstnání nejčastěji nutnost, aby si zajistily základní příjem. Na prvním nebo druhém místě jej takto označily téměř tři čtvrtiny z nich. Rovněž jim, více než ostatním respondentům, zaměstnání dodává pocit nezávislosti (celkem za obě pořadí 43 %). Obě tyto volby odsouvají význam seberealizace v zaměstnání až na další místa a poukazují na slabší ekonomické zázemí matek z neúplných rodin.

¹⁹ Křížková, Hašková (2003) dokládají, že jako prostředek finančního zajištění a jako vylepšení rodinného rozpočtu má práce velmi důležitý význam pro 70 % až 80 % mužů i žen.

2. Sféra zaměstnání

Graf č. 2.2 Co pro Vás znamená zaměstnání? (1. pořadí, v %)

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi. Počet bezdětných manželů ze Sondy 2 je pouze 122

Vedle životní fáze, ve které se jedinec nachází, má na význam přisuzovaný zaměstnání opět jednoznačný vliv dosažené vzdělání. Ve všech typech rodin se potvrdilo, že možnost uplatnit své vzdělání a schopnosti je nejdůležitější pro vysokoškoláky, naopak pro respondenty s nejnižším vzděláním má zaměstnání hlavně finanční význam. Vysokoškolsky vzdělaní svobodní lidé se navíc častěji domnívají, že zaměstnání jim může přinést dobré společenské postavení, rodiče dětí předškolního a školního věku na práci častěji oceňují zase skutečnost, že mohou dělat, co je baví.

Z hlediska hodnotové orientace ve sféře zaměstnání si jsou muži i ženy velmi podobní, uvádějí jen málo rozdílných důvodů, proč chtějí pracovat.²⁰ Hlavním přínosem zaměstnání je pro obě pohlaví finanční stránka, i když ve větší míře pro muže. Celkově ji volil největší podíl mužů i žen, ovšem kromě svobodných jedinců, kde u žen převážilo nad finančním hlediskem uplatnění schopností a vzdělání, a kromě mladých bezdětných manželů, kde se u žen uplatnění schopností a vzdělání vyrovnalo finanční stránce. Nicméně mladé svobodné i vdané ženy častěji než muži zdůrazňují možnost uplatnit v zaměstnání své vzdělání a schopnosti, vdané ženy středního a staršího věku zase možnost setkávání se s jinými lidmi. Sociální kontakt v zaměstnání je pro ženy celkově důležitější než pro muže.

²⁰ viz rovněž Křížková, Hašková (2003), „Ženy jsou vedeny stejnými důvody, proč pracovat, jako muži“ (s. 9)

Odhodlání udržet se na trhu práce

Placená práce je v životě muže i ženy ve všech zkoumaných životních fázích nesporně důležitou hodnotou. Jaké jsou však rozdíly v odhodlání udržet si zaměstnání, pokud je ohroženo?

Míra ochoty k určitému kompromisu za účelem udržení zaměstnání je v souladu s danou životní situací (tabulka č. 2.1). Nejméně ochotní by k ústupkům, které by se týkaly nižší mzdy, byli mladí svobodní lidé. Na druhou stranu by celkem bez problémů pracovali mimo místo svého bydliště (71 %). Ochota dojíždět za prací mimo místo bydliště je naopak nejnižší u osamělých matek (38 %), pro které by taková změna představovala značné časové nároky a ohrožovala by zajištění dostatečné péče o děti a domácnost. Vzhledem k jejich vysoké orientaci na rodinu rovněž nejsilněji nesouhlasí s časovými ústupky v této sféře (70 % odpovědělo „určitě ne a spíše ne“). Omezit čas věnovaný rodině by zase nejméně vadilo rodičům již samostatných dětí (59 %), většina z nich by také souhlasila s omezením času věnovaného vlastním zájmům (70 %). Rodiče „opuštěného hnízda“ by ve srovnání s ostatními zástupci rodin nejochotněji přijali práci za nižší mzdu (55 %), o něco hůře by však snášeli případnou rekvalifikaci či další vzdělání. Celkově by však rekvalifikaci nebo další vzdělávání kvůli udržení zaměstnání byla ochotná absolvovat velká většina dotázaných. Také práci mimo vlastní obor nebo kvalifikaci by podstoupily více než dvě třetiny z nich, v případě matek samoživitelek se jedná dokonce o tři čtvrtiny.

Tabulka č. 2.1 **Co byste byl/a ochoten/ochotna udělat pro to, abyste zůstal/a zaměstnaný/á, v případě, že by Vaše zaměstnání bylo ohroženo? (určitě ano + spíše ano, v %)**

	sonda 1	sonda 2	sonda 3	sonda 4	sonda 5
pracovat za nižší mzdu	40,8	47,0	47,5	55,0	48,5
pracovat mimo svůj obor a kvalifikaci	64,9	71,1	68,7	65,5	75,9
pracovat mimo místo svého bydliště	70,9	53,7	55,4	51,1	38,0
omezit čas, který byste chtěl/a věnovat rodině	x	41,6	42,0	59,4	30,0
pracovat za horších pracovních podmínek	x	x	38,4	46,6	43,7
podstoupit rekvalifikaci/další vzdělávání	x	x	85,8	73,2	88,0
vykonávat veřejně prospěšné práce	18,0	23,5	x	x	x
omezit čas, který byste chtěl/a věnovat zájmům	x	x	x	69,6	x

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Nejvýraznější rozdíly mezi muži a ženami jsou v ochotě omezit čas věnovaný rodině a v ochotě pracovat mimo místo bydliště (graf č. 2.3). Většina žen, které se starají o děti,²¹ by kvůli zaměstnání nechtěla „šdit“ svou rodinu (až 72 % všech matek nezaopatřených dětí nesouhlasilo s omezením času věnovaného rodině), muži se zpravidla vyslovují opačně, což opět ukazuje na přetrvávající tradiční rozdělení rolí v domácnosti. Podstatně jinak by se zachovaly ženy, jejichž děti již domácnost opustily, neboť ochota omezit čas, který by měl být věnovaný rodině, v jejich případě mírně převažuje nad neochotou a příliš se neliší od postoje mužů. Obdobně jsou ženy s dětmi a tentokrát i matky samostatně žijících dětí spíše neochotné dojíždět do zaměstnání

²¹ U bezdětných manželských párů se rovněž potvrdila nižší ochota žen oproti mužům omezit čas, který by mohly věnovat rodině (47 % žen vs. 72 % mužů). Nicméně celkově jsou tyto ženy (zatím) mnohem ochotnější než vdané ženy s malými dětmi udržet si zaměstnání na úkor rodiny (47 % vs. 28 %).

Vliv vzdělání se u všech respondentů prokázal u ochoty pracovat mimo vlastní kvalifikaci. Vysokoškoláci by při ohrožení zaměstnání častěji odmítali pracovat mimo svůj obor, naopak lidé se základním vzděláním by s případnou změnou oboru častěji souhlasili. Vysokoškolsky vzdělaní mladí lidé s dětmi i bez dětí navíc deklarují vyšší pracovní mobilitu neboli větší ochotu za prací dojíždět, v manželství žijící lidé s vyšším vzděláním by dále příliš nechtěli omezovat čas věnovaný své rodině.

2.2 Postavení na trhu práce a pracovní podmínky

Sledovat odlišnosti v sociálně-ekonomickém postavení respondentů v průběhu jednotlivých etap životního cyklu analyzovaná data příliš neumožňují, neboť požadavek na určité ekonomické postavení patřil v některých sondách ke kritériím výběru. Připomeňme, že zatímco mezi mladými svobodnými jedinci musela být vybrána čtvrtina studujících, u partnerského páru s dětmi do 6 let věku nesměl být studentem žádný z rodičů. Naproti tomu ekonomická aktivita byla vyžadována u obou rodičů, jejichž děti se již osamostatnily. V úplné i neúplné rodině s dětmi byl jedním z kvótních znaků výběru věk dětí v rodině, což se rovněž, i když nepřímo, projevilo v sociálně-ekonomickém statusu dotázaných, především žen. Přes limitování těmito skutečnostmi můžeme porovnat rozdíly v ekonomickém postavení mezi muži a ženami v dané fázi života, resp. ve vybraném postavení napříč životním cyklem.

Status svobodných a bezdětných mužů se od jejich vrstevnic téměř neliší. Pokud mladí lidé bez závazků nestudují, vykonávají výdělečnou činnost (převážně formou zaměstnání na plný úvazek, nicméně ani částečným úvazkům či soukromému podnikání se nevyhýbají), nezaměstnaných jsou zhruba 4 %. Výraznější genderové diference jsou však patrné v rodinách s dětmi, ve kterých jsou muži mnohem častěji zaměstnání na plný úvazek nebo se věnují soukromému podnikání či samostatné výdělečné činnosti. Ženy ve vyšší míře než muži nacházejí uplatnění v zaměstnání na zkrácený úvazek. Jejich ekonomickou aktivitu pak výrazně snižuje péče o děti po dobu mateřské a rodičovské dovolené. V mladých rodinách s malými dětmi je takových žen téměř 30 %, v rodinách se školními dětmi již není toto postavení tak časté, naproti tomu je zde kolem 5 % žen v domácnosti. Mezi samoživitelkami rovněž převažují ženy zaměstnané na plný úvazek, výdělečně činných jsou celkově čtyři pětiny, necelá desetina je v domácnosti nebo na rodičovské dovolené, zbývající desetina osaměle žijících žen se potýká s nezaměstnaností. Téměř k vyrovnání podílu pracujících žen s muži dochází až tehdy, když se děti osamostatní a založí vlastní domácnost. I zde však stále platí, že muži častěji podnikají a ženy pracují na částečný úvazek, nicméně podíly zaměstnaných v plném pracovním úvazku stále velmi výrazně převažují a zde jsou navíc genderově vyrovnané (tabulka č. 2.2).

2. Sféra zaměstnání

Tabulka č. 2.2 **Sociálně ekonomické postavení, podle pohlaví (v %)**

	sonda 1		sonda 2		sonda 3		sonda 4		sonda 5
	muž	žena	muž	žena	muž	žena	muž	žena	žena
student/ka	17,9	22,2	0,4	1,2	-	-	x	x	x
zaměstnanec na plný úvazek	65,6	66,2	79,4	52,2	80,5	71,9	77,6	78,4	65,0
zaměstnanec na částečný úvazek	3,7	2,6	0,8	8,6	0,8	4,3	0,8	6,0	7,6
soukr. podnikatel se zaměstnanci	2,2	0,4	3,3	1,2	6,6	2,0	4,5	1,6	1,4
OSVČ, živnostník	5,5	3,8	11,1	3,1	11,2	6,3	13,1	6,4	5,4
pomáhající rod. příslušník	0,7	1,1	-	-	-	0,4	-	0,8	0,8
na mateřské/ rodič. dovolené	x	x	1,2	29,4	-	7,1	x	x	5,8
v domácnosti	-	-	-	1,2	-	5,1	x	0,4	3,2
nezaměstnaný	4,4	3,8	2,5	2,4	-	2,3	0,8	2,8	10,6
invalidní důchodce	-	-	1,2	0,4	0,8	0,4	x	x	x
pracující důchodce	x	x	x	x	x	x	2,9	3,2	x
jiné	-	-	-	0,4	-	0,4	0,4	0,4	0,2
N	273	266	243	255	241	256	245	250	500

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Doba, po kterou jsou muži a ženy v daném ekonomickém postavení, závisí na několika okolnostech, přitom zcela zřejmá je souvislost délky výdělečné činnosti s věkem jedince. Zatímco svobodní muži jsou v zaměstnání na plný úvazek v průměru zhruba 4 roky, mladí ženatí muži přibližně 8 let, otcové školních dětí až 15 let a muži, kteří své děti již vychovali, kolem 24 let. U soukromých podnikatelů a živnostníků se délka jejich činnosti rovněž prodlužuje s věkem, i když pomaleji, a u nejstarších respondentů se pohybuje kolem 13 let. Pro zaměstnané a podnikající ženy to platí obdobně, rozdíl je pouze v délce trvání jejich výdělečné aktivity, neboť ta je přerušována mateřstvím a následnou péčí o děti trvající v průměru 3-4 roky. V porovnání s muži jsou tedy ženy zaměstnané na plný úvazek v současnosti zhruba 4 roky, resp. 6, 10 a 23 let (v daných fázích rodinného cyklu). Lze tak konstatovat, že před založením rodiny je délka zaměstnání u mužů a u žen vyrovnaná, rodičovství narušuje kontinuitu pracovní aktivity zpravidla jen u ženy.

Pracovní zařazení je determinováno spíše pohlavím a dosaženým vzděláním než věkem, i když ten hraje svou roli zejména u nemanuálních profesí. Pro všechny zástupce napříč životním cyklem přitom platí, že vyšší zastoupení žen je na pozicích nižší administrativy a provozního personálu ve službách a obchodě, muži naopak častěji pracují jednak jako řemeslníci, kvalifikovaní výrobci a zpracovatelé či obsluha strojů a jednak zastávají vedoucí řídicí pozice. Zařazení do jednotlivých profesních kategorií silně závisí na získaném vzdělání, neboť lidé s nejnižším vzděláním častěji zastávají spíše manuální pozice, středoškoláci s maturitou pracují častěji na místech technických, zdravotních a pedagogických pracovníků nebo nižší administrativy a vysokoškolsky vzdělaní lidé figurují na pozicích odborných duševních, vědeckých a vedoucích pracovníků.

Obsazování nejvyšších řídicích pozic je typičtější pro muže, lidi s vyšším vzděláním a kvalifikací a do jisté míry roste s věkem. Mezi respondenty reprezentujícími vybrané fáze životního cyklu však existují určitá specifika. Mladí svobodní muži a ženy

ve 4/5 případů nemají žádné podřízené. Muži, kteří již založili rodinu, jsou v zaměstnání v podřízeném postavení méně často (75 %) a ještě lépe jsou na tom muži vychovávající školou povinné děti, z nichž alespoň jednoho podřízeného má 37 % mužů. V generaci otců již dospělých dětí se tento podíl příliš nemění, zvyšuje se ale počet podřízených, které muži při výkonu svého zaměstnání řídí. Pro ženy nebyly podle generací zjištěny žádné významné diference, neboť podíl žen v řídicích pozicích se s věkem prakticky nemění. Postup na vyšší pozice je spojen jak s vyšším vzděláním, tak s délkou pracovní praxe. Vysvětlení pro nižší podíl žen v pozicích nadřízených lze hledat v častějším přerušení jejich pracovní kariéry, mohou se tam však skrývat i genderové stereotypy a diskriminace žen upřednostňující muže na vedoucích pozicích.

Nejčastější formou pracovní smlouvy je **smlouva na dobu neurčitou**. Na jejím základě je zaměstnáno přibližně 80 % žen i mužů, přičemž méně často těch mladých svobodných a naopak častěji rodičů školních dětí. Významnější rozdíly ve formě zaměstnaneckého poměru pozorujeme podle pohlaví, kdy mají **ženy oproti mužům častěji uzavřenou smlouvu na dobu určitou**, a dále v závislosti na počtu dětí. Zatímco například v mladé rodině nedochází k velké změně podílu u mužů v závislosti na počtu dětí, podíl žen pracujících na dobu neurčitou s počtem dětí výrazně klesá (z 92 % u bezdětných na 74 % u žen se dvěma a více dětmi) a naproti tomu znatelně roste podíl žen s pracovní smlouvou na dobu určitou (z 8 % u žen bez dětí na 26 % pro matky dvou a více dětí). Ženy tak v důsledku větších absencí z důvodu péče o děti mohou být vnímány jako rizikovější pracovní síla pro zaměstnavatele, což může vést k častějšímu uzavírání méně výhodných smluv na dobu určitou. U rodičů již dospělých dětí lze vysledovat určité rozdíly spíše podle věku než pohlaví, kdy ti starší 53 let mají dvakrát častěji uzavřenou smlouvu na dobu určitou (18 % vs. 9 %), kdežto ti mladší spíše na dobu neurčitou (88 % vs. 78 %). Příležitostné práce bez pracovní smlouvy (mírně převažující u mladých bezdětných jedinců v porovnání s ostatními respondenty) a vykonávání veřejně prospěšných prací využívají přibližně jen 2-4 % osob všech generací.

Reálná a preferovaná forma pracovní doby a pracovního úvazku

Pevná pracovní doba je nejčastějším uspořádáním pracovní doby mužů i žen. Svobodní a bezdětní lidé v tomto režimu pracují téměř ze dvou třetin, v rodinách s dětmi je pevná pracovní doba častější spíše u žen než **u mužů, kteří častěji mají pružnou pracovní dobu**. Pružná pracovní doba se přitom podle výzkumů řadí k velmi žádaným úpravám pracovní doby za účelem harmonizace pracovního a rodinného života, a to především ženami [Ettlerová et al. 2006]. U mužů naopak nemusí být za tímto účelem zcela využívána a může se za ní skrývat větší množství přesčasové práce. Využití **flexibilní pracovní doby** úzce souvisí s dosaženým vzděláním, přičemž častěji se vyskytuje u vysokoškolsky vzdělaných lidí. Na druhou stranu s nižším vzděláním je spíše spojena práce ve směnném provozu, kde se vysokoškoláci téměř nevyskytují a kde pracuje celkově zhruba desetina mužů a žen. Pracovat z domova, třebaže to může být vhodným nástrojem sladování zaměstnání a rodiny, mají možnost jen 2-3 % lidí, častěji s vyšším vzděláním. Jinou formu pracovní doby spíše nepravidelného charakteru uváděli nejčastěji mladí svobodní lidé a popisovali ji slovy „podle potřeby, zakázek“, „pružný konec pracovní doby“ apod.

Podrobnější a zajímavý vhled do možností využití různých forem pracovní doby přináší sonda obou rodičů dětí do 6 let věku, kteří uváděli vedle své **skutečné pracovní doby** také dobu, kterou by pro sebe (a pro svého partnera) považovali v současnosti **za nejlepší**. Muži dotazovaní v této sondě byli v době šetření téměř všichni výdělečně činní, jejich partnerky pracovaly „jen“ v 60 % případů. Následující

2. Sféra zaměstnání

srovnání se tedy týká pouze názorů pracujících žen a mužů. Předně lze konstatovat, že svou stávající pracovní dobu by neměnilo téměř 60 % mužů a necelých 50 % žen. Muži, kteří mají pevně danou pracovní dobu, ji ze dvou třetin považují za nejlepší, čtvrtina by však raději pracovala v režimu pružné pracovní doby. Ženy jsou v tomto směru mnohem nespokojenější, protože ponechání pevné pracovní doby považuje za nejlepší zhruba **40 % žen**, což je v podstatě stejný **podíl žen, který by pevnou dobu raději vyměnil za flexibilní**. Další desetina žen v současnosti pracujících v pevně dané době by uvítala možnost **pracovat z domova**. Na druhou stranu třem čtvrtinám mužů i žen stávající pružná pracovní doba vyhovuje, ostatní muži by preferovali pevně stanovenou dobu, příp. dobu zcela nepravidelnou, ženy by navíc upřednostnily spíše práci z domova.

Z jiného úhlu pohledu můžeme pozorovat míru, v jaké muži a ženy ve skutečnosti naplňují své ideální představy o pracovní době. Podíly mužů a žen pracujících v určité formě pracovní doby a jejich preferovaný pracovní režim ukazují první dva sloupce tabulky č. 2.3 odděleně za muže a ženy. Zatímco muži by i v ideálním případě rádi měli nejčastěji pevnou nebo pružnou pracovní dobu, u žen se pořadí těchto dvou režimů zcela obrátí. Téměř trojnásobně vyšší podíl žen než ve skutečnosti by pak raději zvolil práci z domova. Z třetího, resp. šestého sloupce tabulky je zřejmé, nakolik rozdílná, jak z hlediska pohlaví dotázaného, tak podle formy pracovní doby, je míra uspokojení zájmu o danou formu pracovní doby. S výjimkou pevné pracovní doby pracují v preferovaném režimu častěji muži než ženy. **Poptávka po flexibilních formách pracovní doby je však značně neuspokojená**, především na straně žen. Například v pružné pracovní době může podle svých představ pracovat „jen“ zhruba třetina žen (36 %) a polovina mužů (48 %). Ještě nižší je podíl těch, kteří chtějí a zároveň vykonávají práci z domova (30 %, resp. 45 %).

Tabulka č. 2.3 **Skutečná a ideální pracovní doba a míra uspokojení zájmu o danou formu pracovní doby, sonda 6 (v %)**

	muži			ženy		
	skutečná	ideální	shoda*	skutečná	ideální	shoda*
pevná pracovní doba	49,5	43,9	76,7	57,7	29,7	84,5
pružná pracovní doba	23,0	33,7	48,5	21,3	45,6	35,8
stlačený pracovní týden	1,0	0,8	33,3	1,3	2,1	20,0
práce z domova	2,0	2,8	45,5	4,6	12,6	30,0
práce na směny	10,7	5,9	91,3	9,6	1,7	75,0
nepravidelná pracovní doba	x	10,5	x	x	6,3	x
jiná forma pracovní doby	13,8	2,6	x	5,4	2,1	x

* shoda = míra uspokojení zájmu o danou formu pracovní doby neboli podíl osob pracujících v preferované (ideální) pracovní době; N = pouze v současnosti pracující muži a ženy

Názory mužů a žen na nejvhodnější pracovní režim jejich partnera se nemusejí vždy shodovat. Míru partnerské shody umožňuje zjistit zmiňované šetření prováděné v rodinách s oběma partnery. Jak již bylo zmíněno výše, téměř všichni dotázaní muži jsou výdělečně činní, jejich partnerky většinou rovněž, přičemž ve 35 % případů pracují v pevně stanovené pracovní době, ve 13 % mají pružnou pracovní dobu a ve zbývajících zhruba desetině rodin vykonávají práci v jiné formě pracovní doby (tabulka č. 2.4). Ve 40 % rodin ženy nepracují, ať již z důvodu péče o dítě, nezaměstnanosti či života v domácnosti.

Pružná pracovní doba a možnost práce z domova patří k nejčastějším formám, kterou by si zvolily samy ženy namísto současné neaktivity nebo pevné pracovní doby. Podobný výběr by si pro své partnerky představovali i muži. Rodin, ve kterých se partneři shodnou na dané formě pracovní doby v současnosti nejlepší pro ženu, je celkově necelých 60 %. Poslední sloupec tabulky č. 2.4 zobrazuje podíl rodin, v nichž mezi partnery panuje shoda na vybraném typu pracovní doby vhodné pro ženu. Zhruba v 62 % rodin se muži se ženami shodnou i na pracovním režimu, který by byl v současnosti nejlepší pro muže.²² Třetina partnerů se vyslovila pro pevnou a pětina párů pro pružnou pracovní dobu.

Tabulka č. 2.4 **Současná a preferovaná pracovní doba ženy, sonda 6 (v %)**

	skutečná	ideální podle ženy	ideální podle muže	ideální podle obou
pevná pracovní doba	34,7	22,6	20,9	14,8
pružná pracovní doba	13,0	36,6	32,9	21,6
stlačený pracovní týden	0,8	1,5	1,2	0,3
práce z domova	2,6	15,3	16,5	7,5
práce na směny	5,9	1,8	0,7	0,3
jiná forma pracovní doby	3,3	7,5	8,2	3,3
nepracuje/nechce pracovat	39,8	14,8	19,5	10,5

Ideálním uspořádáním pracovní doby pro oba partnery je podle názorů žen i mužů nejčastěji pružná a dále pevná pracovní doba (podle třetiny žen a čtvrtiny mužů). Ve srovnání se současným stavem by se jednalo o „utlumení“ pevné pracovní doby a výrazné posílení doby pružné. Při kombinaci těchto dvou režimů by partneři shodně upřednostnili pevnou pracovní dobu pro muže a pružnou pro ženu než naopak, což rovněž oproti skutečné situaci dokazuje významně vyšší příklon k pružné pracovní době pro ženu. Podstatný je dále nárůst práce z domova jako preferované formy práce pro ženu při pevné nebo pružné pracovní době muže, a to ze strany obou partnerů. Ostatní kombinace pracovních režimů jsou jak ve skutečnosti, tak v ideálním případě spíše okrajové.

Podobným způsobem, tedy z hlediska ideálního a skutečného stavu můžeme pohlížet i na **typ pracovního úvazku**. Naprostá většina zaměstnaných rodičů dětí do 6 let věku pracuje v plném pracovním poměru, přičemž muži častěji než ženy (99 % vs. 81 %). Pro ženy je naproti tomu typičtější částečný úvazek, a to zejména poloviční a vyšší (18 % žen, resp. 1 % mužů). Téměř **třetina zaměstnaných matek malých dětí by uvítala spíše zkrácený úvazek místo plného**, naopak z žen zaměstnaných na částečný úvazek by chtělo plný 17 %. O nedostatečné nabídce částečných úvazků a naopak poměrně vysoké poptávce vypovídá 35 % podíl žen, které by v ideálním případě rády využily jakékoliv formy zkráceného úvazku. V současnosti má ve shodě se svými preferencemi poloviční a vyšší úvazek 33 % žen a méně než poloviční 13 % žen (tabulka č. 2.5).

²² Mínění žen ohledně v současnosti nejlepší pracovní doby muže se přitom od názoru samotných mužů (uvedených v tabulce č. 2.3) příliš neliší, a proto zde není detailněji popisováno.

2. Sféra zaměstnání

Tabulka č. 2.5 **Skutečný a ideální pracovní úvazek a míra uspokojení zájmu o danou formu pracovního úvazku, sonda 6 (v %)**

	muži			ženy		
	skutečný	ideální	shoda*	skutečný	ideální	shoda*
plný úvazek	99,0	89,5	98,5	81,4	52,0	93,1
částečný úvazek na 1/2 a více	0,7	1,0	-	17,5	31,3	32,8
částečný úvazek na méně než 1/2	0,3	0,3	-	1,0	4,0	12,5
svobodné povolání vč. práce na DPČ	x	9,2	x	x	12,1	x

* shoda = míra uspokojení zájmu o danou formu pracovního úvazku neboli podíl osob pracujících v preferovaném (ideálním) pracovním úvazku; N = pouze muži a ženy v současnosti v zaměstnaneckém poměru

V současnosti jsou ve 43 % rodin zaměstnání oba partneři na plný úvazek a v dalších 7 % rodin má muž plný úvazek a žena pracuje na zkrácený, i když alespoň poloviční úvazek. V ideálním případě by však tento šestinásobný nepoměr téměř zmizel, neboť jak ženy, tak muži by si zhruba ve čtvrtině případů představovali plný úvazek pro muže i ženu a v další čtvrtině plný úvazek pro muže a částečný pro ženu. Na váze by při plném úvazku muže dále vzrostl podíl žen v kratším než polovičním úvazku a žen vykonávajících svobodné povolání.

Zatímco tedy muži prakticky netouží po kratším úvazku, ale spíše po větší „pracovní svobodě“ představované svobodným povoláním (9 % mužů v zaměstnaneckém poměru by preferovalo právě tuto formu práce), zaměstnané ženy, matky malých dětí, by uvítaly větší flexibilitu jak v pracovním úvazku, tak v pracovní době, než ve skutečnosti mají. V tomto směru zůstávají představy žen značně vzdálené realitě a jejich možnosti harmonizace rodiny a zaměstnání jsou podstatně ztíženy, zvláště v situaci, kdy většinu zodpovědnosti za péči o domácnost a o děti nese právě žena (menší pracovní zátěž by tedy uvítaly). Právě tato situace na pracovním trhu může být jedním z důvodů, proč většina žen zůstává s dítětem do tří let doma na rodičovské dovolené.

Flexibilní formy práce, ať již z hlediska pracovní doby, místa práce či délky úvazku, by tak především ženám usnadnily zvládnutí rodinných a pracovních povinností [srv. Ettlerová et al. 2006; Ettlerová, Šťastná 2006]. Bez dostatečně prezentovaného zájmu se to však neobejde. Z šetření provedeného u zaměstnavatelů totiž vyplývá, že se ne vždy musí jednat jen o nezáměr ze strany zaměstnavatelů tyto formy nabízet [Haberlová, Kyzlinková 2009]. Například práci na zkrácený úvazek nenabízí třetina firem, přičemž 61 % z nich by v případě, že by je zaměstnanec požádal o úpravu pracovních podmínek z důvodu péče o malé děti či z jiných rodinných důvodů, jejich žádosti vyhovělo. Toto zjištění však nijak nezmenšuje neochotu zaměstnavatelů částečný úvazek zavádět, neboť dvě třetiny zástupců podniků jsou přesvědčeny, že by jim tento způsob zaměstnání přinesl spíše nevýhody, i když pro zaměstnance se podle nich jeví práce na částečný úvazek jako spíše výhodná. Nabídka pružné pracovní doby je mezi firmami ještě méně častá, neboť volbu počátku a konce pracovní doby vůbec neumožňuje téměř polovina z nich. Zaměstnavatelé se přitom shodnou na tom, že je prospěšná především pro zaměstnance, naopak každý druhý zástupce firmy se domnívá, že systém pružné pracovní doby je pro ni nevýhodný [Haberlová, Kyzlinková 2009].

Spokojenost v zaměstnání

Ze spokojenosti v zaměstnání měřené deseti, resp. dvanácti ukazateli u všech dotázaných vyplývá, že podle rozdílné rodinné situace nejsou mezi respondenty výraznější odlišnosti. S vybranými aspekty práce přitom lidé vyjadřují spíše spokojenost než nespokojenost, určité diference můžeme pozorovat v závislosti na dosaženém vzdělání a v některých případech mezi muži a ženami. Nejvyšší spokojenost shodně vykazují respondenti s charakterem vykonávané práce, se vztahy mezi spolupracovníky a s pracovním tempem (přibližně 80 % je určitě nebo spíše spokojeno). Přibližně tři čtvrtiny dotázaných dále uspokojuje skutečnost, že ve svém zaměstnání mohou využít svou kvalifikaci, získané vzdělání a zkušenosti, spokojeni jsou s pracovní dobou a rovněž s jistotou zaměstnání. Nadpoloviční většině ještě vyhovuje rozsah přesčasové práce a výše příjmu (s drobnou výjimkou pro osamělé matky), perspektivu pracovního postupu a sociální výhody však již většina pokládá za neuspokojivé (tabulka č. 2.6).

Rozdílnou míru spokojenosti v závislosti na pohlaví prakticky nenajdeme u mladých svobodných a bezdětných jedinců. **Jsou-li však v rodině přítomny děti, nespokojenost žen v zaměstnání je ve srovnání s muži větší.** V mladé rodině s malými dětmi přináší ženám menší spokojenost pracovní doba, tempo práce a nedostatečné porozumění ze strany zaměstnavatele pro potřeby rodičů s dětmi, což může souviset s vyššími nároky, které jsou na ženu kladeny za účelem úspěšného sladění pracovních a rodinných závazků. V rodinách s dětmi školního věku vyjadřují ženy vyšší nespokojenost v jiných oblastech, které naznačují, nakolik ženám záleží na možnostech uplatnění a seberealizace v zaměstnání. Vyšší nespokojenost oproti mužům totiž projevují s charakterem práce, v možnostech využití svého vzdělání a kvalifikace a v perspektivě kariérního postupu. To může svědčit o odlišném postavení žen v zaměstnání, které zastávají spíše nižší pracovní pozice, kde jsou možnosti profesního růstu nižší. Určitý pocit ohrožení na trhu práce se může odrážet i v menším uspokojení žen, co se samotné jistoty zaměstnání týče a v pochopení zaměstnavatele pro jejich rodinné záležitosti. Nižší spokojenost dále deklarují s nabízenými sociálními výhodami a s výší mzdového ohodnocení.

Tabulka č. 2.6 **Spokojenost v zaměstnání (určitě + spíše spokojen, v %)**

	sonda 1	sonda 2	sonda 3	sonda 4	sonda 5
charakter práce	87,1	86,0	88,1	86,1	85,5
pracovní prostředí	x	x	81,4	78,7	85,2
vztahy mezi spolupracovníky	79,4	84,4	81,0	78,7	82,8
tempo práce	75,7	81,6	80,8	81,0	82,4
možnost využít vzdělání, kvalifikaci a zkušenosti	75,4	77,1	75,4	79,2	75,5
pracovní doba	75,0	73,5	76,5	79,8	74,0
jistota zaměstnání	75,0	74,7	76,3	71,9	74,8
porozumění pro potřeby zaměstnanců se školními dětmi	x	55,8	65,2	x	64,6
rozsah přesčasové práce	61,7	59,0	57,0	60,3	61,5
výše příjmu	56,8	55,8	53,9	54,5	48,1
perspektiva pracovního postupu	46,4	44,8	42,3	43,8	47,1
sociální výhody (rekreace, zdravotní péče apod.)	39,6	39,7	39,0	44,3	41,3

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

2. Sféra zaměstnání

Osamělé matky s dětmi v komparaci s ostatními respondenty rodin vyslovují téměř ve všech sledovaných položkách méně často rozhodnou spokojenost. Více než polovina z nich je ve svém zaměstnání celkově nespokojena s výší příjmu, s vyhlídkou na pracovní povýšení a se sociálními výhodami. Samoživitelky tak mohou být vnímány jako méně perspektivní a spolehlivé zaměstnankyně nebo takové, které se nemohou své práci věnovat dost intenzivně. Zároveň jsou více odkázány na svůj příjem, proto otázku odměňování mohou vnímat citlivěji.

Vzdělanostní diference ve spokojenosti v zaměstnání zpravidla naplňují přímou úměru - **vyšší vzdělání, vyšší spokojenost** s jednotlivými atributy zaměstnání. Tato souvislost je vcelku pochopitelná, neboť s vyšším vzděláním se rozšiřují možnosti pracovního uplatnění, využití kvalifikace i nabídka flexibilních forem uspořádání pracovní doby. Vysokoškoláci tak vyjadřují vyšší spokojenost s vybranými položkami bez ohledu na věk a rodinnou situaci. Výjimku představují zástupci mladých rodin se základním vzděláním, kteří svojí spokojeností v oblasti kolegiálních vztahů a tempu práce převyšují vzdělanější kategorie pracovníků. Jsou tedy spíše spokojeni se sociálním prostředím na pracovišti a náročností zaměstnání než s materiálními a kvalitativními aspekty zaměstnání, které zahrnují výši příjmu, sociální výhody či perspektivu pracovního postupu.

Jistota zaměstnání

Zaměstnání má v životě jednotlivců své důležité místo. Přestože pro některé znamená jen pouhý zdroj příjmů, jiní v něm nacházejí seberealizaci a další mu podřizují i svůj soukromý život. Riziko ztráty zaměstnání, přeřazení na horší pracovní pozici nebo snížení platu tak může v jedinci vyvolávat nemalé obavy. Fakt, že by se tyto obavy mohly v nejbližších 12 měsících naplnit, si připouští nejvýše třetina zástupců všech typů rodin, přičemž nejčastěji mají **strach ze ztráty zaměstnání** a nejméně se bojí přesunutí na horší práci. Signifikantní rozdíly v závislosti na pohlaví se potvrdily pouze v případě rodičů dětí školního věku, kdy obavu ze ztráty práce vyslovila **více jak třetina matek** a necelá čtvrtina otců (tabulka č. 2.7).

Celkově nejvyšší obavu ze ztráty práce deklarovaly matky již dospělých dětí (37 %). Rodiče samostatně žijících dětí ve srovnání s ostatními respondenty mají často větší obavu z jmenovaných událostí, zejména pak z případného snížení platu. Jednak to může pramenit z obavy, že by v předdůchodovém věku hůře hledali nové zaměstnání, a jednak se před blížícím se odchodem do důchodu snaží finančně zajistit.

Tabulka č. 2.7 **Obáváte se v následujících 12 měsících následujících událostí? (kladné odpovědi, v %)**

	sonda 1		sonda 2		sonda 3		sonda 4		sonda 5
	muž	žena	muž	žena	muž	žena	muž	žena	žena
ztráta nynějšího zaměstnání	33,6	31,1	33,6	26,8	22,5	34,4	31,8	37,2	29,3
snížení platu	28,0	21,7	29,2	22,7	26,8	24,6	37,1	30,0	28,0
přeřazení na horší práci	20,4	18,5	23,0	17,8	22,1	18,3	23,3	24,0	22,1

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Chápeme-li uvedené obavy jako určité znaky nejistoty zaměstnání, pak je zřejmé, že se s rostoucím vzděláním budou vyskytovat méně často. Vyšší spokojenost

vysokoškoláků v zaměstnání a relativně nižší míra jejich nahraditelnosti díky vyšší kvalifikaci ve srovnání se zaměstnanci se základním vzděláním způsobuje, že se o svoji pozici tolik obávat nemusejí. Lidé s nízkým vzděláním se naopak častěji ocitají v situaci bez práce.

Ze ztráty svého současného zaměstnání mají větší strach lidé, kteří již mají zkušenost s nezaměstnaností. Rodiče z úplných rodin s dětmi různého věku z více jak 83 % nezaměstnanost ještě nezažili. O svobodných bezdětných jedincích to lze tvrdit „pouze“ v 72 % případů, neboť 20 % již jednou nezaměstnáno bylo a zbylých 8 % dokonce vícekrát. Z tohoto hlediska se však v nejhorší pozici nacházejí **osamělé matky s dětmi, u nichž si obdobím nezaměstnanosti prošla celá jedna třetina**. Nejčastěji sice jen jedenkrát, ale více jak desetina i vícekrát. Na výrazné **genderové odlišnosti však narazíme u rodičů s dětmi školního věku a rodičů již dospělých dětí**. V těchto případech jsou totiž riziku nezaměstnanosti vystaveny významně častěji ženy (22 % žen oproti přibližně 10 % mužů). V souvislosti s vysokým podílem těchto žen, které se obávají ztráty svého současného zaměstnání, lze tuto skupinu spolu s osamělými ženami s dětmi označit z hlediska možné nezaměstnanosti za rizikovou.

Lidé v předdůchodovém věku, jejichž děti již samostatně hospodaří, mají kromě výše uvedených obav také určitý strach z **diskriminace na pracovním trhu** a lze usuzovat, že poměrně oprávněný. Z těch, kteří za posledních pět let změnili zaměstnání, se totiž až 60 % setkalo při hledání nového zaměstnání s odmítnutím kvůli vyššímu věku. Častěji se to opět týkalo žen (65 %) než mužů (51 %) a lidí s nižším než vysokoškolským vzděláním, přičemž většina z nich se s tímto jednáním setkala dokonce několikrát. Na věkovou diskriminaci (ageismus) na českém pracovním trhu ve svých studiích poukazuje např. Vidovičová [Vidovičová 2005]. Kvůli nevyhovující kvalifikaci nesehnala pracovní místo polovina žen a zhruba třetina mužů dotazovaných v sondě VI.

Ztráta jednoho pracovního příjmu v rodině v důsledku nezaměstnanosti může mít negativní dopady na hospodaření s rodinným rozpočtem. U rodičů s alespoň jedním dítětem do 6 let věku se zjišťovalo, nakolik nepříznivý mohl tento dopad být. Statusem nezaměstnanosti si prošla zhruba čtvrtina dotázaných rodičů, přičemž mírně nadpoloviční většina ohodnotila dopad nezaměstnanosti na rozpočet rodiny jako „poměrně velký“ nebo „zásadní“, „velmi malý“ připadal 16 % rodičů. V závislosti na subjektivním hodnocení současné materiální situace je zřejmé, že spíše negativní posouzení dopadu nezaměstnanosti deklarují tam, kde se cítí průměrně či spíše špatně zajištěni, a naopak méně nepříznivý v rodinách, kde jsou v dnešní době zajištěni velmi dobře či solidně.

S problémem sehnat práci se často potýkají ženy končící rodičovskou dovolenou. Podle údajů VŠPS bylo na mateřské nebo rodičovské dovolené před tím, než se staly nezaměstnanými, 9 % žen a dalších 15 % bylo před tím v domácnosti [Zaměstnanost... 2007]. Do 3 let věku dítěte sice mají ženy možnost vrátit se k původnímu zaměstnavateli, ne vždy ji však využívají, ať již z důvodu další mateřské dovolené, dohody se zaměstnavatelem o pozdějším nástupu nebo ukončení pracovního poměru [Ettlerová et al. 2006]. Matky z našeho výběrového šetření, které byly alespoň jednou nezaměstnané, nesehnaly práci po skončení mateřské/rodičovské dovolené s prvním dítětem ve 35 % a s posledním dítětem ve 41 % případů. Ze všech dotázaných žen tento podíl činil 8-10 %.

2.3 Materiální zajištění

Mít hodně peněz a dobře si žít se v pomyslném žebříčku životních hodnot umísťuje až za rodinou, dětmi a partnerem a za dobře placenou práci, která člověka baví. Výjimku představují pouze svobodní jedinci a bezdětní mladí manželé, u kterých **hodnota peněz** předstihuje význam rodiny a obsazuje přední příčky hned za zaměstnáním. Významné rozdíly mezi muži a ženami a podle vzdělání se ne vždy statisticky potvrdily, nicméně ve všech typech rodin můžeme sledovat jisté tendence, podle kterých větší váhu penězům a dobrému žití přiřkládají muži a lidé bez maturity. Ženy více inklinují k rodinným hodnotám a pro vysokoškoláky má zpravidla ještě vyšší důležitost než peníze, jejich dosažené vzdělání a kvalifikace pro uplatnění v zaměstnání.

Zjišťování příjmové situace rodin je vždy komplikováno neochotou, příp. neschopností dotázaných vyčíslit své osobní příjmy jak z hlavní výdělečné činnosti, tak ze sociálních dávek či vedlejších výdělků, případně příjmy celé domácnosti. V provedeném empirickém šetření nevedla čisté příjmy třetina až polovina zástupců všech vybraných typů rodin. S rostoucím vzděláním přitom ochota sdělit příjem postupně klesala. Nicméně podmíněnost osobních příjmů sociálně ekonomickým postavením, pohlavím, vzdělanostní úrovní a věkem, resp. v případě domácnosti jejím složením, se zde prokázala.

Jednak platí, že **celkové čisté příjmy žen** (tj. příjem ze zaměstnání, podnikání, sociálního zabezpečení a všech vedlejších výdělků) jsou **v porovnání s muži výrazně nižší**, v případě výdělečně činných žen o 15 % u svobodných a až o 40 % u matek dětí školního věku. Příjmy dále rostou s vyšší dosaženého vzdělání a rovněž s věkem. Existence příjmu z výdělečné činnosti pochopitelně zvyšuje celkový příjem jedince, kdežto příjem osob, které jsou v domácnosti, na mateřské či rodičovské dovolené nebo nezaměstnané, tvořený převážně ze sociálních dávek, je zpravidla nižší. Profesionální zařazení na pozicích nemanuálních pracovníků, tj. v administrativě, odborných a řídicích funkcích též přináší vyšší odměnu za práci než pozice manuálně pracujících osob ve službách a obchodě, řemeslníků a kvalifikovaných či nekvalifikovaných dělníků. Osamělé matky dále příjmově diferencuje jejich rodinný stav, neboť svobodné ženy mají příjmy nejnižší a ovdovělé naopak nejvyšší. Příjem rozvedených žen se pohybuje uprostřed, kolem průměrné hodnoty.

Zaměříme-li se kvůli srovnatelnosti na **příjmy zaměstnaných mužů a žen na plný úvazek**, zjišťujeme, že finančně nejméně ztrácejí ženy na muže, dokud jsou svobodné a bezdětné, nejvíce tehdy, když vychovávají děti školního věku (tabulka č. 2.8). Podobné výsledky přinášejí data ČSÚ, která sice nezohledňují rodinnou situaci mužů a žen, ale v závislosti na jejich věku vychází, že relativně nejnižší rozdíl ve mzdách mužů a žen je u osob do 29 let věku, nejvyšší naopak od 35 do 49 let věku [Struktura... 2008]. V tomto věkovém rozmezí byli v našem šetření vybíráni i rodiče dětí školního věku. Přestože absolutní výše příjmů prezentované v tabulce č. 2.8 vykazují pozvolný růst v průběhu rodinného cyklu u mužů a téměř neměnnou hodnotu u žen, je potřeba tato zjištění brát (v závislosti na zvoleném výběru) pouze ilustrativně. Lze však konstatovat, že častější přerušování pracovní kariéry žen z důvodu péče o dítě i jejich zařazení na zpravidla nižší pracovní pozice ve srovnání s muži patří k faktorům vysvětlujícím nižší výši mzdy ženy oproti mužům [srv. např. Kozelský, Prušvic 2007].

Příjem zaměstnanců pracujících na plný úvazek je přibližně 1,5krát vyšší než zaměstnanců ve zkráceném úvazku. Zpravidla vyšší příjmy než zaměstnanci však mají soukromí podnikatelé a osoby samostatně výdělečně činné.

Tabulka č. 2.8 **Čistý příjem zaměstnaných mužů a žen na plný úvazek (v Kč)**

	sonda 1	sonda 2	sonda 3	sonda 4	sonda 5
muži	14 727	16 676	17 300	17 374	x
ženy	12 839	12 458	11 397	12 426	13 063
- relace ženy/muži	87,2	74,7	65,9	71,5	x

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

V celkové **příjmové situaci domácnosti se výrazně odráží počet ekonomicky aktivních členů a nezaopatřených dětí**, kteří svojí ne/aktivitou ovlivňují strukturu celkového příjmu domácnosti, především skrze příjmy z výdělečné činnosti a příjmy sociální. Je zřejmé, že podobně jako u příjmu jednotlivce se i do celkového příjmu promítá vzdělanostní úroveň členů domácnosti, což znamená, že s vyšším vzděláním příjmy rodiny rostou. Dvoupříjmová rodina hospodaří v průměru s 29 tisíci Kč měsíčně, výdělečně činná matka samoživitelka má k dispozici zhruba polovinu. Pokud do rodiny díky své pracovní činnosti přispívá pouze jeden z rodičů, příjmy celé domácnosti klesají (tabulka č. 2.9). Ve vybraných typech úplných rodin se přitom celkové příjmy příliš neodlišují. V mladém rodině můžeme navíc porovnat příjmovou situaci v závislosti na přítomnosti dětí, kdy zatímco v případě obou výdělečně činných partnerů mají bezdětní manželé relativně vyšší příjem, pracuje-li pouze jeden z partnerů, celkové příjmy bezdětných rodin oproti rodinám s dětmi tolik rozdílné nejsou.

Tabulka č. 2.9 **Celkový čistý příjem rodiny podle ekonomické aktivity rodičů/partnerů (v Kč)**

	sonda 2			sonda 3	sonda 4	sonda 5*
	bezdětní	s dětmi	celkem			
oba rodiče/partneři pracují	29 591	27 537	28 323	29 446	29 002	15 572
pracuje jeden z rodičů/partnerů	22 833	23 277	23 263	26 412	x	10 621

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi. * matka samoživitelka pracuje (první řádek), matka samoživitelka nepracuje (druhý řádek);

pracuje = zaměstnanec na plný úvazek, zaměstnanec na zkrácený úvazek, soukromý podnikatel, OSVČ, pomáhající rodinný příslušník; nepracuje = v domácnosti, na mateřské nebo rodičovské dovolené, nezaměstnaný

Výše sociálních příjmů jednotlivců a rodin sice nebyla přímo zkoumána, nicméně prostřednictvím otázky zjišťující, jaký dopad by měla ztráta vybraných dávek na rodinný rozpočet, můžeme určit alespoň **podíl rodin, které dané dávky pobírají**. Jak je patrné z grafu č. 2.4, rozdíly existují mezi rodinami v různé fázi rodinného cyklu, mezi rodinami úplnými a neúplnými, v závislosti na přítomnosti dětí v rodině²³ a rovněž podle typu dávky. Nejčastěji pobíranou dávkou, přídatkem na dítě, čerpá více než 90 % rodin s dětmi. Přídatky totiž náleží i starším nezaopatřeným dětem, kdežto peněžitou pomoc v mateřství nebo rodičovský příspěvek pobírají rodiče jen při péči o nejmenší děti. Proto i **nejvyšší podíl** jejich příjemců nalezneme **v mladém úplné rodině s dětmi**. Sociální příplatek a přídatkem na bydlení patří k dávkám státní sociální

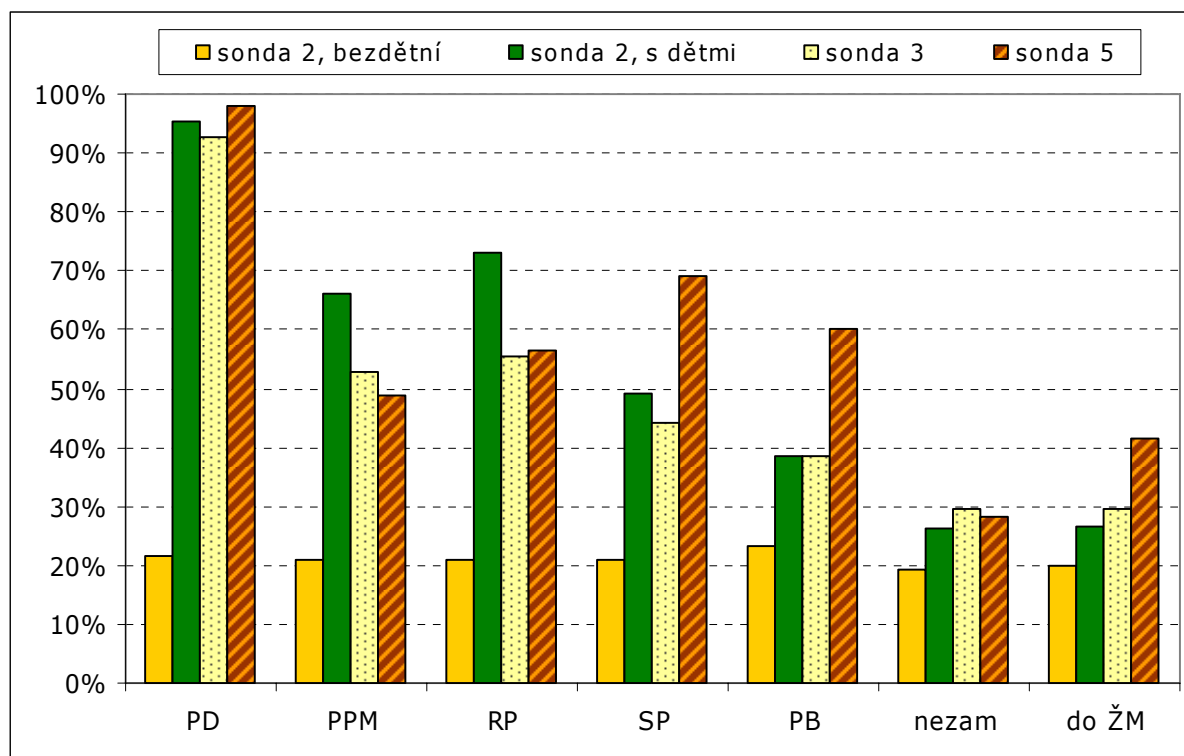
²³ Odpovědi bezdětných manželů vyjadřující nárok na některé druhy dávek (přídatky na děti, rodičovský příspěvek, sociální příplatek, peněžitou pomoc v mateřství) jsou dosti diskutabilní. Výsledky tak mohou vyjadřovat obecnou představu mladých respondentů o významu vybraných dávek pro rodinný rozpočet.

2. Sféra zaměstnání

podpory adresovaným rodinám s nízkými příjmy. Jejich nejčastějšími poživateli tak jsou **osamělé matky s dětmi**, které mají jednak nižší příjmovou úroveň a jednak jsou při poskytování sociálního příplatku zvýhodněny pobíráním příplatku ve vyšší částce. Obdobně to platí i při doplácení do výše životního minima, kde jsou samoživitelky ve srovnání s ostatními rodinami také nejčastějšími příjemci. Vyplácení podpory v nezaměstnanosti nesouvisí s rodinnou situací, ale váže se ke konkrétnímu jedinci. Proto i podíl rodin, kterým podpora v nezaměstnanosti navyšuje rozpočet, je u jednotlivých typů rodin srovnatelný.

Vzhledem k tomu, že většina posuzovaných dávek je příjmově testovaná, je podle očekávání podíl rodin s jedním pracujícím rodičem pobírajících sociální dávky mnohem vyšší než v případě rodin dvoupříjmových. Příjemci na příjmu závislých dávek jsou dále častěji rodiny s nižší vzdělaností úrovní, resp. lze vysledovat klesající podíl rodin čerpajících dávky s rostoucím vzděláním respondenta. Pouze v rodinách, kde jejich členové pečují o malé děti a dostávají peněžitou pomoc v mateřství nebo rodičovský příspěvek, se souvislost se vzděláním neprokázala a podíl rodin, které je pobírají, je v podstatě vyrovnaný. Přestože je prvně jmenovaná dávka vázána na předchozí příjem rodiče, nárok na obě dávky není odvozován od příjmové situace rodiny, ale od statusu rodiče.

Graf č. 2.4 Podíl rodin, které pobírají danou dávku (v %)

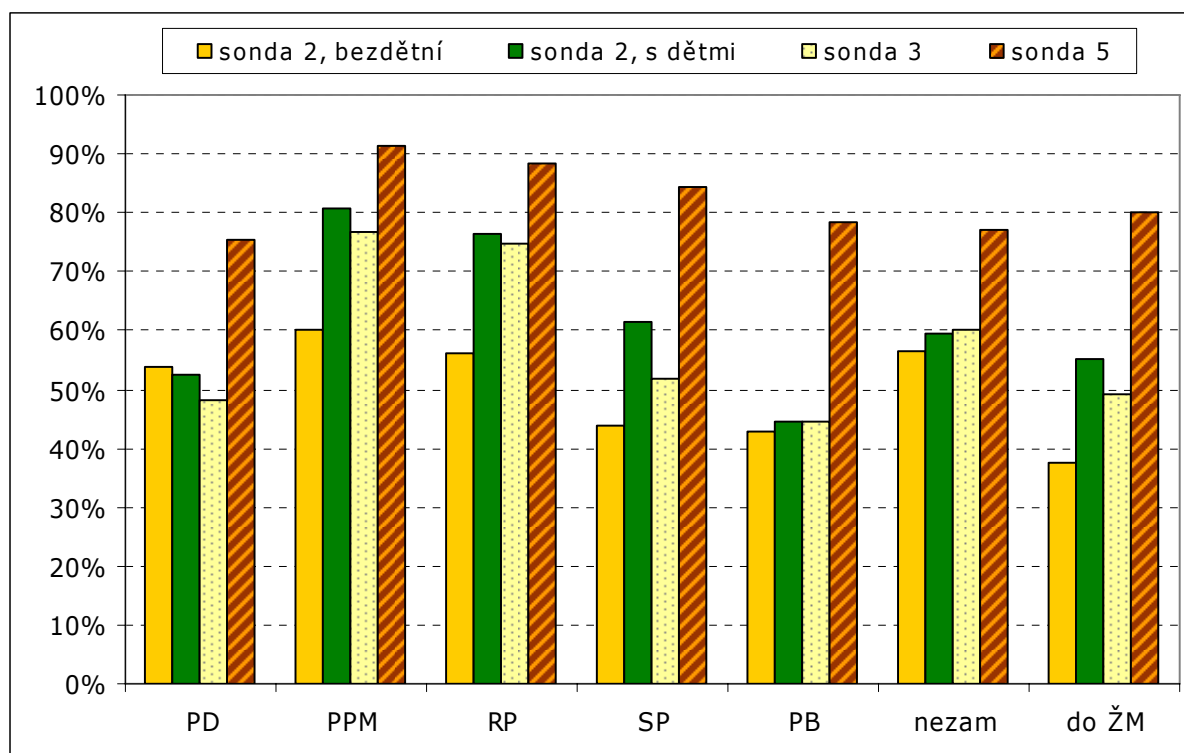
Pozn.: PD = přídavek na dítě, PPM = peněžitá pomoc v mateřství, RP = rodičovský příspěvek, SP = sociální příplatek, PB = příspěvek na bydlení, nezam. = podpora v nezaměstnanosti, do ŽM = doplatek do životního minima. Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Dopad, který by vyvolala **ztráta některé ze sociálních dávek**, by byl pro většinu rodin spíše **negativní. Nejvyšší závislost na dávkách nepřímo přiznávají**

matky samoživitelky, neboť pro zhruba 80 % z nich by fakt, že by se musely obejít bez jednotlivých příjmů, znamenal přinejmenším dost podstatný zásah do rozpočtu, přičemž by se musely hodně omezit, aby se zbývajících příjmy vůbec vyšly (graf č. 2.5). Nejvýraznější diference ve srovnání s úplnými rodinami s dětmi v hodnocení negativních dopadů ztráty dávek se objevují u příspěvku na bydlení a u dalších příjmově testovaných dávek státní sociální podpory. Úplné rodiny s dětmi předškolního a školního věku přitom shledávají případné efekty ze ztráty dávek v podobně negativní míře. Obecně nejméně příznivě by se v rodinném rozpočtu projevila absence rodičovského příspěvku nebo peněžité pomoci v mateřství, tedy dávek, které svou hodnotou několikanásobně převyšují částky ostatních sledovaných dávek. Příjmy z těchto dávek by v rodinách chyběly nejcitelněji, nadpoloviční většina osamělých žen s dětmi by bez nich se zbylými příjmy dokonce nevystačila vůbec.

V návaznosti na výše uvedené odlišnosti v příjmové situaci rodin, ve kterých pracují oba rodiče nebo jen jeden z nich, je zřejmé, že rodiny s jedním výdělečně činným rodičem by se bez vybraných dávek obešly o poznání hůře než rodiny dvoupríjmové. Obdobně to platí i pro rodiny s alespoň jedním rodičem se základním vzděláním a bez maturity ve srovnání s rodinami vysokoškoláků. **S počtem dětí v rodině roste jednak podíl rodin, kterým jsou dané dávky poskytovány, a jednak závislost na těchto dávkách vyjádřená naléhavější obavou z jejich případné ztráty.**

Graf č. 2.5 **Podíl rodin, pro které by ztráta dávky znamenala dost nebo velmi podstatný zásah do rodinného rozpočtu* (v %)**

Pozn.: * podíl rodin, pro které by její ztráta znamenala „velmi podstatný zásah, že by nevyšly s příjmy“ nebo „dost podstatný zásah, kdy by se museli hodně omezit, aby s příjmy vyšli“, z rodin, které danou dávku pobírají; PD = příspěvek na dítě, PPM = peněžité pomoc v mateřství, RP = rodičovský příspěvek, SP = sociální příspěvek, PB = příspěvek na bydlení, nezam. = podpora v nezaměstnanosti, do ŽM = doplatek do životního minima. Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Celkové zhodnocení **materiálního a finančního zajištění domácnosti** je nadpoloviční většinou zástupců úplných rodin posuzováno jako průměrné, výjimku netvoří ani mladí bezdětní manželé. Zato z žen samoživitelek stejné hodnocení vyjadřuje necelá polovina (tabulka č. 2.10). Další **dvě pětiny osamělých žen s dětmi si však připadají špatně zajištěny** až v zásadě chudé, což je v porovnání s úplnými rodinami více jak dvou až třináásobně vyšší podíl. Týká se to především žen bez pracovních příjmů, tedy žen nezaměstnaných, v domácnosti nebo na rodičovské dovolené. Nadprůměrně špatně však svoji životní úroveň hodnotí i matky samoživitelky zaměstnané na zkrácený úvazek. Lepší příjmová situace úplných rodin se odráží i v příznivějším hodnocení celkového materiálního zajištění rodiny. Relativně nejspokojenější, což jim umožňují i nadprůměrné příjmy, si připadá téměř třetina rodičů již dospělých dětí, naopak nejméně spokojeni jsou mladí manželé s malými dětmi, z nichž solidní nebo velmi dobré zajištění domácnosti připouští pouze pětina. I dosud bezdětní manželé považují svoji finanční situaci oproti nim častěji za lepší. K poklesu příjmové úrovně tak v souvislosti se založením rodiny dochází jak objektivně z hlediska aktuálních příjmů, tak i ze subjektivního pohledu.

Tabulka č. 2.10 **Hodnocení materiálního a finančního zajištění domácnosti (v %)**

	sonda 2, bezdětní	sonda 2, s dětmi	sonda 3	sonda 4	sonda 5
velmi dobře zajištění	29,5	20,7	28,4	32,1	8,2
solidně zajištění					
průměrně zajištění	56,6	59,4	58,0	54,5	48,9
špatně zajištění	13,9	19,9	13,6	13,3	42,9
v zásadě chudí					

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Přímá závislost subjektivního hodnocení životní úrovně rodiny na reálných příjmech se potvrzuje i při srovnání dvoupříjmových rodin s rodinami s jedním výdělečně činným rodičem, ve kterých se jejich představitelé cítí být ve větší míře špatně zajištěni až v zásadě chudí. Nespokojenost s materiální situací se dále vyskytuje spíše v rodinách s alespoň jedním rodičem se základním vzděláním nebo bez maturity, naopak u vysokoškoláků je toto procento minimální ve prospěch vysokého podílu těch, kteří si připadají solidně až velmi dobře zajištěni. Rovněž struktura celkových příjmů rodiny výrazně ovlivňuje pocit dobrého zajištění rodiny či naopak špatného vycházení s příjmy. Zástupci rodin, kteří hodnotí svoji životní úroveň jako špatnou, totiž patří k častějším příjemcům sociálních dávek a jejich pocit jisté závislosti na státních příspěvcích může sám o sobě vytvářet větší pocit nejistoty a obavy ze zvládnutí finančního zabezpečení rodiny.

2.4 Shrnutí

Význam zaměstnání v životě jedince se v průběhu rodinného cyklu mění. Zatímco ještě u mladých svobodných a bezdětných jedinců či manželů obsazuje přední příčky žebříčku životních hodnot, jakmile jsou v rodině přítomny děti, zaměstnání jim, partnerovi a vůbec celé rodině uvolňuje místo. Dosud bezdětní manželé jsou tedy více

orientováni na zaměstnání a kariéru, práci věnují podstatný díl svého času, jsou flexibilnější a méně ochotní k ústupkům kvůli udržení zaměstnání. Mladí svobodní lidé vidí v zaměstnání hlavně příležitost pro seberealizaci, jsou rovněž flexibilnější, především z hlediska pracovní mobility, ale zároveň méně ochotní k ústupkům v souvislosti s finančním oceněním kvůli udržení práce. Muži a ženy si jsou v obou skupinách z hlediska významu zaměstnání názorově nejbližší, to platí i pro rodiče dospělých dětí. Na druhou stranu genderově největší rozdíly v postoji k zaměstnání se vyskytují v rodinách, ve kterých se pečuje o děti. V této životní fázi ženy upřednostňují rodinu před zaměstnáním, pro zachování zaměstnání by raději volily nižší mzdu než vyšší časové nasazení na úkor rodiny. Pro samoživitelky představuje zaměstnání především zajištění finančních prostředků a nezávislosti, přitom jsou pro udržení zaměstnání nejméně ochotné dělat ústupky na úkor rodiny.

Postavení mužů a žen na trhu práce je značně diferencované. Většina z nich má sice uzavřenou pracovní smlouvu na dobu neurčitou, ženy však oproti mužům častěji mívají časově omezenou smlouvu. Pevná pracovní doba a plný úvazek patří k nejčastějším formám pracovního režimu. Pružnou pracovní dobu, ženami často preferovanou především za účelem snadnějšího skloubení pracovních a rodinných povinností, však mají v rodinách s dětmi spíše muži. Poptávka po větší flexibilitě uspořádání pracovní doby a typu úvazku je tak nespokojená převážně ze strany žen. Nejen pružnou pracovní dobu, ale i možnost práce z domova, příp. nepravidelnou pracovní dobu by uvítaly jednak zaměstnané ženy dnes pracující v pevně dané pracovní době, ale i řada v současnosti ekonomicky neaktivních matek předškolních dětí. Ideální formou pracovní doby by pro oba rodiče předškolních a školních dětí v současnosti byla nejčastěji pružná a dále pevná pracovní doba. Při kombinaci těchto dvou režimů by častější variantu představovala pevná pracovní doba pro muže a pružná pro ženu. Rovněž v délce úvazku je patrné preferované posílení flexibility práce, neboť oproti současnému stavu by se snížil podíl párů, ve kterých jsou oba zaměstnání na plný úvazek, a zvýšil naopak podíl partnerů, kde muž má plný úvazek a žena pracuje ve zkráceném úvazku.

Touha po větší pružnosti pracovní doby se projevuje i ve větší nespokojenosti žen-matek s vybranými atributy zaměstnání v porovnání s muži, neboť mladé ženy vychovávající děti předškolního věku jsou spíše nespokojeny s pracovní dobou či porozuměním zaměstnavatele pro potřeby rodičů s dětmi. Ženy středního věku starající se o školou povinné děti naopak zdůrazňují spíše potřebu seberealizace a menší spokojenost vyjadřují s charakterem práce, možnostmi využití svého vzdělání a kvalifikace a perspektivou profesního růstu. Tato generace žen má přitom oproti svým mužským vrstevníkům největší strach ze ztráty svého nynějšího zaměstnání. S nezaměstnaností se totiž již setkaly, přičemž dvakrát častěji než muži, a tak jsou si vedle určitých dopadů na jejich osobní život vědomy i nepříznivých dopadů do rodinného rozpočtu. Ještě častější zkušenosti s nezaměstnaností však vyjadřují osamělé matky. Životní úroveň jejich rodiny je přitom na pracovním příjmu ženy závislá mnohem výrazněji, než je tomu v rodinách úplných.

Obecně největší obavy ze zhoršení pracovního postavení, ať již z hlediska ztráty práce, nižšího platu nebo přeřazení na horší práci, vyslovují rodiče dětí, které se již osamostatnily. Na druhou stranu však patří k nejochotnějším, kterým by neškodilo pracovat za nižší mzdu nebo omezit čas věnovaný rodině, aby zůstali zaměstnaní. Jmenované ústupky tak jsou ochotni učinit především proto, že se v předdůchodovém věku snaží dostatečně zajistit na stáří a rovněž jsou si vědomi toho, že hledání nové práce by mohlo být v této životní fázi obtížnější. Kvůli svému vyššímu věku se totiž v posledních letech při hledání zaměstnání často setkali s věkovou diskriminací.

Celkové materiální a finanční zajištění domácnosti hodnotí většina představitelů úplných rodin jako průměrné, lépe jsou na tom především páry, které zatím nemají děti nebo jejichž děti již z rodiny odešly. Příchod dítěte do rodiny její životní úroveň v očích rodičů snižuje, nicméně rodiče, kteří vychovávají starší děti, hodnotí ekonomickou situaci rodiny spíše pozitivně. Zcela odlišné je subjektivní posouzení životní úrovně osamělých matek, které se téměř ve stejné míře domnívají, že jsou zajištěny průměrně nebo špatně. Zde se odráží i větší závislost jejich rozpočtu na sociálních dávkách, bez kterých by se ve svém hospodaření musely hodně omezit, aby se zbylými příjmy vyšly. Ztráta příjmově testovaných sociálních dávek, ale i rodičovského příspěvku či peněžité pomoci v mateřství by sice nejcitelněji zasáhla disponibilní příjmy žen samoživitelek, nicméně i úplné rodiny s dětmi by se bez nich jen tak snadno neobešly.

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Spolu s vysokou mírou participace žen na pracovním trhu a dominujícím modelem dvoupříjmové domácnosti, který je v mnoha rodinách nevyhnutelnou nutností, ale i často preferovaným modelem pracovního uplatnění obou partnerů, nabývá na významu otázka skloubení pracovních povinností s péčí o děti a domácnost, a to především v rodinách s malými dětmi. Vzhledem k převažující tradiční dělbě rolí mezi partnery jsou to většinou právě ženy (a matky malých dětí zejména), kdo je vystavován „dvojití zátěži“ [Chaloupková, Salamounová 2004] a pro koho je otázka sladění práce a rodiny významnou determinantou jejich života.

V následujícím textu proto zaměříme pozornost nejprve na strategie, které ženy a muži při sladování rodinných a pracovních zájmů preferují. Východiskem pro úvahy v této oblasti bude zmapování postojů vztahujících se k partnerské dělbě rolí a participaci žen a mužů ve sféře rodinné a pracovní. Plány, strategie a názory na význam zaměstnání a rodiny v životě respondentů v různých fázích rodinného cyklu budou klíčovými tématy první části tohoto textu, uzavřené poukazem na preferované modely zapojení žen na trhu práce v různých obdobích jejich života a upřednostňované možnosti ulehčující rodičům snahu rodinný a pracovní život harmonizovat. Následující část naváže konkrétními praktikami, které rodiče při sladování zmíněných dvou sfér uplatňují, zejména se bude jednat o způsoby zajištění péče o děti v období, kdy jsou ještě malé, a využívání flexibilních forem pracovních režimů, které bývají vnímány jako výhodný nástroj usnadňující zaměstnaným matkám péči o děti a domácnost.

Intervence sféry zaměstnání do rodinného života a naopak, jež je předmětem zájmu třetí části, může mít různou podobu a intenzitu, zejména v závislosti na období životního cyklu, ve kterém se lidé nacházejí. S ohledem na rozdílné zapojení mužů a žen do sféry pracovní a rodinné a vzhledem k rozdílnému množství času věnovaného těmto oblastem (viz kapitola 1.4) je důležité sledovat obavy dotazovaných týkající se časové i finanční náročnosti péče o děti a jejich vlivu na ostatní oblasti života. Sledovány budou zejména dopady založení rodiny na osobní a profesní život respondentů. Ústředním tématem závěrečné kapitoly pak budou preference opatření na podporu rodiny ze strany státu, který hraje v oblasti slučitelnosti rodinné a pracovní sféry vedle soukromých aktérů nezastupitelnou roli. Zájem bude soustředěn zejména na úlohu finančních dávek, daňových opatření a sociálních služeb a zlepšení podmínek pro uplatnění žen na trhu práce.

3.1 Strategie sladování rodinných a pracovních zájmů

Své názory na partnerskou dělbu domácích prací a uplatnění mužů a žen ve sféře rodinné a pracovní vyjadřovali respondenti pomocí souhlasu s předloženými výroky vztahujícími se k těmto oblastem života (viz tabulka č. 3.1). Z jejich odpovědí vyplynulo, že naprostá většina osob bez rozdílu pohlaví, vzdělání, věku i toho, v jaké fázi rodinného cyklu se právě nacházejí, souhlasí s **modelem dvoupříjmové rodiny, kdy oba partneři přispívají do rodinného rozpočtu**. Zároveň mezi dotazovanými panuje značná **podpora rovných šancí pro muže i ženy** věnovat se svému zaměstnání, kterou však o něco častěji vyjadřují ženy a vysokoškolsky vzdělané osoby. Většina lidí se též domnívá, že žena potřebuje v současné době vzdělání a vlastní kariéru, přičemž i v těchto názorech se projevují odlišné hodnotové orientace vysokoškoláků, kteří vnímají potřebu vzdělávání a seberealizace o něco intenzivněji než osoby se vzděláním nižším.

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Napětí mezi sférou rodinnou a pracovní se projevuje zejména v době, kdy jsou v rodinách malé děti a je tedy potřeba poskytnout jim odpovídající péči, jejíž zajištění ve většině případů leží na ženě. Tento rozpor je velmi dobře patrný z toho, že nemalý podíl osob bez rozdílu věku vnímá období domácí péče o malé děti jako situaci, která může vážně ohrozit pracovní kariéru ženy. Zároveň se však nadpoloviční většina dotazovaných domnívá, že předškolní děti trpí, jestliže je jejich matka zaměstnaná (k tomuto názoru se častěji přiklánějí lidé s nejnižším vzděláním). Částečným řešením, se kterým souhlasí téměř dvě třetiny dotazovaných (v tomto případě se častěji jedná o ženy), by pro rodinu s malými dětmi mohlo být vyšší zapojení partnera do péče o děti, respektive dočasná výměna tradičně vnímaných genderových rolí v tom smyslu, že muž zůstane doma a žena vykonává placené zaměstnání.²⁴ Toto řešení je však preferované především v případech, kdy je to pro rodinu výhodné z finančního hlediska, nikoli jako běžně uplatňovaný model, neboť se střídavým čerpáním rodičovské dovolené oběma rodiči souhlasí jen přibližně třetina mužů a žen. Přesto uvedený podíl dalece přesahuje zastoupení otců, kteří v praxi možnost nastoupit na rodičovskou dovolenou využívají²⁵ [Nešporová 2006].

Ačkoliv, jak z výše uvedeného vyplývá, je v dnešní době bráno za samozřejmost, že žena má mít stejné možnosti věnovat se výdělečné činnosti a kariéře jako muž, nelze jednoznačně říci, že pokud se chce žena věnovat naplno své rodině a placenému zaměstnání se kvůli tomu vzdát, nejedná se o plnohodnotnou alternativu. Mezi dotazovanými totiž téměř polovina mužů i žen zastává názor, že být trvale v domácnosti může přinášet radost a uspokojení stejně jako práce v zaměstnání, a staví tak práci v domácnosti na stejnou úroveň jako zaměstnání. Odlišnosti v odpovědích byly tentokrát shledány v závislosti na dosaženém vzdělání, kdy rodiče dětí předškolního a školního věku a matky samoživitelky se vzděláním bez maturity s tímto názorem souhlasili častěji než rodiče s vyšším vzděláním, u nichž je seberealizace prostřednictvím zaměstnání, k níž směřovali již volbou delšího a náročnějšího studia, častější.

Tabulka č. 3.1 **Souhlas s výroky týkajícími se rodiny a zaměstnání, podle typu rodiny (kladné odpovědi, v %)**

	sonda				
	1	2	3	4	5
Do rodinného rozpočtu by měli přispívat muž i žena.	94,7	91,2	91,0	93,9	93,6
Muž a žena by měli mít v manželství stejnou možnost věnovat se svému zaměstnání.	88,6	86,2	89,1	86,8	91,5
V současné době žena potřebuje vzdělání a vlastní kariéru.	77,2	68,9	69,1	75,4	78,7
Domácí péče o děti vážně ohrožuje pracovní kariéru ženy.	52,5	54,4	51,2	58,8	58,6
Předškolní děti trpí, jestliže je jejich matka zaměstnaná.	51,0	53,1	50,2	x	53,1
Pokud je to pro rodinu výhodné, je správné, když muž zůstane doma s dětmi a žena chodí do práce.	61,6	61,9	64,2	x	66,5
Rodičovskou dovolenou by měli žena a muž čerpat střídavě, aby se na péči o dítě mohli oba podílet v podobné míře.	36,6	31,9	31,9	x	x
Být trvale v domácnosti může přinášet radost a uspokojení stejně jako práce v zaměstnání.	37,1	44,5	45,3	43,9	51,2

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

²⁴ Pozitivním zjištěním je, že tento liberální postoj převažoval (i když v o něco nižší míře) v názorech respondentů již v polovině devadesátých let, kdy model, v němž muž zůstává doma s dětmi a žena chodí do práce, považovalo za správný 54 % dotazovaných [Haberlová et al. 2006].

²⁵ Z dat MPSV o počtech příjemců rodičovského příspěvku vyplývá, že v roce 2005 pobíralo v ČR rodičovský příspěvek 4 050 mužů, tj. zhruba 1,4 % ze všech osob pobírajících tento příspěvek.

V souvislosti s otázkou skloubení rodinných a pracovních povinností jsme se zaměřovali též na zjištění skutečnosti, zda dává respondent (v případě svobodných a dosud bezdětných jedinců - by dal) spíše **přednost práci, nebo rodině nebo zda se chce rodině a práci věnovat stejnou měrou**. Z odpovědí mužů a žen vyplynulo, že volí podstatně odlišné strategie (tabulka č. 3.2). Většina žen dává zcela přednost rodině nebo by se chtěla věnovat rodině i práci, ale spíše dává přednost rodině, 16-29 % žen by se v uvedené situaci věnovalo rodině a práci stejnou měrou a jen velmi malý podíl žen by při snaze skloubit rodinu a zaměstnání podle svých slov upřednostňoval profesní sféru. Výjimkou v tomto ohledu jsou matky žijící bez partnera, které zřejmě vzhledem k tomu, že musí sebe a své děti živit samy a na příjmu ze své výdělečné činnosti jsou zcela nebo z většiny závislé, se častěji než ženy z úplných rodin chtějí věnovat rodině i práci stejnou měrou. Tyto tendence jsou nicméně nejpatrnější u osamělých matek s vysokoškolským vzděláním, jichž by se práci i rodině chtěla věnovat stejnou měrou dokonce rovná polovina, a dále u svobodných bezdětných vysokoškolaček, z nichž se k této variantě přiklánějí více jak dvě pětiny. Dotázané muže lze naproti tomu rozdělit na tři téměř shodně zastoupené skupiny, kdy jedna třetina dává před prací přednost rodině, druhá třetina se snaží oběma sféram věnovat stejně a třetí třetina upřednostňuje práci. Při porovnání partnerské shody u rodičů dětí do 6 let lze konstatovat, že zhruba ve dvou pětinach párů dává žena i muž přednost rodině, ve třetině případů dává žena přednost rodině a muž by se chtěl věnovat rodině i práci stejnou měrou a v 15 % rodin dává muž přednost práci a žena rodině, tj. jejich preference jsou protichůdné (zbylé kombinace odpovědí jsou zastoupeny marginálně).

Z výše uvedeného vyplývá, že **ženy jsou spíše orientovány na rodinu**, přednost práci před rodinou by jich, při snaze skloubit rodinné a pracovní povinnosti, dalo jen velmi málo. **Muži jsou oproti tomu orientováni na rodinu a práci zhruba ve stejné míře**.

Tabulka č. 3.2 **Preferovaný způsob řešení při skloubení rodinných a pracovních povinností, podle pohlaví a typu rodiny (v %)**

	sonda 1		sonda 2		sonda 3		sonda 4		sonda 5
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	ženy
dát přednost rodině	27,8	67,5	35,9	81,3	34,3	76,5	33,4	71,0	68,6
věnovat se rodině a práci stejně	38,1	26,3	27,8	15,9	33,9	20,6	37,2	25,7	28,8
dát přednost práci	34,1	6,2	36,3	2,8	31,8	2,8	29,4	3,3	2,6

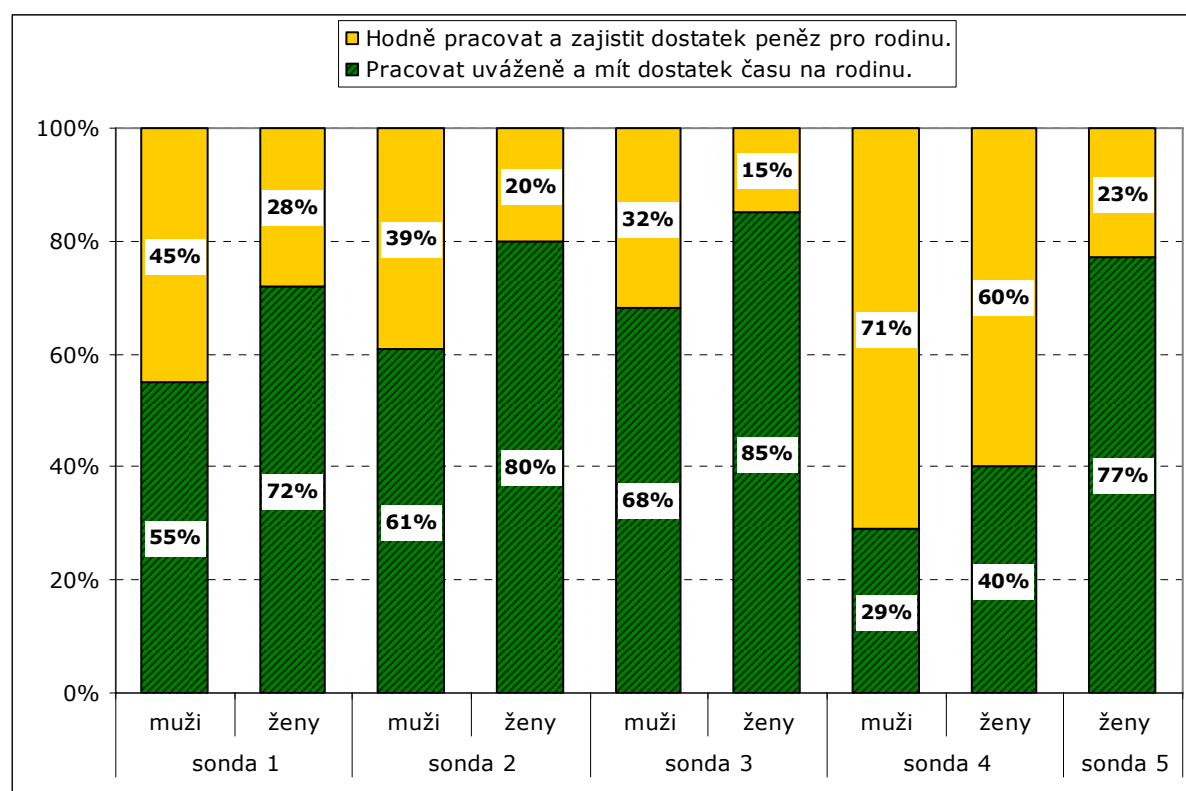
Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Výpovědi o významu přikládanému zaměstnání a rodině s ohledem na čas věnovaný oběma sféram je volba mezi strategií spočívající ve vysokém pracovním výkonu, který zajistí dostatek peněz na pohodlný život rodiny a dětí, a strategií založenou na menším pracovním nasazení (tj. pracovat uváženě nebo nepracovat vůbec) umožňujícím věnovat dostatek času rodině a dětem. V těchto strategiích byly shledány podstatné odlišnosti vázané na fázi životního cyklu i pohlaví dotazovaného (graf č. 3.1). Rodiče dětí předškolního i školního věku i matky samoživitelky jednoznačně preferují **dostatek času na rodinu i na úkor práce**, stejný názor zastává i nadpoloviční většina mladých lidí, kteří sice ještě děti nemají, ale do budoucna, kdy rodinu zřejmě mít budou, by jí raději dali přednost před prací. Zajímavé je, že starší lidé, jejichž děti již žijí samostatně, do budoucna častěji volí strategii opačnou - vysoké

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

pracovní nasazení za účelem zajištění dostatečného množství peněz na pohodlný život rodiny. Tito lidé takto uvažují zřejmě nejen proto, že mají již dospělé a samostatné děti a v domácnosti tedy žijí jen se svým partnerem, ale především z důvodu blížícího se důchodového věku, na který se chtějí v předstihu dostatečně finančně zajistit. Z hlediska rozdílů mezi pohlavími lze konstatovat, že v případě všech zkoumaných typů rodiny by ženy mnohem častěji než muži chtěly pracovat uváženě a mít dostatek času věnovat se rodině. Předpokládaná větší orientace na pracovní výkon u vzdělanějších osob se v žádném z typů rodin neprokázala.

Graf č. 3.1 **Který z následujících dvou výroků lépe vystihuje Vaše plány do budoucna? Podle pohlaví a typu rodiny (v %)**

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi. Plné znění výroků, z nichž respondenti vybírali, bylo: „Hodně pracovat a zajistit si tak dostatek peněz na pohodlný život rodiny a dětí“ a „Pracovat uváženě a mít dostatek času věnovat se rodině a dětem“.

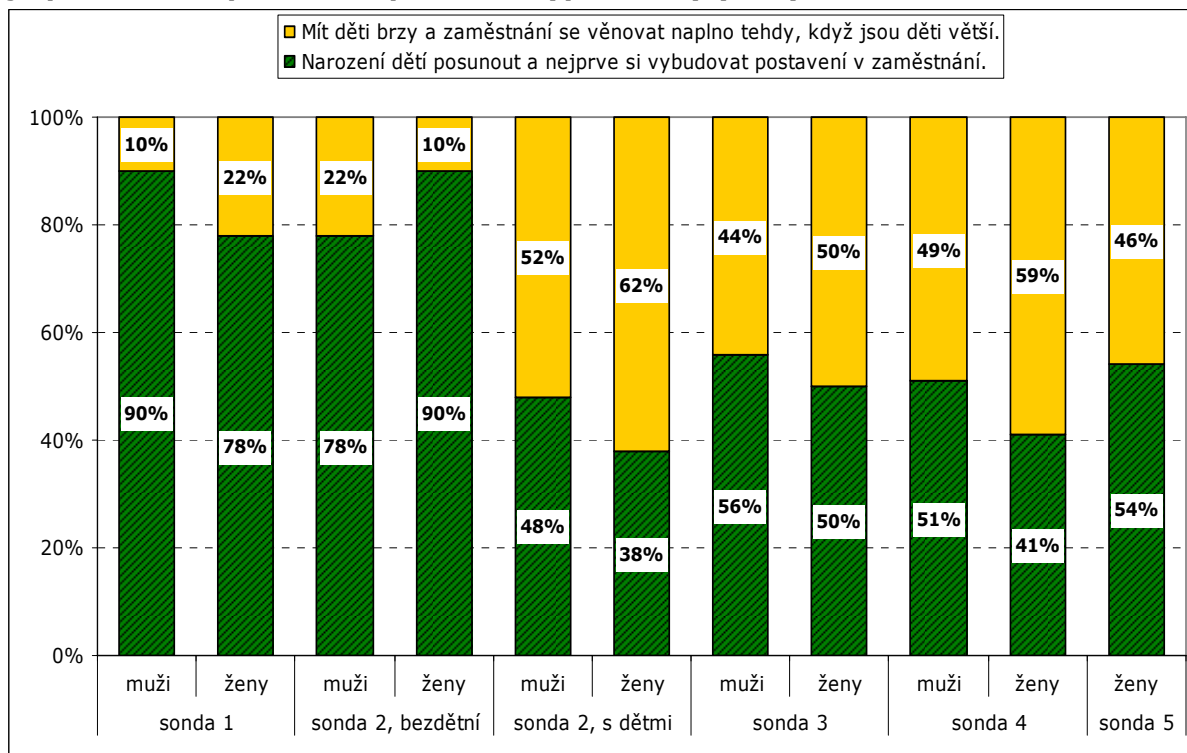
Pokud se měli respondenti zaměřit na ukončení pracovní aktivity a odchod do důchodu a vyjádřit svůj názor na to, jak by se měl člověk ve vyšším věku zachovat, téměř dvoutřetinová většina z nich se shodla, že **člověk by měl při dosažení nároku na důchod opustit své zaměstnání a užívat si rodinu a volný čas**, dokud ještě není starý a nemocný (přičemž o něco častěji se s tímto názorem setkáme u osob s nejnižším vzděláním). Zbývá třetina si naopak myslí, že ve vyšším věku by měl člověk, pokud mu to zdraví dovolí, pokračovat v zaměstnání co nejdéle, aby si zachoval svěžest a neztratil kontakt s lidmi. Mírné odlišnosti v odpovědích nalezneme pouze u rodičů po odchodu dětí, jichž by chtělo pokračovat v zaměstnání zhruba 44 %.

V porovnání s předchozí otázkou je tedy možné říci, že v bližší i vzdálenější budoucnosti by svobodní lidé, stejně jako rodiče dětí předškolního a školního věku, dali přednost rodině před zaměstnáním. Rodiče dětí, které se již osamostatnily, by se na rozdíl od mladších respondentů chtěli v blízké budoucnosti intenzivně věnovat zaměstnání (buť i na úkor rodiny), ve chvíli, kdy dosáhnou důchodového věku, by ovšem nadpoloviční většina z nich zaměstnání spíše opustila, než aby v něm pokračovala co nejdéle.

Poměrně značné rozdíly mezi respondenty z různých typů rodin jsou patrné v názorech na to, která ze dvou strategií plánování rodiny a zaměstnání je podle nich lepší - zda **mít děti brzy a zaměstnání se věnovat naplno teprve tehdy, když jsou děti větší** a péče o ně není už tak časově náročná, **nebo naopak narození dětí posunout na pozdější dobu** a nejprve si vybudovat určité postavení v zaměstnání (graf č. 3.2). V tomto ohledu se zcela zřetelně vydělují bezdětní respondenti, kteří se jednoznačně přiklánějí k variantě druhé, tj. nejprve se chtějí věnovat svému zaměstnání a děti mít tím pádem až později, což koresponduje s jejich současnými životními postoji, kdy přikládají větší význam práci než rodině (viz kapitola 1.3) a zároveň kladou při rozhodování o narození dětí důraz na hmotnou soběstačnost. Spolu s přítomností dítěte v rodině pak narůstá podíl těch, kteří preferují variantu opačnou, tedy mít děti spíše brzy a kariéru odsunout na dobu pozdější. Nejvýrazněji přitom tuto strategii preferují respondenti s dětmi předškolního věku, což je velmi pravděpodobně reflexí jejich skutečného chování, neboť na základě výběrových kritérií byli dotazováni mladí manželé ve věku 20-35 let, kteří již rodinu založili. U mužů bez ohledu na to, v jaké životní fázi se právě nacházejí (vyjma právě zmíněných mladých rodičů), ovšem vždy mírně převládá orientace na brzkou kariéru a s tím související odklad narození dětí do vyššího věku, ženy-matky oproti tomu o něco častěji časově upřednostňují děti před zaměstnáním. Nejvýraznější odlišnosti jsou nicméně patrné v závislosti na dosaženém vzdělání. Vysokoškoláci si totiž, na rozdíl od lidí se vzděláním nižším, podstatně častěji myslí, že je lepší narození dětí posunout a nejprve se věnovat zaměstnání. Tito lidé obecně, především z důvodu vyššího počtu let strávených studiem a pozdějšího nástupu do zaměstnání, zakládají rodinu později než lidé se vzděláním nižším a skutečně se tedy nejprve věnují vybudování určité pozice v zaměstnání [Rychtaříková 2004]. Pro osoby s nejnižším vzděláním naopak, ve shodě s obecnými hodnotovými výroky, není zaměstnání a budování kariéry prioritou ani prostředkem osobní seberealizace a vyjma bezdětných jedinců jich tedy většina preferuje brzké zakládání rodiny.

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Graf č. 3.2 Která z následujících dvou strategií plánování rodiny a zaměstnání je podle Vás lepší? Podle pohlaví a typu rodiny (v %)

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

V souvislosti s plánováním rodiny a zaměstnání se měli respondenti vyjádřit rovněž k tomu, zda souhlasí spíše s názorem, že rozhodování o narození dítěte je správné podřít plánům ženy, protože její profesní uplatnění bude narozením dítěte poznamenáno nejvíce, nebo s názorem, že rozhodování o narození dítěte je správné podřít plánům na profesní uplatnění muže, protože ten bude hlavním živitelem rodiny, nebo zda nesouhlasí ani s jednou z těchto možností a naopak si myslí, že při rozhodování o narození dítěte je správné vyjednávat, protože plány obou partnerů na profesní uplatnění jsou stejně důležité. Z výsledků vyplynulo, že **poměrně velká část respondentů je zastáncem určité rovnoprávnosti partnerů při rozhodování o narození dítěte**, neboť více jak polovina všech dotazovaných zastává názor, že při rozhodování o narození dítěte je správné vyjednávat a respektovat tak profesní a pracovní plány obou partnerů. Zhruba čtvrtina respondentů si myslí, že rozhodování o narození dítěte je správné podřít plánům ženy, a uvědomuje si tak zřejmě, jaký zásah do kontinuity v kariéře představuje mateřství a že je na místě zhodnotit a zvážit v tomto ohledu další možnosti pracovní aktivity. Nejméně dotazovaných, tj. jen necelá pětina se domnívá, že toto rozhodování je naopak správné podřít plánům muže a žena se tedy musí ve svých plánech do jisté míry podřít svému partnerovi.

V závislosti na typu rodiny ani mezi pohlavími nejsou v tomto směru pozorovatelné žádné zásadnější rozdíly, pouze u mladých svobodných lidí se muži častěji než ženy přiklání k variantě poslední - rozhodování o narození dítěte je správné podřít plánům muže. Rozdíly však můžeme nalézt znovu v závislosti na tom, jaké má respondent vzdělání. Osoby se základním vzděláním nebo vzděláním bez maturity se významně častěji se přiklání k názoru, že rozhodování o narození dítěte je správné podřít plánům muže. Vysokoškoláci a středoškoláci s maturitou oproti nim o něco

častěji souhlasí s názorem, že plány obou partnerů na profesní uplatnění jsou stejně důležité a o narození dítěte by se tedy mělo vyjednávat.

V rodině, kde jsou oba partneři zaměstnaní, je mnohdy těžké **skloubit nároky zaměstnání s péčí o domácnost a děti** a může to být i zdrojem napětí a konfliktů. Při této příležitosti se měli dotazovaní vyjádřit, kterou z možností považují oni osobně za nejlepší, jak tomuto napětí a konfliktům předejít. Nadpoloviční většina respondentů bez rozdílu věku (vyjma svobodných bezdětných jedinců, jichž souhlasila jen necelá polovina) se u této otázky shodla na tom, že nejlepší možností je, když **žena vykonává méně náročné zaměstnání než její partner a přebírá větší díl péče o domácnost a děti**. Zhruba dvě pětiny dotazovaných (v případech svobodných mladých lidí se opět jedná o necelou polovinu) se přiklonily k možnosti spočívající ve spravedlivém dělení povinností pracovních i rodinných, kdy oba partneři vykonávají stejně náročné zaměstnání a péči o domácnost a děti si dělí rovným dílem. A jen velmi nízký podíl (2-5 %) všech dotazovaných by pak zvolil strategii, kdy muž vykonává méně náročné zaměstnání než jeho partnerka a přebírá větší díl péče o domácnost a děti. Z uvedeného je patrné, že mezi ženatými/vdanými osobami středního a vyššího věku stále převládá strategie harmonizace práce a rodiny, kterou Hakimová [2000] nazývá modelem dvoupříjmové domácnosti, kde jen jeden z partnerů je orientovaný na pracovní kariéru a druhý (zpravidla žena) „má zaměstnání“. I přes tento převažující tradiční postoj, podporovaný především muži a osobami s nejnižším vzděláním, je nicméně mezi dotazovanými možné pozorovat nezanedbatelný podíl těch, kteří zastávají egalitární model rovné dělby povinností a zodpovědnosti vůči rodině a dětem.

Ve spojitosti se způsoby řešení napětí mezi rodinou a zaměstnáním byly zjišťovány preference **možností, které ulehčují nebo by mohly ulehčit rodičům snahu harmonizovat rodinný a pracovní život**. Mezi zkoumanými skupinami dotazovaných byly v tomto směru pozorovány velmi významné odlišnosti, zejména pak v rozdílných postojích osamělých matek ve srovnání s matkami dětí školního věku a ženami, jejichž děti se již osamostatnily (viz tabulka č. 3.3). Poslední dvě zmíněné skupiny považovaly za nejdůležitější věc, která by jim ulehčila harmonizaci rodiny a zaměstnání, zcela jednoznačně **porozumění a spolupráci partnera**. Preference matek samoživitelek jsou oproti úplným rodinám podstatně více vyrovnané, s minimálními rozdíly na prvních čtyřech místech ve volbě prvního pořadí, na kterých se s mírnou převahou umístilo porozumění ze strany zaměstnavatele, dále pak dostatečný příjem, který by umožňoval zaplatit si pomoc v domácnosti, pružná či nepravidelná pracovní doba dle potřeb rodiče a porozumění a spolupráce partnera, resp. otce dítěte. Pro ženy z neúplných rodin jsou při snaze co nejlépe skloubit rodinu a zaměstnání dále velmi důležité mezigenerační vztahy a vztahy v širší rodině, tj. porozumění a výpomoc ze strany rodičů či jiných příbuzných, které nabývají u samoživitelek na významu především vzhledem k absenci partnera ve společné domácnosti. Ve druhém pořadí se na prvním místě všichni dotazovaní shodně přikláněli k důležitosti porozumění ze strany zaměstnavatele. Z uvedeného vyplývá, že vedle významu připisovaného rozdělení rolí v rodině je tedy často jako klíčové při otázkách sladování pracovní a rodinné sféry vnímáno také porozumění ze strany zaměstnavatele, případně též možnosti úpravy pracovní doby.

Rozdíly v preferencích podle pohlaví byly shledány pouze u rodičů po odchodu dětí, kdy je pro muže jako třetí nejdůležitější možností v prvním pořadí, usnadňující harmonizaci rodiny a zaměstnání, hodnocen dostatečný příjem, pro ženy naopak možnost vykonávat práci nebo alespoň část práce z domova. U rodičů dětí školního věku spatřujeme mírné odchylky podle výše dokončeného vzdělání, kdy lidé s maturitou častěji zdůrazňují důležitost pružné či nepravidelné pracovní doby, lidé s nejnižším vzděláním pak možnost pracovat na částečný úvazek.

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Tabulka č. 3.3 **Možnosti, které ulehčují nebo by mohly ulehčit rodičům snahu skloubit rodinný a pracovní život, podle typu rodiny, ženy (v %)**

	1. pořadí			2. pořadí		
	3	4	5	3	4	5
porozumění a spolupráce partnera/otce dítěte	47,3	48,8	17,6	12,8	8,9	11,8
pružná/nepravidelná pracovní doba	12,8	16,9	17,9	14,3	14,9	13,6
dostatečný příjem, který by umožňoval zaplatit si pomoc v domácnosti	11,2	8,1	18,3	14,7	21,0	17,5
porozumění ze strany zaměstnavatele	10,1	8,1	18,5	22,5	23,0	22,2
porozumění a výpomoc rodičů/příbuzných	4,7	2,4	14,2	14,3	6,5	18,5
možnost vykonávat práci/část práce doma	7,4	9,7	8,3	12,4	10,1	10,6
možnost pracovat na částečný úvazek	6,6	6,0	5,3	8,9	15,7	5,9

Pozn.: Čísla ve 2. řádce označují typ sondy: Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Vysoká míra participace žen na pracovním trhu, ekonomický tlak vyžadující ekonomickou aktivitu obou partnerů z důvodu zajištění přijatelné životní úrovně rodiny a zároveň potřeba žen uplatnit se jak ve sféře rodinné, tak i pracovní se projevuje mimo jiné v **preferovaných modelech zapojení žen na trhu práce v různých obdobích jejich života. Práce na plný úvazek** jako zcela jednoznačně převládající forma pracovního úvazku v českém prostředí je naprostou většinou respondentů upřednostňována v počátečním období rodinného cyklu, tj. po uzavření sňatku, než se narodí děti, a též v období, kdy děti vyrostou a odstěhují se z domova (viz tabulka č. 3.4), což do určité míry koresponduje s představami o rovných možnostech ženatých mužů a vdaných žen angažovat se v placeném zaměstnání a budovat si vlastní kariéru. Spolu s příchodem dítěte do rodiny se nicméně představy o pracovním zapojení žen velmi výrazně mění směrem k **preferenci celodenní péče matky o dítě až do 2, resp. 3 let jeho věku**. V období, kdy jsou dítěti 2-3 roky však již určitý podíl (12-17 %) dotazovaných připouští, aby matky na část úvazku pracovaly. Názory na typy ideálních pracovních úvazků se podstatněji diferencují až v případech, kdy je dítě starší tří let. Pokud je dítě v tzv. „školkovém“ věku, více jak polovina respondentů by se přiklonila k částečnému návratu žen na pracovní trh, plné pracovní zapojení by volilo zhruba 12-17 % respondentů a setrvání žen v domácnosti upřednostňuje více jak čtvrtina dotazovaných. Spolu s nástupem dítěte do základní školy a zároveň jeho rostoucím věkem by se pak dle představ dotazovaných měly ženy navracet do zaměstnání ve vyšší míře na plný úvazek (pro nejranější školní věk je nicméně stále ještě upřednostňován částečný úvazek nad úvazkem plným). Zaměříme-li se na vliv nejvyššího dosaženého vzdělání, je možné říci, že preference se mírně odlišují pro období od tří let věku dítěte až do věku povinné školní docházky, kdy se vysokoškoláci oproti ostatním častěji přiklánějí k plnému pracovnímu zapojení matek.

Z uvedeného vyplývá, že v názorech rodin s malými dětmi převládá **orientace na model déle přerušené pracovní kariéry žen**, a to až do tří let věku jejich dítěte, což odpovídá reálnému chování českých matek v období rané péče o dítě. Reálné zapojení žen na pracovní trh po skončení jejich rodičovské dovolené se ovšem od ideálních představ poněkud odlišuje, neboť míra zaměstnanosti žen s dětmi předškolního věku zůstává u nás na poměrně nízké úrovni. Oproti preferencím se též podstatně liší reálné využití zkrácených pracovních úvazků, jelikož ženy vracující se po rodičovské dovolené zpět do zaměstnání nastupují v převážné většině případů na plné pracovní úvazky [Kuchařová et al. 2006].

Tabulka č. 3.4 **Typy ideálních pracovních úvazků ženy podle věku dítěte, podle typu rodiny (v %)**

období podle stáří dítěte/děti	práce ženy podle typu úvazku a typu sondy								
	na celý úvazek			na částečný úvazek			zůstat doma		
	2	3	5	2	3	5	2	3	5
po uzavření sňatku, než se narodí děti	91,4	94,2	88,2	4,6	3,6	5,8	4,0	2,2	6,0
některé z dětí ve věku 1-2 roky	1,4	1,2	1,0	4,8	4,6	2,8	93,8	94,2	96,2
některé z dětí ve věku 2-3 roky	1,6	1,8	1,6	16,6	12,2	14,2	81,8	86,0	84,2
některé z dětí ve věku 3-6 let	17,0	11,8	15,0	58,8	57,6	59,6	24,2	30,6	25,4
nejmladší dítě začne chodit do školy	42,4	37,8	39,4	50,6	51	51,4	7,0	11,2	9,2
nejmladší dítě chodí do ZŠ	x	63,8	67,2	x	31,8	29,4	x	4,4	3,4
po odchodu dětí z domova	94,0	94,8	94,8	3,4	3,8	3,8	2,6	1,4	1,4

Pozn.: Čísla ve 3. řádce označují typ sondy: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

3.2 Praktiky sladování rodinných a pracovních rolí

Zajištění péče o malé děti

V souvislosti s otázkou sladování rodinných a pracovních rolí byly ve studovaných rodinách zjišťovány jak preferované, tak i reálné modely zajištění péče o děti v závislosti na jejich věku. V českém prostředí je jednoznačně preferováno **zabezpečení celodenní péče o dítě do dvou let jeho věku téměř výhradně matkou**, která v té době zůstává na mateřské a později rodičovské dovolené, a u dítěte ve věku dvou až tří let převážně matkou, přičemž zhruba v desetině případů se připouští střídavá péče obou rodičů. Ostatní formy zajištění péče o takto staré děti, tj. pomoc ze strany prarodičů či jiných příbuzných, vzájemné hlídání s jinými rodiči nebo přáteli, placené hlídání najatou osobou a institucionální péče o děti v jeslích či mateřských školách, jsou zmiňovány jen zcela výjimečně nebo vůbec. U dětí v rozmezí tří až čtyř let je podíl matek, které by s dítětem ještě chtěly zůstat doma a současně pobírat rodičovský příspěvek až do čtyř let věku dítěte, a těch, které by jej, patrně z důvodu návratu na pracovní trh po skončení rodičovské dovolené, umístily do mateřské školy, prakticky vyrovnaný. V období, kdy jsou **dítěti více než čtyři roky, pak zcela jasně dominuje preference institucionální péče o děti** (viz tabulka č. 3.5). Co se týče představ o nejlepší způsobu zabezpečení péče o malé dítě v závislosti na jeho věku u mužů, lze říci, že jejich preference se od preferencí žen příliš neliší, neboť i oni považují z převážné většiny za ideální především péči matky v domácím prostředí do tří let věku dítěte. Od tří a zvláště pak od čtyř let věku dítěte nabývá podobně jako u žen i v představách mužů na významu role předškolních zařízení.

Při bližším pohledu na partnerskou shodu v rodinách, kde byli dotazováni oba rodiče, zjistíme, že **v naprosté většině případů sdílejí partneři v otázce preferovaných forem péče o malé děti stejný názor**. Jediné, ovšem poměrně malé disproporce byly shledány v postojích týkajících se zajištění hlídání dětí ve věku mezi dvěma až čtyřmi roky, kdy někteří muži by stále chtěli, aby se o dítě starala matka, jejich partnerky by ovšem upřednostňovaly buď se s otcem dítěte střídat, nebo využít pomoci ze strany prarodičů či služeb institucionálních zařízení. V případě dětí starších tří let se našel i určitý podíl párů, kde by žena chtěla setrvat s dítětem na rodičovské dovolené až do čtyř let věku dítěte, její partner by však raději využil služeb mateřských

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

škol a umožnil tím partnerčin návrat na pracovní trh. Ve všech zmíněných případech se nicméně jedná pouze o zhruba 4-8 % rodin.

Tabulka č. 3.5 **Představy o nejlepším způsobu zajištění péče o děti v závislosti na jejich věku, podle typu rodiny, ženy (v %)**

	6-11 měsíců		1-2 roky		2-3 roky		3-4 roky		více než 4 roky	
	3	5	3	5	3	5	3	5	3	5
já sama na RD/v domácnosti	93,1	94,4	87,6	90,8	71,2	73,3	36,2	38,0	17,1	12,7
partner na RD/v domácnosti	3,9	0,2	3,9	1,0	5,8	2,2	3,5	2,6	0,8	1,4
oba rodiče střídavě	1,5	2,4	6,2	4,8	9,3	11,2	5,8	9,3	3,5	3,6
prarodiče/jiní příbuzní	-	1,8	1,2	1,0	5,4	4,2	10,1	10,9	6,6	7,4
vzájemné hlídání s jinými rodiči	1,2	0,6	-	0,6	1,2	2,8	3,5	2,6	2,7	3,0
najatá osoba/placené hlídání	-	0,2	0,8	1,0	1,9	2,6	4,3	5,2	3,1	4,4
jesle/mateřská škola	0,4	0,4	0,4	0,8	5,1	3,6	36,6	31,4	66,3	67,4

Pozn.: Čísla ve 2. řádce označují typ sondy: Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Zajímavé je dále porovnání toho, do jaké míry se výše zmíněné představy o nejlepším způsobu zabezpečení péče o dítě shodují s realitou, tedy s tím, jak rodiče tuto péči ve skutečnosti zajišťovali (pro jednoduchost a porovnatelnost jsme se ptali na způsob péče o nejmladší dítě; tabulka č. 3.6). Celkově lze konstatovat, že **skutečné a ideální formy péče se sobě velmi blíží** a v realitě se o děti do tří let starají skutečně především matky na mateřské a později rodičovské dovolené. Deklarovaná aktivní účast otců na celodenní péči o dítě je sice poměrně nízká (ve výpovědích žen se pohybuje mezi 2-4 % do tří let věku dítěte, ve výpovědích mužů mezi zhruba 3-6 %), nicméně v porovnání s oficiálními statistikami MPSV o počtech příjemců rodičovského příspěvku (viz pozn. 25, kap. 3.1) se jedná o podíly poněkud vyšší, což může být do jisté míry zapříčiněno rozsahem výběrového souboru a především ochotou účastnit se výzkumu, kterou mohli ve vyšší míře projevit právě muži více prorodinně orientovaní.

Po třetím roce věku nejmladšího dítěte je pak patrný posun v reálném zajištění péče (stejně jako tomu bylo v ideálních představách) od péče v domácím prostředí k péči institucionální, resp. v mateřských školách. Při srovnání uvedeného reálného využívání institucionálních zařízení s údaji z oficiálních statistik o podílech dětí navštěvujících mateřské školy však nalézáme poměrně značné podhodnocení námi zjištěného podílu dětí v mateřských školách. Tato diskrepance je způsobena především výběrovými kritérii zkoumané populace, která zahrnuje pouze vybrané typy rodin, a dále také nadhodnocením oficiálních statistik v případě nejmladších dětí. Podle dat ÚIV navštěvuje dnes mateřské školy zhruba čtvrtina ze všech dětí mladších tří let, tři čtvrtiny dětí ve věku tří až čtyř let a více než devadesát procent dětí čtyřletých a starších [Kuchařová, Svobodová 2006]. Podle realizovaného výzkumu v mateřských školách jsou však poměrně časté případy, kdy MŠ sice dítě mladší tří let oficiálně přijme (ke konci září -datu, k němuž jsou oficiální statistiky publikovány- jsou dvouleté děti do MŠ přijaté a tedy evidované statistikami), ovšem tyto děti mohou reálně nastoupit až v okamžiku, kdy dosáhnou 3 let [více viz Kuchařová et al. 2009].

Určité rozdíly mezi představami a realitou (řádově však pouze v několika procentních bodech) byly shledány v možnosti střídání obou rodičů na rodičovské dovolené, která byla ženami častěji preferována nežli v rodinách praktikována, a dále

u možnosti zajištění péče o děti ve věku tří až čtyř let v mateřských školách, kam matky děti umísťovaly o něco častěji než by si představovaly. Vzhledem k tomu, že v českém prostředí zatím nemá příliš dlouhou tradici a především není u nás rozšířena placená péče o děti najatou osobou, která do domácnosti dochází, ani vzájemné hlídání s jinými rodiči, vyskytovaly se tyto formy péče v dotazovaných rodinách zcela minimálně.

Tabulka č. 3.6 **Reálný způsob zajištění péče o nejmladší dítě v závislosti na jeho věku, podle typu rodiny, ženy (v %)**

	6-11 měsíců		1-2 roky		2-3 roky		3-4 roky		více než 4 roky	
	3	5	3	5	3	5	3	5	3	5
já sama na RD/v domácnosti	94,0	97,5	90,7	93,9	79,4	79,9	40,7	38,3	15,3	15,9
partner na RD/v domácnosti	2,4	0,4	3,2	0,2	3,6	1,2	1,2	0,6	-	-
oba rodiče střídavě	0,8	0,2	2,0	1,2	2,8	1,7	2,0	2,5	2,4	1,1
prarodiče/jiní příbuzní	1,2	1,0	2,8	3,1	6,0	8,5	8,3	12,6	8,8	10,4
vzájemné hlídání s jinými rodiči	0,4	0,8	-	0,6	0,8	1,9	1,6	4,0	0,8	2,9
najatá osoba/placené hlídání	-	-	0,4	0,6	1,2	1,2	1,6	2,7	2,4	1,8
jesle/mateřská škola	1,2	-	0,8	0,4	6,0	5,6	44,7	39,3	70,3	67,9

Pozn.: Čísla ve 2. řádku označují typ sondy: Sonda 3 – úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 – neúplná rodina se závislými dětmi

Ačkoliv hlavní díl odpovědnosti za péči o děti a domácnost stále leží na ženách, **ochota mužů podílet se**, v případě nutnosti, **na péči o dítě je kupodivu poměrně vysoká** (jak bylo patrné již v úvodní části této kapitoly, resp. v postojích k výroku „Pokud je to pro rodinu výhodné, je správné, když muž zůstane doma s dětmi a žena chodí do práce“). Část péče o děti v předškolním věku i za cenu dočasného přerušování zaměstnání by totiž dle svých slov byla ochotna převzít více než polovina svobodných a bezdětných mužů ve věku do 30 let a přibližně dvě pětiny mužů, kteří již děti mají. Procentuální rozložení názorů žen na potencionální ochotu jejich partnerů převzít část péče o malé dítě do svých rukou je velmi podobné.

V případě manželských párů se názory mužů i žen naprosto shodují v polovině rodin, ve více než čtvrtině párů se shodují téměř (tzn. jeden z partnerů zvolil na shodném pólu odpověď „určitě“, druhý „spíše“ a naopak) a zbylá necelá čtvrtina párů se ve svých názorech na tuto otázku neshodla (tzn. jeden z partnerů souhlasil, druhý nikoliv).

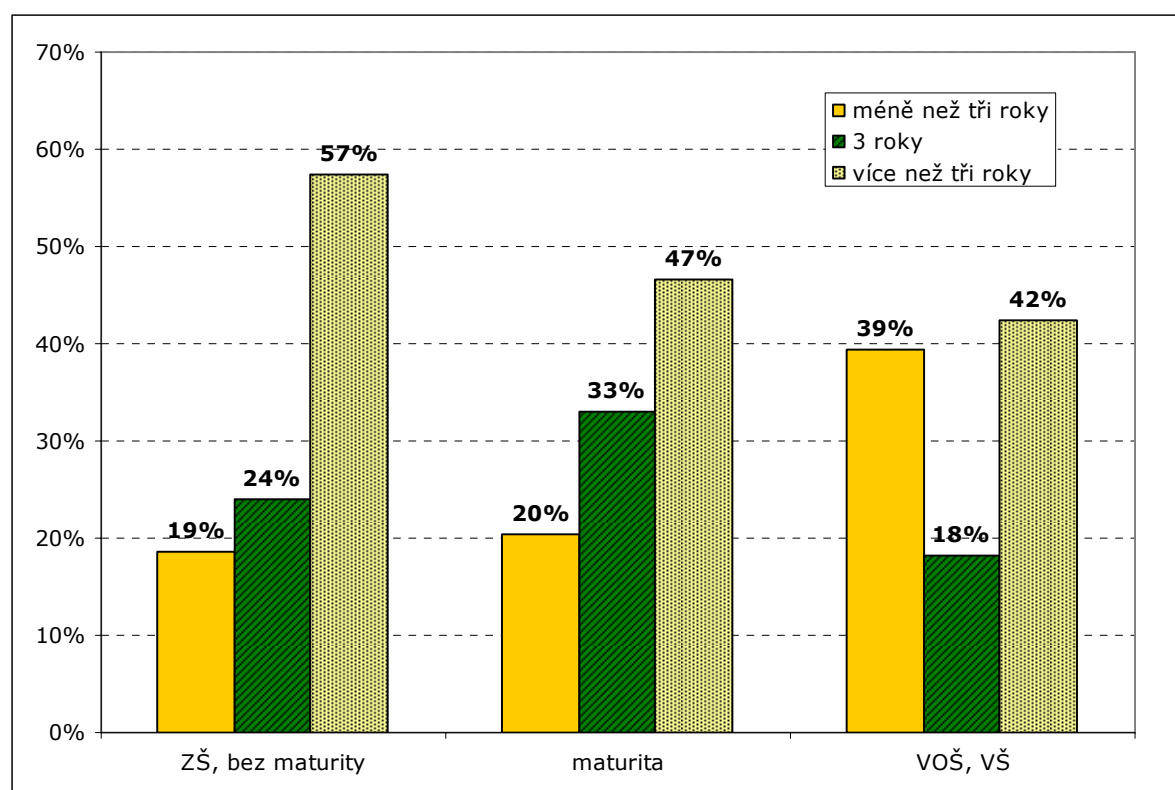
Zde je ovšem na místě připomenout, že se jedná pouze o vyjádření **potencionální ochoty převzít část péče** (nikoliv péči celou) **o dítě na bázi dočasnosti**, a **nelze tedy tento postoj ztotožňovat s odchodem mužů na rodičovskou dovolenou**, kdy poskytují dětem péči celodenní, zpravidla dlouhodobě. Konkrétní otázka týkající se odchodu muže na rodičovskou dovolenou byla položena pouze v šetření rodičů dětí ve věku do 6 let, kde jsme se však zajímali o souhlas ženy s tím, aby její partner či manžel, pokud by projevil zájem, zůstal doma a celodenně pečoval o dítě formou rodičovské dovolené. S touto „výměnou rolí“ by určitě souhlasila každá desátá žena, „spíše“ by souhlasilo zhruba 30 % žen, dvě pětiny by naopak „spíše“ nesouhlasily a zbytek by rozhodně nesouhlasil. Rozložení odpovědí mužů týkající se názorů jejich partnerek je velmi podobné, při bližším pohledu na názorovou shodu v partnerských párech však zjistíme, že necelá čtvrtina párů má v tomto ohledu názory protichůdné.

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Ženy, které by celodenní péči o dítě svému partnerovi nepřenechaly, své rozhodnutí nejčastěji odůvodňovaly tím, že **o dítě se dle jejich názoru má starat matka**, a rovněž skutečností, že **partner vydělává více peněz než ony** (vysokoškolačky pak stejně často jako finanční důvody spojené z partnerovým zaměstnáním uvádějí charakter partnerovy práce, kde dlouhodobé přerušení není možné). Sami muži, kteří by nebyli ochotni přerušit ani na určitý čas své zaměstnání za účelem péče o dítě předškolního věku, pak uváděli shodné argumenty, tedy v první řadě preferenci mateřské péče, následovanou finančními důvody, tj. jejich vyššími příjmy v porovnání s partnerkou.

Z hlediska časování návratu žen zpět do zaměstnání po skončení mateřské, resp. rodičovské dovolené (graf č. 3.3) lze říci, že vysokoškolačky se podstatně častěji než ženy s nižším vzděláním vrací zpět do zaměstnání ještě před dovršením tříleté věkové hranice dítěte, po kterou je jim garantováno držení pracovního místa v zaměstnání. Ženy s nejnižším vzděláním naopak podstatně častěji využívají možnosti pobírání rodičovského příspěvku i čtvrtým rokem, ačkoli tím riskují ztrátu svého pracovního místa u původního zaměstnavatele a zvyšují tak riziko nezaměstnanosti. Z údajů zobrazených v grafu je níméně zřejmé, že většina žen bez ohledu na vzdělání zůstává s dětmi doma alespoň tři roky, což zcela koresponduje s výše zmíněnými preferencemi péče o malé děti.

Graf č. 3.3 **Věk prvního dítěte při nástupu ženy zpět do práce po skončení mateřské, resp. rodičovské dovolené, podle vzdělání, sonda 6 (v %)**

V kontextu zajištění péče o malé dítě formou mateřské, resp. rodičovské dovolené jsme se v rodinách s dětmi ve věku do 6 let dále zajímali o to, zda ženy, které již tuto péči ukončily a nastoupily zpět do zaměstnání, považují dobu strávenou s dítětem doma za správnou nebo zda se na základě svých zkušeností domnívají, že by bylo lepší zůstat doma po dobu delší či naopak kratší. **Z hlediska potřeb dítěte se více jak čtyři pětiny matek shodují, že doba, kterou strávily se svým prvním dítětem na mateřské, resp. rodičovské dovolené, byla zcela adekvátní**, necelá pětina se domnívá, že by bylo lepší, kdyby byly doma delší dobu a o opaku je přesvědčeno jen naprosté minimum žen. Pocit, že by s dítětem bylo lepší zůstat déle, než bylo v té době možné, častěji vyjadřovaly ženy, které strávily na rodičovské dovolené méně než tři roky. V tomto případě se též častěji jednalo o ženy s vysokoškolským vzděláním, které pravděpodobně vzhledem k charakteru svého zaměstnání nechtěly přerušit svou pracovní aktivitu na příliš dlouhou dobu a riskovat tak ztrátu orientace v oboru.

Z hlediska možnosti pracovního uplatnění jsou postoje matek malých dětí mírně odlišné, **o adekvátnosti doby strávené doma jsou přesvědčeny „pouze“ dvě třetiny dotazovaných žen**, více jak čtvrtina se v tomto případě domnívá, že by bylo lépe zůstat doma kratší dobu a pouze 8 % má názor opačný.²⁶

Období péče o dítě může mít, vzhledem k obvyklé absenci jednoho příjmu v rodině, značný **dopad na rodinný rozpočet**, který se ve většině případů více či méně snižuje (viz kapitola 2.3). Z tohoto důvodu jsou někteří rodiče nuceni (nebo alespoň chtějí) rodinné příjmy zvyšovat, k čemuž existuje několik způsobů. V nadpoloviční většině rodin s malými dětmi řeší tuto situaci **zintenzivněním výdělečné činnosti partnera**, který si, mnohdy po celou dobu rodičovské dovolené jeho partnerky, přivydělává nebo věnuje své hlavní výdělečné činnosti více času než předtím. Ve více než třetině dotazovaných rodin využívají finanční výpomoci ze strany rodičů a v přibližně třetině rodin zvyšovala příjmy rodiny příležitostnými pracemi, brigádami apod. sama žena na rodičovské dovolené. Ačkoliv to bylo ve většině případů jen po krátkou dobu, je z uvedených podílů matek, které si při rodičovské dovolené přivydělávají, zřejmé, že zrušení limitu výše přivýdělku pečující osoby od 1.1.2004 bylo pozitivním krokem.

Jak naznačily již údaje uvedené v tabulce č. 3.4 týkající se ideálních pracovních úvazků ženy v závislosti na věku dítěte, kdy pouze nízký podíl respondentů preferoval zapojení ženy na trhu práce formou celého či částečného úvazku v době, kdy dítěti ještě nejsou tři roky, většina matek na rodičovské dovolené se současně s péčí o dítě pravidelné výdělečné činnosti nevěnuje. Ve výzkumu rodičů dětí do šesti let mělo pravidelné zaměstnání v době, kdy byly na rodičovské dovolené, jen zhruba 6 % matek. Další zdroj příjmu (z pronájmu, prodeje domácích výrobků apod.) využívalo pouze 8 % dotazovaných rodin (viz tabulka č. 3.7).

²⁶ Ve výzkumu byly zjišťovány též názory na dobu strávenou na mateřské, resp. rodičovské dovolené s posledním dítětem, které jsou velmi podobné odpovědím týkajícím se prvního dítěte, proto zde nebudou podrobněji rozebírány.

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Tabulka č. 3.7 **Využívali jste některý z následujících způsobů zvyšování rodinných příjmů v době, kdy jste byla na poslední rodičovské dovolené? ženy, sonda 6 (v %)**

	ano			ne
	po celou dobu	po velkou část	po krátkou dobu	
Partner si přivydělával/věnoval výdělečné činnosti více času.	26,9	17,8	11,4	43,8
Já jsem si přivydělávala příležitostnými pracemi.	5,7	8,4	19,8	66,1
Já jsem měla pravidelnou práci.	1,4	2,4	2,7	93,6
Rodiče nám poskytovali finanční pomoc.	8,4	8,4	20,3	62,8
Měli jsme další zdroj příjmu.	3,0	3,0	2,0	91,9

Práce na částečný úvazek a jiné formy pracovního režimu

Mezi nejčastější opatření podporující sladování pracovního a rodinného života ze strany zaměstnavatelů bývá řazena práce na zkrácený úvazek. V současné české společnosti by výraznější možnost zkrácení pracovní doby byla především ženami vítána, mezi preferencemi a skutečností však existuje výrazný nesoulad, neboť ve stávajících podmínkách je práce na částečný úvazek jen obtížně dostupná a zároveň v porovnání s plnými úvazky ekonomicky velmi nevýhodná [Ettlerová et al. 2006]. Kratší úvazky též představují určité riziko v podobě snížených možností pracovního postupu či v nižších nárocích na zaměstnanecké výhody.

Ve studovaných rodinách částečný úvazek využívá nebo někdy využila z důvodu péče o dítě jen 4 % mužů, přičemž v mladých rodinách se podstatně častěji jednalo o otce s vysokoškolským vzděláním, kterých tuto formu pracovního úvazku využila zhruba pětina. U žen je výskyt částečných úvazků sice častější, více jak čtvrtinový podíl matek však stále představuje pouhou menšinu.

Hlavní důvody proč rodiče malých dětí na částečné úvazky nepracují, se podstatně odlišují podle pohlaví (tabulka č. 3.8). U mužů je dominující okolností jejich vlastní nezájem následovaný finanční nepřijatelností snížených platů, které zkrácené úvazky pochopitelně přinášejí. Muži jsou totiž stále považováni za hlavní živitele rodiny, ale navíc je pro ně práce, jak se již prokázalo v předchozí části (viz kapitola 2.1), v žebříčku hodnot vysoce ceněna, proto se v ní v převážné většině případů chtějí realizovat naplno.

U žen se nejčastěji zmiňované okolnosti brání v práci na částečný úvazek výrazně odlišují podle toho, zda se jedná o matku samoživitelku či ženu z úplné rodiny. Osamělé matky vzhledem k absenci partnera a jeho příjmu uvádějí na prvním místě finanční důvody a až za nimi nezájem o práci na částečný úvazek, který je naopak primárním důvodem, stejně jako u mužů, pro ženy žijící s partnerem. Matky z úplných rodin následně zmiňují, a to ve zhruba pětině případů, že pracovat na částečný úvazek jim jejich zaměstnavatel vůbec neumožňuje, finanční nepřijatelnost je pro ně pak až na místě třetím. Zhruba 15 % matek nejmenších dětí dále deklaruje, že jim v tom brání jiné, blíže nespécifikované okolnosti.

Tabulka 3.8 **Brání Vám nějaké okolnosti v tom, abyste z důvodu péče o dítě pracoval(a) na částečný úvazek? Podle pohlaví a typu rodiny (v %)**

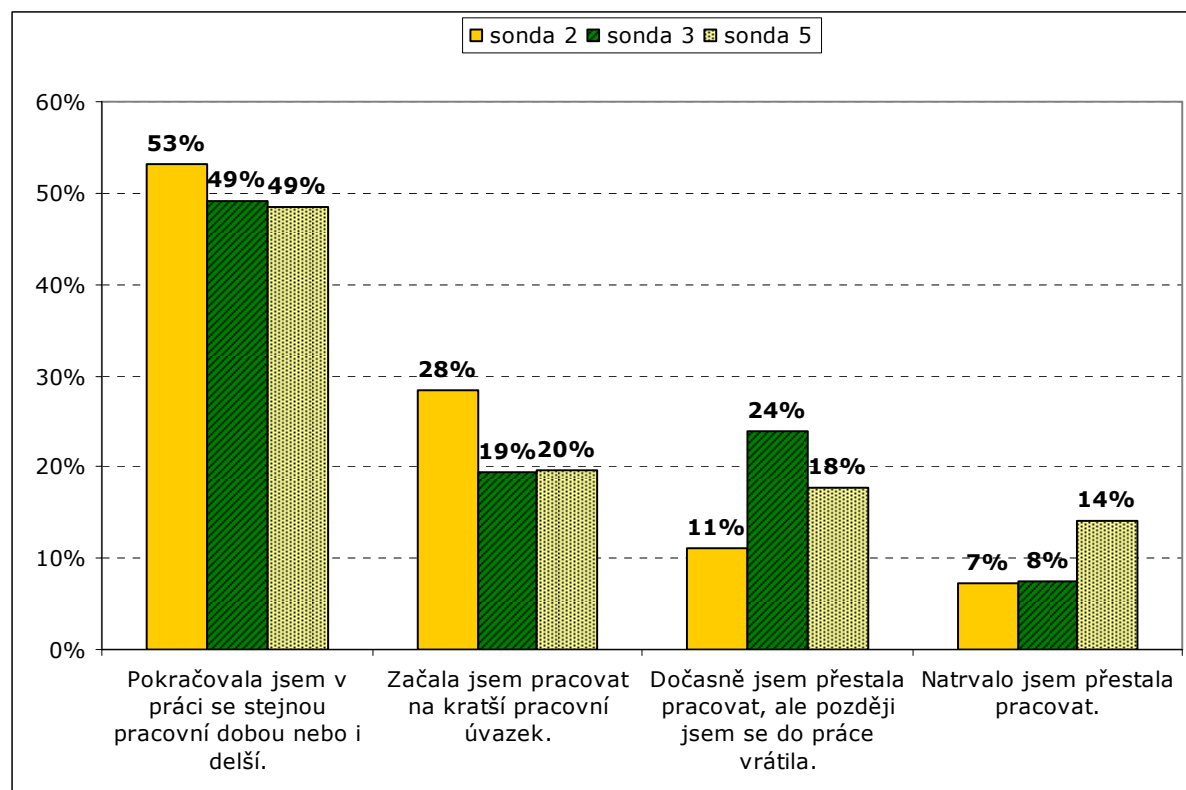
	sonda 2		sonda 3		sonda 5
	muži	ženy	muži	ženy	ženy
Nebrání, nemám zájem pracovat na částečný úvazek.	46,7	32,3	57,5	44,0	29,4
Ano, je to pro mě finančně nepřijatelné.	33,9	17,2	27,1	19,1	38,3
Ano, zaměstnavatel mi to neumožňuje.	9,4	21,4	6,7	19,1	9,7
Ano, brání mi v tom jiné okolnosti.	6,1	15,1	5,8	6,6	9,1
Nebrání, již pracuji na částečný úvazek.	3,9	14,1	0,4	5,4	8,3
Nepřichází v úvahu, zatím nechci pracovat.	x	x	2,5	5,8	5,2

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Nedostatečná či finančně nevýhodná nabídka zkrácených úvazků pro matky malých dětí ovšem může přinášet mimo jiné určité komplikace při návratu žen zpět do zaměstnání po skončení rodičovské dovolené, které mohou ve svém negativním důsledku vyústit v krátkodobou i dlouhodobější nezaměstnanost těchto žen. Z provedeného šetření vyplynulo, že bezprostředně po své poslední mateřské, resp. rodičovské dovolené nebo pobytu doma s dítětem pokračovala v práci se stejnou (případně) delší pracovní dobou jako před mateřskou dovolenou zhruba polovina žen, jejichž děti jsou dnes v předškolním či školním věku, i matek samoživitelek (viz graf č. 3.4). Více jak čtvrtina matek malých dětí začala pracovat na kratší úvazek, zhruba každá desátá žena z tohoto typu rodiny dočasně přestala pracovat, ale později se do práce vrátila a zbylý podíl přestal pracovat natrvalo. V případě matek dětí školního věku je situace mírně odlišná, neboť návrat do pracovního procesu na pozdější dobu odložila téměř čtvrtina a pracovat na zkrácený úvazek začala naopak pouze pětina žen. Ženy bez partnera ve srovnání s ostatními matkami přestaly v podstatně vyšší míře pracovat natrvalo, jednalo se však většinou o ženy s nejnižším vzděláním. V práci se stejnou či delší pracovní dobou ve srovnání s obdobím před nástupem na mateřskou dovolenou pokračovaly naopak častěji ženy s vysokoškolským vzděláním (u matek dětí předškolního a školního věku se sice statisticky významné rozdíly z hlediska vzdělání neprokázaly, nicméně i u nich je možné vysledovat určité tendence k častějšímu návratu na stejnou či delší pracovní dobu u vysokoškolaček).

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Graf č. 3.4 Co jste dělala bezprostředně po své poslední mateřské/rodičovské dovolené? Podle typu rodiny, ženy (v %)

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Kromě částečných úvazků jsou často zmiňovanými způsoby výkonu zaměstnání umožňujícími zaměstnaným rodičům snazší harmonizaci jejich pracovních a rodinných povinností flexibilní formy pracovní doby. Mezi ně je řazena zejména pružná pracovní doba, kde lze počátek a konec pracovní doby volit, a práce vykonávaná z domova, kde si zaměstnanec rovněž může libovolně rozvrhnout, kdy bude pracovat. Ačkoliv má práce z domova samozřejmě i svá úskalí v podobě zvýšené intervence pracovních povinností do rodinných záležitostí a naopak, „akumulace povinností“, větší zranitelnosti zaměstnanců apod., je možné ji s péčí o malé děti povětšinou skloubit velice dobře. Tento způsob výkonu práce navíc umožňuje výdělečnou činnost i těm osobám, pro něž by vzhledem k jejich životní situaci byla práce vykonávaná v místě zaměstnavatele příliš náročná či nepřipadala v úvahu vůbec - mezi tyto skupiny osob patří vedle důchodců či studentů zejména matky na mateřské a rodiče na rodičovské dovolené [Kyzlinková, Svobodová 2007]. Pružná pracovní doba je v porovnání s prací z domova o něco rozšířenější, paradoxně však častěji u mužů než u žen.

Z odpovědí dotazovaných matek je zcela zřejmé, že právě pružná pracovní doba je pro ně nejpreferovanější formou práce (jako nejlepší pracovní dobu ji uvádí 37 % matek, v současnosti jich takto pracuje 22 %), práce z domova se po pevné pracovní době umístila na místě třetím (doma by rádo pracovalo 15 % žen oproti pouhým 5 %, které takto skutečně pracují).

Z uvedeného je patrné, že práce na zkrácený úvazek ani flexibilní formy pracovní doby nejsou zatím mezi matkami malých dětí příliš rozšířenými způsoby

výkonu zaměstnání, ačkoliv si nemalý podíl žen uvědomuje, že by jim tyto formy práce mohly skloubení sféry pracovní a rodinné ulehčit. Zatímco nízký podíl matek s pružnou pracovní dobou či pracujících z domova je zapříčiněn především nízkou nabídkou ze strany zaměstnavatele, o práci na zkrácený úvazek není mnohdy zájem ani ze strany samotných zaměstnanců, resp. zaměstnankyň, neboť si jsou velmi dobře vědomi, jaká úskalí tato forma práce s sebou přináší. Nedostatečnou nabídku zmíněných forem pracovního režimu potvrzují též výsledky výzkumu CVVM, z nichž vyplynulo, že zavedení práce na zkrácený úvazek vůbec nepřipadá v úvahu na více než dvou pětinach pracovišť ekonomicky aktivních respondentů (přičemž na dalších 25 % v současnosti neexistuje, ale zavést by asi šla), zavedení pružné pracovní doby není možné u více než poloviny zaměstnavatelů (možnost zavedení připouští pětina dotazovaných) a možnost pracovat z domova vylučuje dokonce 70 % respondentů (přičemž zavést by ji bylo možné v 13 % případů) [CVVM 2003]. Z novějších údajů zahrnujících odpovědi samotných zaměstnavatelů vychází, že práci na zkrácený úvazek nabízí svým zaměstnancům necelé dvě třetiny organizací působících v ČR, ovšem všem zaměstnancům je to umožněno pouze v každém desátém podniku. Více než dvě třetiny zaměstnavatelů se zároveň domnívají, že tento způsob zaměstnávání přináší firmě spíše či určitě nevýhody. Pružnou pracovní dobu nabízí alespoň některým skupinám zaměstnanců 43 % zkoumaných podniků (9 % organizací ji nabízí všem) a práci z domova jen 14 %, resp. 1 % podniků, přičemž pro polovinu firem je flexibilní pracovní doba nevýhodná, práce z domova je pak nevýhodná pro více jak čtyři pětiny firem [Haberlová, Kyzlinková 2009].

3.3 Korelace mezi sférou soukromou a profesní

Ve vzájemném vztahu soukromé sféry a oblasti zaměstnání se promítají jak hodnoty a životní šance aktérů, tak jejich konfrontace s realitou, která obsahuje nejenom podmínky a možnosti pro rozhodování jedince, ale také rizika (např. nejistotu na pracovním trhu) a z nich vzešlé obavy z dopadů rozhodnutí učiněných v jedné sféře na sféru druhou. Oboustranná interference sféry profesní a soukromé a s nimi související nutnost skloubení času věnovaného zaměstnání a ostatním aktivitám se netýká pouze krátkodobého rytmu (denního nebo týdenního) a rozhodování, často se odráží také v podstatně delším časovém horizontu a uspořádání partnerského či rodinného života - např. přerušování kariéry z důvodů péče o dítě nebo jiného člena rodiny se všemi konsekvencemi na straně profesní i v rovině jiných životních plánů či událostí.

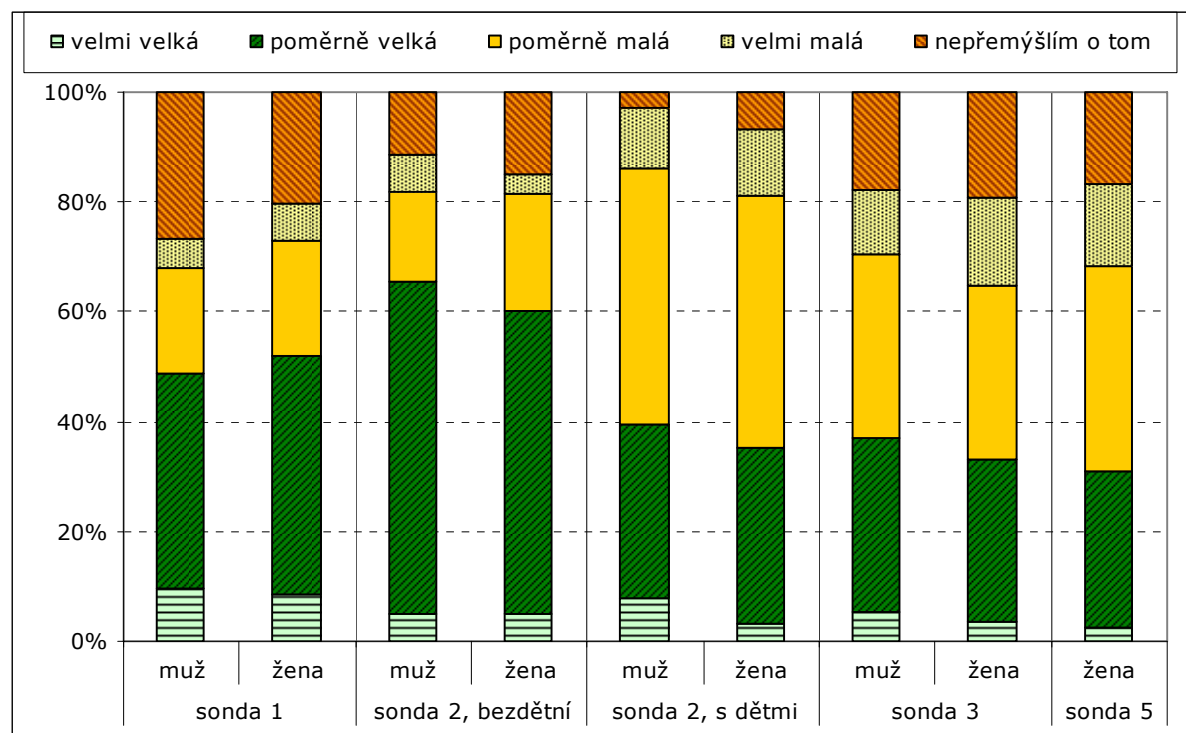
Při utváření životních strategií mohou být hledána vhodná řešení a spolu s tím zvažováno vzájemné ovlivňování uvedených oblastí - jak intervence sféry zaměstnání do rodinného života v rozhodování o životních plánech a krocích, tak vlivu rodiny a soukromé sféry na profesní aktivity - v mladých rodinách především při zvažování dopadů založení rodiny a výchovy dětí na pracovní uplatnění či nutnost ústupků v jedné či obou sférách.

Plány týkající se zaměstnání a profesního uplatnění potenciálně vstupují jako jedno z kritérií při zvažování, zda jedinec chce nebo nechce mít dítě a především kdy tuto událost podstoupí. Při rozhodování o narození dítěte zvažují nějakým způsobem své pracovní plány více než čtyři pětiny lidí. Velkou důležitost přikládají profesním plánům především mladí a bezdětní lidé, nepočítáme-li ty, kteří o těchto věcech neuvažují (více než pětina), pak dvě třetiny mladých lidí při rozhodování o narození dítěte vážně zohledňují své profesní plány. Jinak je tomu v rodinách, kde jsou již děti přítomny. Téměř polovina rodičů školních dětí hovoří o malé důležitosti pracovních

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

plánů při rozhodování o narození potomka, mezi rodiči mladších dětí je to více než polovina dotázaných (viz graf č. 3.5). Důležitost své práci přikládají především vysokoškolsky vzdělaní lidé, naopak lidé s nejnižším vzděláním tímto způsobem vůbec neuvažují nebo přikládají pracovním plánům v tomto ohledu pouze malou důležitost.

Graf č. 3.5 **Důležitost přikládaná plánům týkajícím se zaměstnání a profesního uplatnění při rozhodování o narození dítěte. Podle typu rodiny (v %)**

Pozn.: Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Výchova dětí a péče o ně, zejména v rané fázi jejich života, bývá časově velmi náročná a přináší s sebou mimo jiné nutnost reorganizace časového fondu rodičů. V porovnání s dobou, kdy byli bezdětnými, se rodičům malých dětí výrazně snižuje množství volného času, a některé aktivity, kterým se bezdětní lidé věnují, je nyní třeba omezit. Některé rodiny navíc též pociťují negativní dopad péče o děti na rozpočet domácnosti. A tyto okolnosti mohou vyvolávat u některých lidí jisté obavy týkající se právě vlivu časové i finanční náročnosti péče o děti na ostatní oblasti života, mezi které patří především volnočasové aktivity, možnosti vzdělávání či pracovní život. U žen mohou být tyto obavy navíc umocněny nutností opustit na poměrně dlouhou dobu pracovní trh v souvislosti s odchodem na mateřskou a později rodičovskou dovolenou za účelem celodenní péče o děti a potažmo tak na několik let ztratit kontakt se zaměstnáním.

V pracovní oblasti panují obavy ze **ztráty zaměstnání či šance na finančně či jinak zajímavou práci** v souvislosti s nutností péče o děti častěji právě u žen. Obdobně je tomu z hlediska strachu z toho, že by v souvislosti s výchovou a péčí o děti mohly být **omezeny šance na další pracovní postup**. Obavy z komplikací v profesní

oblasti v úplných rodinách s dětmi jsou **nejčastější u matek menších dětí** (viz graf č. 3.6) - například obavu ze ztráty práce vyjadřuje 60 % matek předškolních dětí oproti necelé třetině žen s dětmi školního věku, které ve srovnání s menšími dětmi nevyžadují již tak intenzivní péči (viz kapitola 1.4).

Obavy z omezení šancí na pracovní postup, které dotázané matky školních dětí a samoživitelky deklarují, mají svůj reálný základ v tom, jak velký zásah do jejich pracovní kariéry znamenalo období péče o malé dítě (viz tabulka č. 3.9). Ty z žen, jejichž pracovní kariéra nebyla mateřskou, resp. rodičovskou dovolenou a péčí o děti poznamenána prakticky vůbec, nebo jen na krátký čas, se v případě dalšího dítěte spíše neobávají omezení šancí na postup v práci. Naopak ženy, pro něž období péče znamenalo dlouhodobé či trvalé poznamenání pracovní kariéry, vyjadřují podobné obavy v případě dalšího dítěte ve více než polovině případů.

Tabulka č. 3.9 **Zásah do pracovní kariéry a jeho reflexe v obavách z omezení šancí na pracovní postup, podle typu rodiny, ženy (v %)**

sonda	obava z omezení šancí na další postup v práci	Jak velký zásah do pracovní kariéry znamenala pro Vás mateřská/rodičovská dovolená nebo pobyt doma s malým/i/dítětem/děťmi?			
		velmi malý, v podstatě ji to nijak nepoznamenalo	poměrně malý, poznamenalo ji to jen na krátký čas	poměrně velký, poznamenalo ji to na dlouhou dobu	zásadní, (zatím) ji to poznamenalo natrvalo
3	ano	25,5	29,3	56,5	60,0
	ne	74,5	70,7	43,5	40,0
5	ano	31,5	43,6	55,6	44,4
	ne	68,5	56,4	44,4	55,6

Pozn.: Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Reálný zásah do pracovní kariéry v souvislosti s čerpáním mateřské a rodičovské dovolené je matkami, které již touto zkušeností prošly, hodnocen spíše jako malý s žádnými nebo pouze krátkodobými dopady. Velký zásah s dlouhodobými či (zatím) trvalými následky z hlediska pracovní kariéry deklaruje zhruba pětina žen se školními dětmi a matek samoživitelek (viz tabulka č. 3.10). V úplných rodinách je zásah hodnocen jako velmi malý především ženami se základním vzděláním a bez maturity. Dá se předpokládat, že práce, kterou méně vzdělané ženy vykonávají, není v porovnání s pracemi vykonávanými např. vysokoškolačkami svým charakterem příliš závislá na udržování a získávání nových informací a kompetencí v oboru či na využívání specifických vědomostí, které mohou za dobu péče o dítě zastarat. Proto tedy období péče o dítě následný návrat do zaměstnání prakticky nepoznamená.

Na druhé straně v rodinách samoživitelek se vyděluje specifická skupina matek s nejnižším vzděláním, které častěji než ženy se vzděláním vyšším i než ženy z úplných rodin uvádějí, že jejich pracovní dráha byla obdobím péče o dítě natrvalo poznamenána. Fakt, že žena žije sama bez partnera (i když ne ve všech případech byla samoživitelkou již v době nástupu do zaměstnání po ukončení domácí péče o děti) ve spojitosti s její nízkou kvalifikací a zvýšeným rizikem nezaměstnanosti spojeným s návratem z rodičovské dovolené jsou zřejmě zásadními faktory, jejichž kombinace posiluje negativní dopady v pracovní sféře pro část žen z neúplných rodin.

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Tabulka č. 3.10 **Zásah období péče o děti do pracovní kariéry, podle typu rodiny, ženy (v %)**

sonda	vzdělání	Jak velký zásah do pracovní kariéry znamenala pro Vás mateřská/rodičovská dovolená nebo pobyt doma s malým/i/dítětem/děťmi?			
		velmi malý, v podstatě ji to nijak nepoznamenalo	poměrně malý, poznamenalo ji to jen na krátký čas	poměrně velký, poznamenalo ji to na dlouhou dobu	zásadní, (zatím) ji to poznamenalo natrvalo
3	ZŠ, bez maturity	51,9	23,5	21,0	3,7
	maturita	38,0	39,7	18,2	4,1
	VOŠ, VŠ	37,5	40,0	17,5	5,0
	<i>celkem</i>	<i>42,6</i>	<i>34,3</i>	<i>19,0</i>	<i>4,1</i>
5	ZŠ, bez maturity	43,4	35,5	11,4	9,6
	maturita	33,0	50,0	12,8	4,1
	VOŠ, VŠ	41,3	44,4	11,1	3,2
	<i>celkem</i>	<i>38,0</i>	<i>43,8</i>	<i>12,1</i>	<i>6,0</i>

Pozn.: bez „nepřipadá v úvahu, nezačala jsem pracovat“. Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Obavu z podstatného **snížení životní úrovně** v souvislosti s péčí o děti vyjadřují především mladí jednotlivci, mladé rodiny a ženy samoživitelky, které se svým současným příjmem v souvislosti s přítomností (malého) dítěte v rodině vycházejí nejobtížněji. Naopak v úplných rodinách se školními dětmi se projevuje pravděpodobně větší jistota v otázce materiálního a finančního zabezpečení, neboť v řadě zkoumaných rodin ženy při péči o děti plně pracují, u dvoupříjmových rodin je tedy strach z výrazného propadu životní úrovně nižší než u rodin v jiné fázi rodinného cyklu a neúplných rodin.

Co se týče konkrétního **dopadu rodičovské dovolené na rozpočet a hospodaření domácnosti** tak, jak ho vnímají rodiče dětí ve věku do 6 let, je možné říci, že za zcela zásadní ho v případě první i poslední rodičovské dovolené považovala zhruba každá desátá rodina. Pro dvě pětiny rodičů byl finanční dopad snížených příjmů v průběhu rodičovské dovolené poměrně velký, pro přibližně stejný podíl naopak poměrně malý a přibližně desetinu rodin prakticky nezasáhl. V závislosti na vzdělání nebyly v odpovědích žen ani mužů shledány žádné významné rozdíly. Zajímavé je zjištění, že přibližně pětina partnerských párů vnímala zásah rodičovské dovolené do rodinného rozpočtu zcela opačně, tj. pro ženu byl spíše velký a pro jejího partnera spíše malý a naopak (tyto případy byly rozděleny zhruba na polovinu).

Mladí, svobodní a dosud bezdětní lidé vyjadřují největší obavu z toho, že by v souvislosti s péčí o děti museli zrušit některé své **životní plány** (uvádí to 77 % dotázaných žen a 68 % mužů), toto je nicméně deklarováno napříč zkoumanými typy rodin. Všichni, bezdětní i rodiče s různě starými dětmi, si uvědomují nutnost redefinice plánů vzhledem k časové náročnosti péče o dítě a k reálným možnostem, které v dané situaci dítě svým rodičům dává. Toto ovšem vůbec nemusí znamenat, že zrušení některých životních záměrů musí nutně být vnímáno negativně. Rodičovství je pro většinu lidí velmi důležitou součástí jejich životních plánů, hodnotou, o kterou usilují a jejíž realizaci si přejí. To, že této situaci přizpůsobují své ostatní životní plány, jen dokládá, jak vysoko na jejich žebříčku hodnot rodina a děti stojí.

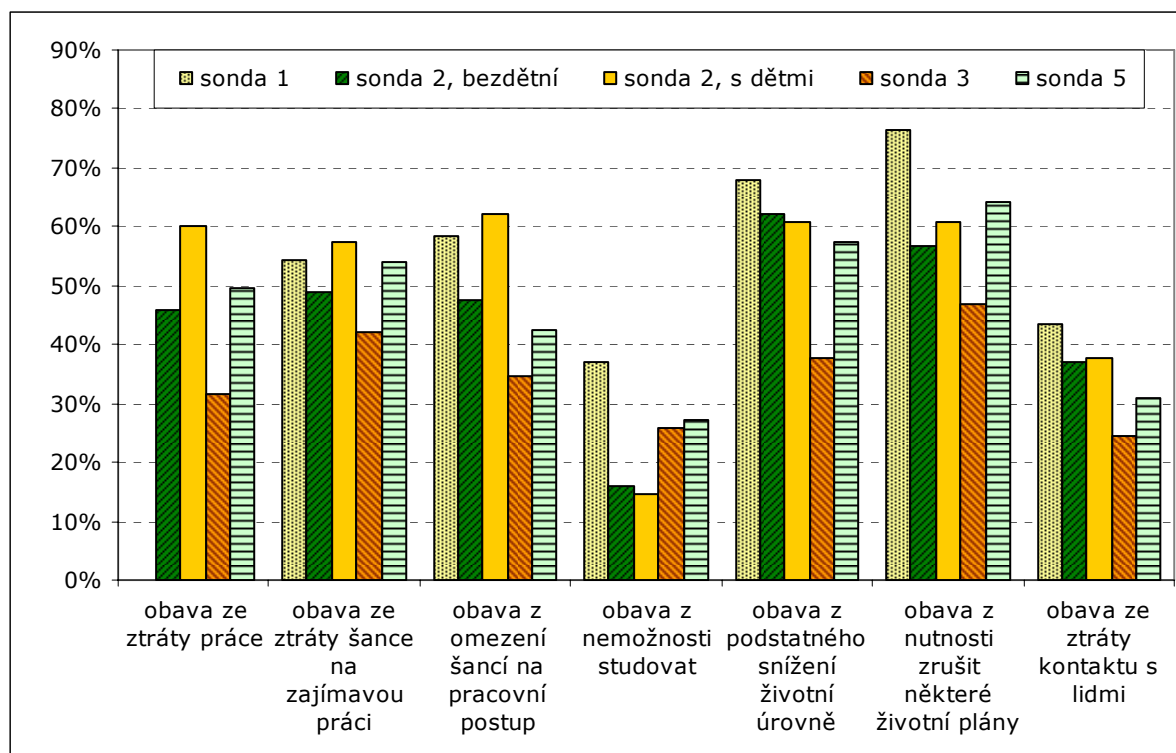
Z hlediska možné ztráty **kontaktů s ostatními lidmi** nelze říci, že by péče a výchova dětí vyvolávala u dotázaných rodičů výraznější starosti, a to především u dotázaných mužů. V případě žen uvádí obavu ze ztráty mezilidských kontaktů zhruba

třetina mladých žen, ovšem pouze zhruba každá desátá vyslovuje výraznou obavu („určitě ano“). Naopak s tvrzením určitě nesouhlasí čtvrtina dotázaných žen (pouze mezi svobodnými bezdětnými je to 15 %).

Nejméně často jsou pak uváděny negativní dopady na možnosti věnovat se dalšímu **vzdělávání**. Výjimku tvoří pouze mladí svobodní lidé (a to především ženy), kteří v oblasti svého vzdělání pociťují oproti ostatním dotazovaným určitou nejistotu, což je způsobeno především jejich vlastní životní situací, neboť části z nich se vzdělávání stále týká. Naopak, z osob v následných fázích rodinného cyklu se v současné době dále vzdělává pouze malá část, většina dotázaných ani nemá o další vzdělávání zájem.

Muži ve srovnání se ženami sdílejí sledované obavy méně často, zejména pak ty, které se týkají dopadů na jejich zaměstnání, což je vzhledem k reálnému rozdělení domácích povinností a času věnované péči o děti nasnadě. Pokud muži v souvislosti s výchovou dětí nějaké obavy vyjadřují, je to především z hlediska dopadů na životní úroveň a nutnost měnit své životní plány (viz graf č. 3.7).

Graf č. 3.6 **Obavy související s výchovou dětí a jejím dopadem na různé oblasti života, podle typu rodiny, ženy (kladné odpovědi, v %)**

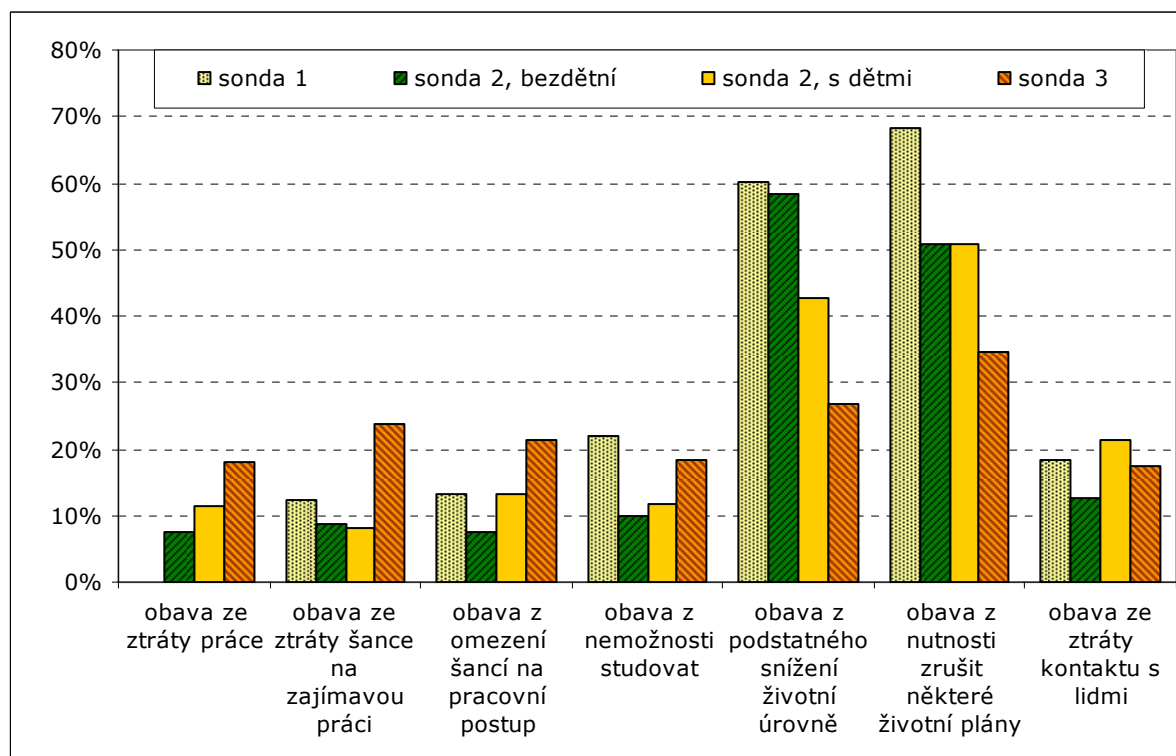

Pozn.: otázka se ve formulaci liší podle typu sondy: Sonda 1 a 2: „Předpokládejme, že by se Vám v blízké době narodilo dítě. Obáváte se v souvislosti s tím:“; Sonda 3 a 5: „Výchova dětí a péče o ně je často náročná a vyžaduje hodně času. Stalo se Vám nebo se obáváte, že v souvislosti s výchovou a péčí o děti by se Vám mohlo stát:“ Dotazované okruhy dopadů byly následující: a) že jste/byste přišel(a) o práci, kterou máte, b) že jste/byste ztratil(a) šanci na finančně/jinak zajímavou práci, c) že to/by to omezilo Vaše šance na další postup v práci, d) že jste/byste nemohl(a) studovat, e) že se/by se podstatně snížila Vaše životní úroveň, f) že jste/byste musel(a) zrušit některé své životní plány, g) že jste/byste přišel(a) o kontakt s lidmi. V grafu odpovědi „určitě ano + spíše ano“.

Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Graf č. 3.7 **Obavy související s výchovou dětí a jejím dopadem na různé oblasti života, podle typu rodiny, muži (kladné odpovědi, v %)**

Pozn.: viz poznámka pod grafem č. 3.6

Na ženách nejenže spočívá větší díl péče o domácnost a děti, což se u nich ve srovnání s muži výrazněji odráží ve zmíněných obavách spojených s profesním životem, ale vzhledem k těmto skutečnostem jsou ženy mnohdy zároveň i ochotnější činit v pracovní sféře jisté ústupky. Podstatně častěji by ve srovnání s muži byly ochotny pracovat za nižší mzdu či mimo svůj obor, muži by naopak raději ustoupili ve sféře rodinné, a to tím, že by omezili čas věnovaný rodině nebo dojížděli za prací mimo místo bydliště (podrobněji kapitola 2.1). Tyto preference se výrazně odrážejí též v reálném chování dotazovaných matek a otců. Ženy totiž častěji musely v zájmu rodiny a dětí slevit z pracovních požadavků, a to v řadě případů zcela - například téměř čtvrtina matek musela podle svých slov zcela slevit z požadavků na výši platu (viz tabulka č. 3.11) a další více než třetina pak z požadavků na pracovní ohodnocení slevovala částečně. Téměř polovina žen musela v zájmu rodiny a dětí pozměnit (zcela a částečně) své požadavky také pokud se jednalo o délku či charakter pracovní doby a postup v zaměstnání.

Muži naopak v naprosté většině nemuseli ustupovat ani v oblasti uplatnění kvalifikace a odborného růstu či postupu v zaměstnání ani v oblasti finančního ohodnocení své práce. Pouze pracovní doba, její charakter či délka, je oblastí, ve které byla více než čtvrtina mužů nucena alespoň částečně své požadavky přehodnotit.

Tabulka č. 3.11 **Nutnost slevit z vybraných požadavků v zájmu rodiny a dětí, sonda 6 (v %)**

	ano, zcela	ano, částečně	ne
ženy			
výše platu/mzdy v zaměstnání	18,3	35,5	46,3
délka/charakter pracovní doby	15,0	33,8	51,1
odborný růst/postup v zaměstnání	15,0	32,8	52,1
uplatnění kvalifikace a odbornosti	13,8	29,3	57,0
kvalita mezilidských vztahů na pracovišti	2,8	18,5	78,7
muži			
délka/charakter pracovní doby	4,5	26,2	69,3
výše platu/mzdy v zaměstnání	3,7	13,5	82,8
odborný růst/postup v zaměstnání	3,5	12,0	84,5
uplatnění kvalifikace a odbornosti	2,5	12,2	85,3
kvalita mezilidských vztahů na pracovišti	1,5	8,2	90,3

Pozn.: otázka: „Musel/a jste někdy v zájmu rodiny a dětí slevit z požadavků na některou z následujících věcí?“

Péče o malé děti, zejména ta celodenní formou mateřské a rodičovské dovolené, může vést k určitým **problémům spojeným s návratem matek zpět do zaměstnání**, po zpravidla několikaletém přerušení pracovní kariéry. Z provedeného výzkumu vyplynulo, že bez jakýchkoliv komplikací se zpět do zaměstnání po poslední mateřské, resp. rodičovské dovolené podařilo nastoupit zhruba polovině dotazovaných matek, necelá třetina žen určité problémy měla, ale povedlo se jim je vyřešit, zhruba každá desátá matka zůstala v domácnosti a přibližně 12 % žen bylo po své poslední rodičovské dovolené nezaměstnaných. V případě matek samoživitelek jsou problémy s návratem do zaměstnání velmi úzce propojené s nejvyšším dosaženým vzděláním, neboť ženy se základním vzděláním či středoškolským vzděláním bez maturity byly téměř v pětině případů bezprostředně po skončení rodičovské dovolené nezaměstnané (v průměru po dobu 16 měsíců) a dalších 18 % samoživitelek s nejnižším vzděláním zůstalo v domácnosti. Nevýhodná situace žen s nízkým vzděláním na pracovním trhu je v tomto případě umocněna právě péčí o malé dítě, o které se musejí starat samy bez pomoci partnera, což může do jisté míry zapříčinit nezáměr zaměstnavatelů tyto ženy po návratu z rodičovské dovolené zpět přijmout, přestože to může být považováno za diskriminaci. Některým osamělým matkám se navíc nemusí podařit zajistit adekvátní celodenní péči o dítě v době, kdy by ony byly v zaměstnání, proto jim nezbude nic jiného, než zůstat s dítětem doma i za cenu ztráty příjmu. Matky samoživitelky se pak nacházejí v poněkud paradoxní situaci, kdy přesto, že je jejich rodina odkázána povětšinou téměř výhradně na jejich příjem z výdělečné činnosti, ony se bez něj musejí obejít. Vhodným řešením pro tyto ženy by byla dostatečně široká nabídka flexibilních forem zaměstnání, které jsou však prozatím vzhledem k charakteru práce dostupné zejména pro ženy se vzděláním vyšším. To může být též jedním z vysvětlení skutečnosti, že vysokoškolačky se podstatně častěji než ženy s nižším vzděláním s problémy při návratu do zaměstnání nesetkávají.

3.4 Opatření na podporu harmonizace sfér rodiny a zaměstnání

V oblasti podpory rodiny a specificky harmonizace rodinného a pracovního života sehrává nezastupitelnou úlohu stát. Skrze legislativní normy definuje řadu nástrojů, které mohou jednotliví aktéři - jedinci, rodiny, zaměstnavatelé - využívat. V podpoře rodiny se jedná především o finanční subvence probíhající přímo přes dávkové systémy a nepřímo přes daňová opatření, dále o nabídku různých služeb i vytváření příznivých podmínek na pracovním trhu.

Na otázku, v čem by měla státní podpora rodin s dětmi zaměřená na podmínky sladování rodiny a zaměstnání spočívat především, jestli **ve finančních dávkách nebo v sociálních službách**, mají dotazovaní rodiče poměrně jednotný názor. S více jak 60% většinou se zástupci mladé rodiny s malými dětmi, rodiny s dětmi školního věku i neúplné rodiny shodnou na větším významu peněžních dávek. Diferencujícím znakem se zde ukazuje vzdělání dotázaných, neboť s jeho rostoucí úrovní výrazně ubývá příznivců peněžních dávek a naopak se zvyšuje podíl přívrženců rozšiřování služeb. Právě vysokoškolsky vzdělaným rodičům, u nichž lze předpokládat nejvyšší ušlé náklady příležitosti při delším setrvání mimo trh práce, může širší nabídka služeb přinést rychlejší znovuzapojení do pracovního procesu. Menší důraz na finanční podporu oproti rodičům s nižším vzděláním může rovněž souviset s jejich očekávanými vyššími příjmy, které zajistí rodině dobrou životní úroveň i bez podpory sociálního systému. Preference určitého typu opatření je ovlivněna také přítomností dětí v rodině, neboť relativně nejvyšší podíl osob vyjadřujících se pro finanční dávky je mezi mladými rodiči s jedním dítětem, nejnižší pak u bezdětných párů.

Další nefinanční formu podpory rodiny představují **podmínky pro uplatnění žen s malými dětmi na trhu práce**. Může se jednat o různé podoby flexibility pracovní doby, např. zkrácené úvazky, práci z domova, pružnou pracovní dobu a dále o opatření pracovníprávního charakteru umožňující zaměstnanému rodiči např. péči o malé děti, nemocné děti či jiné členy rodiny. Při rozhodování, zda by stát měl spíše vytvářet lepší podmínky na pracovním trhu nebo podporovat matky malých dětí finančně, se rodiče malých dětí opět přiklánějí na stranu peněžních dávek, přičemž jejich preference se s výší vzdělání snižuje. Rodičovská dovolená vysokoškolaček totiž zpravidla trvá kratší dobu,²⁷ než je tomu u žen s nižším vzděláním, do zaměstnání se vracejí dříve, což zvyšuje jejich požadavky na flexibilitu trhu práce především ve spojitosti se snadnějším skloubením pracovních a rodinných závazků.

Vedle přímých finančních dávek podporuje stát rodiny rovněž nepřímo prostřednictvím **daňových odpočtů a slev**. Daňová opatření mají motivovat k pracovní činnosti a zajistit tak vyšší soběstačnost rodin bez nutnosti dalších redistribučních systémů. Na tomto principu lze předpokládat, že s větší ekonomickou aktivitou jedinců, resp. lepší příjmovou situací rodin poroste spíše preference daňových úlev, a naopak s horší životní úrovní rodiny bude více upřednostňována přímá peněžní podpora. V roce 2006, ve kterém proběhla výběrová šetření, se český daňový systém zásadně změnil, a to směrem k větší podpoře rodin s nižšími příjmy. Poklesly dvě nejnižší daňové sazby, rozšířilo se první daňové pásmo a odečitatelné položky ze základu daně byly nahrazeny slevami na konečné dani [Kux et al. 2008]. V platnosti stále ještě bylo společné zdanění manželů.

²⁷ Srv. Kuchařová et al., 2006.

Dvě pětiny rodičů s alespoň jedním dítětem do 6 let věku se v otázce na preferenci mezi zvyšováním finančních dávek a zvyšováním úlev na daních vyjádřily pro peněžní dávky. Lze pouze spekulovat, nakolik rodiče byli schopni reflektovat daňové úpravy, které jim mohly prospět, protože by dále uvítali spíše vyšší sociální dávky. Názorová rozdílnost v závislosti na dosaženém vzdělání je patrná i v tomto případě, kdy je s rostoucím vzděláním, a zpravidla tedy vyššími příjmy, upřednostňována daňová podpora na úkor finančních dávek. Můžeme předpokládat, že na sociální dávky by rodiny vysokoškoláků pravděpodobně nedosáhly, příp. by byl jejich přínos do rozpočtu rodiny poměrně zanedbatelný.

Jednou z přímých finančních dávek určenou na podporu rodin s malými dětmi je **rodičovský příspěvek**. Přestože od ledna 2008 je již v platnosti jeho zcela nová úprava, která nastavuje výši vyplácení příspěvku v závislosti na délce jeho pobírání,²⁸ v době empirického šetření byl poskytován v jednotné výši 3 696 Kč až do 4 let věku dítěte, resp. do 7 let věku zdravotně postiženého dítěte bez ohledu na předchozí příjem rodiče [Kux et al. 2008]. V dotazníkovém šetření však byly zjišťovány názory rodičů na možné úpravy poskytování příspěvku zohledňující jednak délku čerpání a jednak různou výši příspěvku, resp. předchozí mzdu rodiče. V té době platný systém přitom představoval jednu z variant odpovědí (viz tabulka č. 3.12).

Bez ohledu na rodinnou situaci a věk dětí v rodině se respondenti z jednotlivých typů rodin prakticky shodnou na nejlepší i na nejhorší možné variantě poskytování rodičovského příspěvku. Za nejlepší jednoznačně považují vyplácení příspěvku do 3,5 let věku dítěte při zhruba dvojnásobné výši oproti stávající úpravě, což by znamenalo jen půlroční zkrácení doby pobírání při poměrně vysokém nárůstu hodnoty příspěvku.²⁹ Třetina rodičů by za nejlepší způsob poskytování příspěvku považovala hodnotu kolem deseti tisíc korun, a to při zkrácení délky čerpání na 2,5 roku. Neochota k razantnímu zkrácení doby čerpání příspěvku i za cenu vysoké finanční kompenzace odvíjející se od předchozího příjmu rodiče, která by byla dokonce vyšší než při vyplácení peněžitě pomoci v mateřství, je zřejmá z jasného nesouhlasu s vyplácením příspěvku pouze do 1,5 roku věku dítěte při 70-80 % mzdy rodiče. Odráží to skutečnost vyplývající i z jiných výzkumů, kdy matky malých dětí pokládají za správné ukončit rodičovskou dovolenou zhruba ve třech až čtyřech letech věku dítěte [Ettlerová et al. 2006]. Převažuje zde názor, že nejen o nejmenší děti, ale i o děti do 3-4 let věku by se měl starat především rodič, což by mu mělo být umožněno pobíráním rodičovského příspěvku. Úprava platná v roce 2006 byla rodiči shodně považována za druhou nejhorší variantu.

²⁸ Zákon stanovuje tři varianty vyplácení rodičovského příspěvku: 11 400 Kč do dvou let věku (nejmladšího) dítěte, 7 600 Kč do tří let věku dítěte nebo 7 600 Kč do 21. měsíce a 3 800 Kč od 22. měsíce věku dítěte až do jeho čtyř let.

²⁹ V podstatě až na úroveň, ve které se v roce 2007 skutečně vyplácel (7 582 Kč), avšak stále do 4 let věku dítěte.

3. Prolínání sfér rodiny a zaměstnání

Tabulka č. 3.12 **Nejlepší a nejhorší varianta vyplácení rodičovského příspěvku, podle typu rodiny (v %)**

	nejlepší varianta			nejhorší varianta		
	sonda 2	sonda 3	sonda 5	sonda 2	sonda 3	sonda 5
do 4 let věku dítěte, 3 696 Kč	7,1	8,5	8,0	46,5	38,8	40,4
do 3,5 let věku dítěte, 6 000 - 7 500 Kč	52,2	53,9	52,8	1,2	1,0	1,4
do 2,5 let věku dítěte, 10 000 - 11 000 Kč	33,4	32,6	34,3	4,3	4,3	4,5
do 1,5 roku věku dítěte, 70-80 % čisté mzdy rodiče	7,3	5,0	4,8	47,9	55,9	53,7

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Názorové diference mezi muži a ženami zjištěny nebyly, napříč vzdělanostními kategoriemi však také výrazné rozdíly patrné nejsou, přestože by se dalo očekávat, že vysokoškolákům by se jako výhodnější mohla jevit spíše kratší varianta zohledňující výši předchozího příjmu. Na druhou stranu vzhledem k tomu, že příspěvek čerpají převážně ženy, které mají obecně nižší mzdy než muži, mohly by se obávat toho, že výše jejich vypočteného příspěvku by nemusela vždy konkurovat hodnotám nabízeným v jiných variantách.

Důraz na finanční podobu státní podpory kladli respondenti i v případě, kdy vybírali z různých typů **opatření rodinné politiky** zahrnujících kromě konkrétních peněžních dávek a jiných finančních zvýhodnění také služby péče o předškolní a školní děti, úpravu pracovněprávních vztahů mezi rodiči-zaměstnanci a zaměstnavateli, poradenské služby apod. Zatímco některé nástroje rodinné politiky svým zaměřením příliš neberou na zřetel odlišnou fázi rodinného cyklu, jiná opatření jsou na danou rodinnou situaci výhradně zacílena, jak je ostatně zřejmé z tabulky č. 3.13.

Tabulka č. 3.13 **Pořadí nejdůležitějších opatření* rodinné politiky usnadňujících rodičovství, péči o děti a sladění uplatnění na trhu práce s rodinnými povinnostmi, podle typu rodiny (v %)**

	sonda 1	sonda 2	sonda 3	sonda 4	sonda 5
dobře placená mateřská dovolená	38,8	33,1	24,7	34,3	25,7
dobře placená a přiměřeně dlouhá rodič. dovolená		23,8	29,4		26,7
cenově dostupné bydlení pro rodiny s dětmi	17,9	8,8	7,8	x	6,1
dostatečně vysoké přídavky na děti	10,4	5,6	5,6	10,6	8,1
možnosti zkrácených úvazků a pružné pracovní doby	8,1	6,8	6,2	16,1	4,7
dostupnost kvalitní péče pro děti do tří let, dobré ceny	9,1	5,0	4,2	14,5	4,5
dostupnost mateřských škol s kvalitní péčí, dobré ceny		8,2	10,7		7,5
snížení daní pro osoby s nezaopatřenými dětmi	5,9	2,2	2,4	7,3	3,3
kvalitní pracovněprávní ochrana rodičů v zaměstnání	3,0	0,8	1,8	4,9	1,0
dostatečně vysoké porodné při narození dítěte	2,8	3,2	0,6	x	1,8
možnost novomanželské půjčky	1,8	0,6	0,8	x	1,2
snížení nákladů na vzdělání dětí	0,7	0,4	1,0	0,8	1,2
možnost střídat se na mateřské a rodičovské dovolené	0,9	0,4	1,2	x	0,4
matkám/otcům dětí do 10 let 1-2 dny volna	0,6	0,4	x	2,0	1,6
ochrana matek/otců po návratu z mateř./rod. dovolené	x	x	1,6	6,1	4,3
zařízení pro pobyt školních dětí v mimoškolní době	x	0,6	0,6	3,1	1,2
možnosti pro zájmy a volný čas školních dětí, ceny	x	x	0,6		0,6
kvalitní poradenství pro rodiče při výchově dětí	x	x	0,4	0,2	-
služby a zař. pro staré lidi s kvalitní péčí, dobré ceny	x	x	0,2	x	-

Pozn.: * respondenti měli z daných opatření vybrat v pořadí tři nejdůležitější, v tabulce jsou uvedeny hodnoty v prvním pořadí. Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 4 - manželská rodina po odchodu dětí; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Přestože jsou mladí svobodní respondenti dosud bezdětní (sonda 1), k nejdůležitějším opatřením rodinné politiky jednoznačně zařadili dobře placenou mateřskou a rodičovskou dovolenou, a to nejspíše proto, že s rodičovstvím očekávají po určitou dobu menší výdělečnou činnost spojenou se snížením příjmů. Cenově dostupné bydlení pro rodiny s dětmi by uvítala další téměř pětina z nich, neboť zajištění samostatného bydlení pokládají mladí lidé za jeden z předpokladů založení rodiny [Ettlerová, Matějková 2004]. Jako třetí nejvýznamnější finanční, ale i celkovou podporu zvolili dostatečně vysoké přídavky na děti. Na dalších místech, resp. v pořadí druhé a třetí nejdůležitější opatření, které má státní rodinná politika uplatňovat, se ve větší míře vyskytuje dostupnost zařízení pro předškolní děti s kvalitní péčí a přijatelnými cenami a s tím úzce související možnosti flexibilních úprav pracovní doby.

Podobně i dosud bezdětní mladí manželé zdůrazňují **nezbytnost dobře placené mateřské a rodičovské dovolené** spolu s její přiměřenou délkou. Oproti mladým manželům s dětmi však již tolik nepožadují dostatečně vysoké porodné při narození dítěte, ale spíše volají po cenově dostupném bydlení a častěji i po možnosti novomanželských půjček. Rodiče s alespoň jedním dítětem školního věku stále ještě vyzdvihují smysl finančního zajištění v období rané péče o dítě formou mateřské a rodičovské dovolené. Dále však kladou důraz na zajištění péče o děti prostřednictvím mateřských škol s kvalitní péčí a přijatelnými cenami, dostupnost bydlení a přídavky na děti ovšem ani oni zcela neopomíjejí. Možnosti zkrácených úvazků a pružné pracovní doby uvádějí častěji ženy než muži, jiné významnější rozdíly zjištěny nebyly. Zařízení

pro pobyt školních dětí v době mimo vyučování a dostatek možností pro zájmy a volný čas dětí se u těchto rodin mírně častěji objevují až jako třetí v pořadí.

Přestože na mateřské a rodičovské dovolené byli rodiče již dospělých dětí před mnoha lety, stále finanční ohodnocení tohoto období považují za jedno z nejdůležitějších státních opatření na podporu rodičovství a péče o děti. Lze předpokládat, že jejich mínění může být ovlivněno životní situací vlastních dětí pečujících v současnosti o jejich vnoučata. Velký význam v oblasti kombinace pracovních a rodinných závazků dále spatřují ve flexibilitě pracovních úvazků a v dostupnosti kvalitních zařízení a služeb pro děti předškolního věku. Vedle přídavků na děti pak častěji zmiňují i nižší daně pro rodiny s nezaopatřenými dětmi a zvýšenou ochranu matek a otců před nezaměstnaností po návratu z rodičovské dovolené.

Finanční aspekt státní podpory rodin s dětmi preferují i samoživitelky (sonda 5, tabulka č. 3.13), pro které jsou nejdůležitějším nástrojem rodinné politiky dobře placená mateřská a rodičovská dovolená a dále dostatečně vysoké přídavky na děti. Z oblasti služeb řadí k nejpotřebnějším dostupnost mateřských škol, na dalších místech v pořadí nabývají na významu možnosti částečných úvazků a pružné pracovní doby a dostupnost bydlení.

V závislosti na dosaženém vzdělání se preference vybraných opatření odlišují. Zatímco lidé se základním vzděláním a bez maturity více upřednostňují finanční podporu například formou dobře placené mateřské a rodičovské dovolené či vysokého porodného, vysokoškolsky vzdělaní lidé zdůrazňují spíše dostupnost zařízení a služeb péče o děti, možnosti zkrácených úvazků, ale i pracovněprávní ochranu rodičů v zaměstnání či možnost střídání rodičů v péči o děti na mateřské nebo rodičovské dovolené.

Vzhledem k širokému výběru různě zaměřených opatření rodinné politiky zůstávají **ostatní nástroje převážně nefinančního charakteru poněkud opomíjeny**, a to shodně u všech typů rodin. Současně s tím je však respondenti zpravidla zařazují k nejméně důležitým opatřením, která by měl stát uplatňovat. Za nejméně atraktivní pokládají kvalitní poradenství pro rodiče při výchově dětí, umožnění vystřídat se při péči o dítě a zavedení povinnosti zaměstnavatele poskytovat matkám nebo otcům dětí do 10 let věku každý měsíc 1-2 dny volna na rodinné záležitosti. Svobodní bezdětní jedinci dále nepovažují za důležité dostatečně vysoké porodné, mladé rodiny zase zajištění služeb pro děti mladší tří let a novomanželské půjčky.

Důraz na domácí rodičovskou péči o malé děti při dostatečném finančním ohodnocení a prakticky nezájem o střídání rodičů na mateřské nebo rodičovské dovolené je spojen jednak s osobními preferencemi rodičů a s odlišnými genderovými rolami, ale může být ovlivněn i strukturálně, kdy vyšší mzda muže často předurčuje ženu k opuštění trhu práce za účelem péče o dítě. Dosud bezdětným jedincům, ale i mladým manželským párům tak byla položena otázka na vyčíslení **hodnoty příspěvku, při kterém by se matce nebo otci vyplatilo zůstat s dítětem do 3 let věku doma**. Variabilita výše příspěvku byla značná pro matky i otce, pohybovala se od 1 800 Kč až do 80 000 Kč. Průměrná výše (i při vyloučení extrémních hodnot) výrazně převyšovala v době výzkumu vyplácený příspěvek. Pro matky činila 9-10 000 Kč podle typu rodiny, pro otce přesahovala 13 000 Kč. Zhruba čtvrtinový rozdíl v průměrných hodnotách příspěvku přitom reflektuje obecně čtvrtinový rozdíl v průměrných mzdách mužů a žen. Necelá třetina respondentů by matce pečující o dítě přispěla nejčastěji částkou 10 000 Kč, pečujícímu otci by téměř čtvrtina dotázaných vyplácela nejčastěji 15 000 Kč.

Mezi svobodnými je dalším zajímavým zjištěním v průměru vyšší příspěvek, který by rodiči starajícímu se doma o dítě přiznaly ženy ve srovnání s muži. Jak matce, tak otci dítěte by ženy daly přibližně o tisíc korun více než by jim přispěli muži. Statisticky významně rostoucí výše příspěvku spolu s vyšším vzděláním se nepotvrdila, i když slabé tendence jsou pozorovatelné. U mužů se dále prokázala určitá závislost na příjmu, kdy se s rostoucím příjmem zvyšuje příspěvek, který by se vyplatil otci, aby mohl místo práce pečovat o dítě.

Preferovaná **opatření rodinné politiky mohou určitým způsobem ovlivňovat život jedinců a rodin**. Každý sedmý svobodný jedinec sice neuměl posoudit, nakolik by jím vybraná nejdůležitější opatření ovlivnila jeho rozhodování o tom, kolik dětí a kdy by chtěl mít, ostatní však spíše připustili, že by daná opatření na jejich osobní život a rozhodování o rodičovství působila. Rodiče malých a školních dětí již vliv nástrojů rodinné politiky hodnotili ve specifických oblastech, přičemž mladí rodiče jim přikládali o poznání vyšší význam než rodiče dětí školního věku. Přesto **nejvíce pozitivní působení sociálně politických opatření shodně spatřují v možnostech lepšího sladování pracovních a rodinných povinností a při výchově dětí** (viz tabulka č. 3.14). Totéž platí i pro ženy samoživitelky. Ženy přitom přínos daných opatření hodnotí mnohem pozitivněji než muži. Dále ženy významně častěji ve srovnání s muži deklarují, že by jim zavedení nebo zajištění určitých opatření na odpovídající úrovni přineslo **větší šance uplatnit se na pracovním trhu** v době výchovy svých dětí. Tyto výsledky dokládají potřebu a význam uvedených opatření, které by právě ženy kvůli větší zátěži spočívající ve zvládnání domácích prací a péče o děti uvítaly za účelem lepšího skloubení rodinných závazků s profesním životem.

Vliv opatření rodinné politiky na reprodukční plány a jejich časování spíše popírají rodiče starších dětí i samoživitelky, téměř dvě třetiny mladých manželů však věří, že by díky daným opatřením měly takový počet dětí, jaký zamýšlely. **Na rozhodnutí o dřívějším narození dětí či větším počtu dětí** mají nástroje rodinné politiky podle všech zástupců rodin **nejmenší dopad**. Mladí manželé, kteří už mají zkušenosti s rodičovstvím, nepřisuzují opatřením takový význam jako dosud bezdětní manželé, kteří s výjimkou posledně zmiňované položky zaznamenávají u všech ostatních možných vlivů vyšší podíl souhlasných odpovědí. Vzdělanostní diference se projevují ve větším skepticizmu u vysokoškoláků, naproti tomu lidé se základním vzděláním spíše doufají v efektivnost opatření.

Tabulka č. 3.14 **Vliv opatření rodinné politiky na osobní život, podle typu rodiny (kladné odpovědi, v %)**

	sonda 2		sonda 3		sonda 5
	muž	žena	muž	žena	žena
Ulehčilo by to moji situaci při výchově dětí.	75,0	85,2	57,1	69,5	76,5
Mohl/a bych lépe sladit výchovu dětí a rodin. život se zaměstnáním.	74,9	83,3	63,5	67,2	72,9
Měl/a bych více šancí na lepší uplatnění v zaměstnání při výchově dětí.	37,9	63,1	27,9	51,4	51,6
Bylo by snazší mít tolik dětí, kolik jsem zamýšlel/a.	63,0	61,5	34,9	42,1	43,2
Mohl/a bych se rozhodnout mít děti dříve či mít více dětí.	43,1	43,1	22,8	26,3	26,1

Pozn.: Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Zaměření rodinné a sociální politiky hodnotili představitelé vybraných typů rodin ještě prostřednictvím sedmibodové škály, kdy se měli přiklonit k jednomu ze dvou protikladných výroků představujících konkrétní opatření (viz tabulka č. 3.15). V závislosti na rodinném cyklu mají k sobě v tomto případě názorově nejbližší rodiče z úplných rodin s dětmi, samoživitelky a svobodní jedinci se v některých případech od ostatních odlišují. Podstatnou roli mají dále osobní charakteristiky dotázaných, především jejich pohlaví a vzdělání.

Hlavní **roli státu** vnímá většina dotázaných **ve vytváření podmínek** tak, aby se rodina mohla o sebe postarat podle svého uvážení, nikoli aby stát určoval, jakým způsobem se o rodiny postará. Dotázaní tak vyjadřují určitou touhu po samostatnosti a nezávislosti na státu, pokud jde o jejich soukromý život, zároveň však po státu požadují určitou podporu, a to především ve finanční podobě adresovanou jim samotným. Většina respondentů nesouhlasí ani s tím, že když má člověk jistotu zaměstnání, podporu od státu nepotřebuje. Naopak se přiklánějí k názoru, že ani zaměstnaný člověk nemusí být vždy schopen pokrýt náklady na bydlení a na děti. Častěji se takto vyjadřují mladí svobodní jedinci a manželé se základním vzděláním a bez maturity, kteří právě s jistotou zaměstnání nejsou natolik spokojeni jako vysokoškoláci.

V případě založení rodiny a výchovy dětí by všichni dali přednost **dostupnému bydlení a jiným předpokladům vhodným pro založení rodiny** než příspěvkům směřujícím až na výchovu dětí. Nejčastěji vyžadují podporu bydlení svobodní a bezdětní jedinci, pro které je otázka bydlení v současnosti palčivější záležitostí, neboť děti dosud nevychovávali. Naproti tomu samoživitelkám a mladým manželům s dětmi sice dostupnost bydlení připadá rovněž důležitější než přispívání na výchovu dětí, nicméně v mnohem nižší míře.

O požadavku na autonomii rozhodování o nakládání s finančními prostředky svědčí i **preferenci příspěvků státu spíše rodinám s dětmi na vlastní zajištění kvalitního vzdělání dětí a vyžití ve volném čase než přímo školským zařízením** poskytujícím vzdělání a volnočasové aktivity. Největší názorový rozdíl se v tomto ohledu vyskytuje mezi svobodnými jedinci a mladými manžely. Důraz na domácí rodičovskou péči o malé děti spolu s dostatečnou finanční kompenzací na úkor využívání služeb péče o děti, které by umožnily matkám návrat na pracovní trh a posílení rodinného rozpočtu, je nejzřetelnější v úplné rodině s dětmi předškolního a školního věku, což koresponduje se zjištěními uvedenými výše. **Zlepšení podmínek pro uplatnění žen na trhu práce však již dotázaní staví na roveň s peněžní podporou.** Opatření nefinančního charakteru na trhu práce a dostatečná nabídka služeb péče o děti přitom více lákají mladé ženy a vysokoškolsky vzdělané jedince.

Tabulka č. 3.15 **Postoje k celkovému zaměření rodinné politiky, průměrné skóre*, podle typu rodiny**

1	sonda 1	sonda 2	sonda 3	sonda 5	7
Stát má vytvářet podmínky, aby se každá rodina mohla o sebe postarat podle vlastního uvážení.	2,7	2,7	2,6	2,7	V dnešní době je nutné, aby stát určoval, jak se o rodiny postará.
Když má člověk jistotu zaměstnání, nemusí dostávat podpory na děti nebo na bydlení.	5,1	4,8	5,0	5,1	Ani zaměstnaný člověk není vždy schopen zvládnout náklady na bydlení a děti.
Podpora mladých rodin od státu se musí zaměřit především na příspěvky na výchovu dětí.	5,0	4,6	4,8	4,4	Podpora mladých rodin se musí zaměřit především na dostupnost bydlení a jiné předpoklady pro založení rodiny.
Stát by měl přispívat rodinám s dětmi na to, aby rodiče mohli poskytovat dětem kvalitní vzdělání a vyžití ve volném čase.	3,7	3,3	3,5	3,4	Stát by měl přispívat přímo školám a zařízením pro volný čas dětí, aby kvalitní vzdělání a aktivity dětí ve volném čase byly dostupné pro všechny rodiny.
Rodiny s dětmi by měly dostat především dostatečně vysokou finanční podporu, aby matky mohly zůstat v domácnosti a pečovat o děti.	2,9	2,5	2,5	2,7	Rodiny s dětmi potřebují hlavně kvalitní služby denní péče o děti, aby matky mohly jít do zaměstnání a přispívat do rodinného rozpočtu.
Rodinám s malými dětmi by nejvíce pomohlo zlepšení podmínek pro uplatnění žen na trhu práce.	3,9	4,1	4,2	4,1	Rodiny s malými dětmi potřebují nejvíce dostatečnou finanční podporu.
Péče o děti je práce jako kterákoliv jiná a měla by být stejně odměňována jako práce v zaměstnání.	2,9	2,5	2,6	2,6	Péče o děti je přirozená rodičovská povinnost a není proč za ni platit.
Otcové by měli mít povinnost vybrat si alespoň 2-4 měsíce rodičovské dovolené místo matek.	5,4	5,5	5,5	5,4	Otec rodině spíše pomůže, když vydělává, než když je na rodičovské dovolené.

Pozn.: * průměrné skóre na škále 1-7, kde 1 = plný souhlas s názorem uvedeným vlevo a 7 = plný souhlas s názorem napravo. Sonda 1 - svobodní jedinci; Sonda 2 - mladá rodina; Sonda 3 - úplná rodina se školními dětmi; Sonda 5 - neúplná rodina se závislými dětmi

Nedostatečné ocenění domácí péče o děti a požadavek jejího ohodnocení jako práce v zaměstnání spojuje názory zástupců všech typů rodin, i když oproti ostatním to relativně nejméně vadí svobodným jedincům. Nedostatečné uznání společenské důležitosti rodičovské péče trápí častěji ženy. Na tom, že péče o děti je přirozená rodičovská povinnost, za kterou není důvod platit, se shodne pouze menšina dotázaných. Větší zapojení muže do péče o děti by ženy přivítaly, nicméně stanovovat povinnost pro otce vybrat si alespoň dva až čtyři měsíce rodičovské dovolené místo matek celkově ženám ani mužům vhodné nepřipadá. **Otce** pasují spíše na **živitele rodiny**, z čehož vidí větší prospěch, než kdyby doma pečoval o dítě.

V závislosti na stupni dosaženého vzdělání lze vysledovat základní ideový trend, a to větší **náklonnost k přímé finanční podpoře rodiny respondenty s nejnižším vzděláním** na úkor variability jiných opatření. Zajištění služeb péče o děti, příspěvky vzdělávacím institucím, lepší podmínky pro uplatnění žen na trhu práce, lepší dostupnost bydlení a jiných předpokladů pro založení rodiny či větší participace muže na péči o děti formou rodičovské dovolené jsou totiž před peněžními příspěvky rodině upřednostňovány častěji mezi vysokoškoláky.

Navzdory tomu, že se mínění osamělých žen o efektivnosti nástrojů rodinné politiky i jejich názory na alternativní opatření státu příliš neodlišují od žen žijících s partnerem, deklarují **samoživitelky rozhodný požadavek na specifická opatření zaměřená v jejich prospěch**. Podle 89 % osaměle žijících žen je totiž správné, aby stát ve své pomoci rodinám mimořádně zvýhodňoval osamělé matky s dětmi před úplnými rodinami s dětmi. To je vede k určité kritice současného stavu, protože 79 % samoživitelek považuje existující opatření v sociální politice řešící situaci osamělých žen s dětmi za spíše nebo zcela nedostatečná.

3.5 Shrnutí

V souvislosti s otázkou harmonizace rodinných a pracovních povinností, před kterou je v dnešní době postavena většina rodin, je důležité zaměřit pozornost jak na sféru soukromou, tak i veřejnou, zejména v podobě opatření, které stát na podporu rodiny nabízí. V rámci rodiny je v tomto kontextu důležitá především dělba rolí mezi partnery a strategie, které muži a ženy za účelem co nejoptimálnějšího zvládnutí pracovního a rodinného života preferují. Z výsledků provedených šetření vyplynulo, že naprostá většina osob je zastáncem rovných šancí pro muže i ženy věnovat se profesnímu životu a kariéře a zároveň závazku obou partnerů podílet se na finančním zajištění domácnosti. Rovnoprávnost mezi partnery by dle jejich názoru měla panovat rovněž při rozhodování o tak důležitém životním kroku, jakým je narození dítěte, kdy je nutné respektovat pracovní a profesní plány obou partnerů.

Přes tyto shodné názory je nicméně důležité připomenout, že ženy jsou spíše orientovány na rodinu a pro většinu z nich je důležité mít dostatek času na rodinu i na úkor práce. Muži se oproti tomu zaměřují na rodinu a práci zhruba ve stejné míře, přičemž nemalý podíl mužů by v případě nutnosti upřednostnil práci, která je pro ně jako pro stále převažující živitele rodiny zdrojem příjmů, ale též seberealizace. V souladu s tím je nejčastěji preferovaným řešením potencionálních konfliktů plynoucích z nutnosti skloubit nároky zaměstnání s péčí o domácnost a děti strategie, kdy žena vykonává méně náročné zaměstnání než její partner a přebírá na sebe větší díl péče o domácnost a děti. Ženy, které jsou tak vystavovány dvojí zátěži plynoucí z nutnosti zajišťovat chod domácnosti a péči o děti a zároveň se věnovat placenému zaměstnání, by nicméně uvítaly větší porozumění a především spolupráci svého partnera.

Matky samoživitelky, které žijí bez partnera a jsou nuceny zajistit (téměř) veškerou péči i finance pro svou rodinu samy, kladou oproti ženám z úplných rodin podstatně větší důraz na porozumění ze strany zaměstnavatele. Vhodným řešením nejen pro tyto ženy by při snaze skloubit zaměstnání s péčí o domácnost a malé děti byla dostatečná nabídka flexibilních forem zaměstnání, zejména pružné pracovní doby, práce z domova a práce na zkrácený úvazek. Ta však nejenže není v nabídce zaměstnavatelů dosud příliš rozšířena, ale zároveň, na rozdíl od předchozích dvou forem pracovního režimu, o ní není mnohdy zájem ani ze strany samotných zaměstnanců, kteří si jsou vědomi, jaké nevýhody (především ekonomického rázu) částečné úvazky přinášejí. Důležitost možnosti zvolit si práci na částečný úvazek alespoň v některých životních fázích je nicméně zcela zřejmá z preferencí týkajících se způsobu návratu matek na pracovní trh po skončení rodičovské dovolené, jejíž délka (včetně doby strávené na mateřské dovolené) je v českém prostředí nejčastěji tři roky. Po třetím roce věku dítěte je pak patrný posun jak v preferovaném, tak i reálném zajištění péče o malé děti od celodenní péče matky v domácím prostředí k péči institucionální, resp. v mateřských školách, z čehož je zřejmé, že v tomto období by se již nemalý podíl žen zpět do zaměstnání chtěl vrátit.

Celodenní péče o děti v jejich rané životní fázi spojená s nutností na poměrně dlouhou dobu přerušit pracovní kariéru ženy vyvolává v rodičích či budoucích rodičích i určité obavy. Nejčastěji se u mužů i žen jedná o obavy z podstatného snížení životní úrovně a z nutnosti zrušit některé životní plány, ženy se pak v nemalé míře obávají rovněž komplikací v profesní oblasti. A právě obavy ze ztráty práce, ztráty šance na zajímavou práci či pracovní postup mohou být jednou z příčin časnějšího návratu matek malých dětí zpět na pracovní trh. Pokud by však tyto ženy měly širší možnosti pozvolného návratu zpět do zaměstnání, kdy celodenní péče v domácím prostředí není v jednom okamžiku nahrazena celodenní péčí institucionální spojenou s návratem matky zpět do zaměstnání s pevnou pracovní dobou a plným úvazkem, jejich situace a snaha o harmonizaci práce a rodiny by se podstatně usnadnila a obavy spojené s komplikacemi v pracovní sféře by se mohly zmírnit.

Neméně důležitým opatřením usnadňujícím matkám malých dětí návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené i snahu (obou rodičů) harmonizovat sféru pracovní a rodinnou je vedle zmíněných nabídek ze strany zaměstnavatele též různorodá podpora ze strany státu. Jedná se především o nabídku sociálních služeb, poskytování finančních dávek, podporu prostřednictvím daňových odpočtů a slev a vytváření příznivých podmínek na pracovním trhu. Souhrnně je možné říci, že pro rodiče jsou nejlákavějším opatřením přímé finanční dávky, které upřednostňují jak před sociálními službami, tak před zvyšováním úlev na daních i před lepšími podmínkami pro uplatnění žen s malými dětmi na trhu práce. Důraz na finanční podobu státní podpory rodin s dětmi, především v podobě dobře placené mateřské a rodičovské dovolené, kladou respondenti ve všech fázích rodinného cyklu i při výběru ze široké nabídky různých opatření rodinné politiky a nástroje nefinančního charakteru tak v jejich preferencích zůstávají mnohdy opomíjeny. Skupinou, která se však v tomto ohledu poněkud vyděluje, jsou vysokoškolsky vzdělaní lidé, kteří ve vyšší míře než ostatní preferují rozšiřování služeb pro rodiny, daňovou podporu i rozšíření možností pro uplatnění žen na trhu práce, včetně možnosti zkrácených úvazků. Respondenti s nejnižším vzděláním se oproti tomu jednoznačně přiklánějí k přímé finanční podpoře rodiny. Různorodá státní opatření na podporu rodiny jsou nicméně z pohledu dotazovaných osob velmi důležitá, přičemž mnozí z nich se domnívají, že především v možnostech lepšího sladění pracovních a rodinných povinností a při výchově dětí mohou mít pozitivní vliv.

4. Závěr

V této studii jsme aplikovali základní výkladové schéma, které spočívá v porovnání hodnotových orientací a preferencí se skutečným jednáním v kontextu řešení vztahu mezi rodinou a zaměstnáním. V tomto obecném rámci jsou s ohledem na specifika fází rodinného cyklu sledovány konkrétní dílčí strategie a subjektivní percepce vnějších determinujících podmínek, zejména opatření rodinné politiky a sféry zaměstnání (trhu práce). Zvláštní pozornost je věnována genderovým aspektům problematiky, které se ukázaly, v souladu s řadou dalších výzkumných projektů na dané téma, jako obzvlášť důležité jak z hlediska explanace sledovaných jevů, tak z hlediska hledání praktických opatření na podporu rodin a jedinců při snaze o vyvážené vztahy mezi rodinou, soukromým životem a zaměstnáním (příp. celkovým zapojením ve veřejné sféře).

V **hodnotových orientacích** patří hodnoty rodiny a zaměstnání u populace v ekonomicky aktivním věku mezi ty nejpřednější, a to s mírnou nebo větší převahou rodiny ve všech fázích rodinného cyklu, s výjimkou osob mladých a/nebo dosud svobodných, případně dosud bezdětných. I pro mnohé (možná většinu) z nich je založení rodiny jedním z životních cílů, zatím však latentním nebo ve srovnání s jinými méně významným. Současně pro ty, kdo již mají děti a rodinu, nepozbyly zaměstnání a profese tímto faktem na významu, pouze jsou rodinou méně nebo více upozaděny. Zatímco však v postojích svobodných a bezdětných nejsou rozdíly podle pohlaví zásadní, v postojích rodičů jsou zřetelné a ve fázi raného rodičovství velmi silné genderové rozdíly. Projevuje se v tom tradiční dělba práce mezi partnery v rodině, která se promítá i do genderových vztahů ve sféře práce, umocněných genderově strukturovaným pracovním prostředím. Podmínky pro sladování rodiny a zaměstnání mají muži a ženy odlišné a třebaže je to nejvíce patrné v době raného rodičovství, důsledky této fáze se promítají i do fází pozdějších. Jinými slovy řečeno, přerušená profesní kariéra nebývá ani ve vyšších fázích plně srovnatelná s kariérou plynule se vyvíjející.

Muži a zejména ženy jsou si toho vědomi, nicméně jejich názory o správnosti rodičovské péče o (nejmenší) děti jsou natolik silně hodnotově zakořeněny, že nejsou tímto vědomím výrazně ovlivněny. Navzdory dopadům přerušení profesní kariéry z důvodu péče o malé dítě na postavení rodiče na trhu práce (s naprostou převahou matky) je celodenní matčina (výjimečně otcova) péče o nejmenší děti preferována (kapitola 3.1.) a také praktikována. To se promítá v hodnocení dopadů narození dítěte na různé sféry života, mezi nimiž profesní perspektivy patří k nejvíce negativně dotčeným.

V této oblasti nacházíme převážně relativní soulad mezi názory a chováním. Je dosahován navzdory rozporu mezi preferovaným chováním a jeho mnohdy negativními dopady v různých životních oblastech. Pozitivní důsledky pro dítě a jeho výchovu mají větší váhu při rozhodování o volbě strategií než negativní dopady na kariéru (vč. výdělkových možností a jejich konsekvencí). Matky např. často „dobrovolně“ riskují obtížný návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené upřednostňováním jejího dlouhého čerpání. Míra dobrovolnosti nebyla přímo zjišťována, ale nepřímou se ukazuje, že ji lze (s pomocí výsledků jiných šetření [Kuchařová et al. 2006, Ettlerová et al. 2006]) odhadovat velmi zhruba na dvoutřetinovou - na základě porovnání preferencí a výpovědí o /ne/možnosti návratu do zaměstnání po /různě dlouho využitě/ rodičovské dovolené z důvodů bariér na straně zaměstnavatelů nebo nedostupnosti péče o děti. Zjištění lze interpretovat i tak, že určitá část rodičů se dostává do přímého, uvědomovaného „střetu“ s pro ně omezujícím působením institucionálních a strukturálních

podmínek. Ostatním se více nebo méně daří naplňovat své rodičovské a profesní plány, tedy sladit rodinu a zaměstnání. Externí podmínky je nicméně někdy vedou k dočasným nebo dílčím modifikacím těchto plánů.

Analýza zkoumaných jevů se v různé míře opírá o dotazy na **preferenze**. Pokud jde o preference mezi rodinou a zaměstnáním, jsou především, jak už bylo zmíněno, genderově diferencovány. Vyvíjejí se během rodinného cyklu a utvářejí se pod vlivem jak jedincem uznávaných hodnot, tak i jako reflexe na aktuální životní situace. Nepopíratelně na ně působí institucionální a strukturální podmínky, ale proměnlivost v průběhu životního cyklu a genderové souvislosti poukazují současně na podmíněnost synteticky působícími individuálními objektivními a subjektivními charakteristikami. Rodové rozdíly nacházíme i u preferencí týkajících se celkového uspořádání životního cyklu.

Podstatně menší konzistenci názorů a chování nacházíme v další důležité oblasti, kterou jsou **role žen a mužů v rodině a v zaměstnání**. Zde v názorech převládá egalitární pohled, zatímco v chování je podstatně častější komplementární dělba rolí. Je výraznější ve fázi péče o malé děti, ale přetrvává i do fází vyšších. Východiskem genderových rozdílů je již samotné chápání vztahu rodiny a zaměstnání, kdy ženy upřednostňují rodinu, byť v různých životních fázích v odlišné míře, zatímco pro muže mají obě sféry trvale obdobný význam. Ve skutečnosti se ženy častěji angažují v obojím a muži se věnují hlavně práci. Muži se nicméně znepokojují vědomím nedostatečného zapojení v rodině - nevyvážeností času pro rodinu a pro práci. Do praktického života se však tyto reflexe promítají relativně málo. Ženy chápou svoji dvojí roli jako zátěž, méně (nikoliv zanedbatelně) jako nespravedlnost.

Při hodnocení subjektivních a obecně individuálních předpokladů realizovaných strategií dosahování rodinných a profesních plánů zdůrazňují různí autoři význam **partnerského vyjednávání** [Rabušic 2001; Možný 2006; Voas 2003], proto mu byla věnována zvláštní pozornost. Nepotvrdila se konfliktnost tohoto jednání [viz též Chromková Manea, Fučík 2007], ale ukázala se zajímavá diferenciací generační i vzdělanostní a také vliv fáze rodinného cyklu. Naznačen byl generační posun ve směru intenzivnějšího vyjednávání u mladších generací.

Jedním ze základních témat celého projektu, a tedy i empirických sond, je **natalitní chování ve vztahu k dalším životním plánům**, zejména profesní kariéře. Nebyl zde prokázán přímý kauzální vztah v žádném směru. První a většinou i druhé dítě bývá plánované, a to nezávisle na profesních plánech. Na nich je však závislé časování narození dětí. Důležitou potenciální determinantou uskutečňování rodičovských plánů je materiální situace rodiny. Bývá brána v úvahu spíše u dětí vyššího pořadí a většinou nikoliv jako jediný faktor, ale současně s dalšími faktory. Plány na jedno nebo dvě děti, které jsou nejčastější, nebývají většinou tomuto aspektu podřízeny. Jestliže nicméně již u druhého (tím spíše třetího a dalšího) dítěte někteří lidé zvažují ekonomické dopady jeho narození na rodinu, většinou nejsou materiální podmínky hlavními důvody nenarození druhého a dalšího dítěte (jako další příčiny jsou uváděny „nebylo plánováno“, zdravotní souvislosti, kariérní plány).

Jestliže v obecné rovině nelze potvrdit výrazně omezující vliv pracovního zatížení na fertilitní chování, platí tato závislost v konkrétních souvislostech (např. se vzděláním) a je výraznější u žen. V rodinách s malými dětmi je napětí mezi oběma sférami evidentní. Opět zde nelze jednoduše generalizovat a je třeba na tuto problematiku nahlížet z hlediska její sociální a individuální diferencovanosti.

Významnou roli hraje **partnerská dělba práce v domácnosti**, jak prokázaly i jiné výzkumu [např. Křížková 2006]. Její přetrvávající genderová determinace zůstává

jednou z brzd efektivnějšího sladování rodiny a zaměstnání. Změnit tento stav však není možné pouze v uzavřeném rámci rodiny. Postavení jedince v rodině a v zaměstnání představuje dvě základní komponenty jeho života ve všech středních stadiích jeho životního cyklu a tyto dvě sféry jsou v denním životě vzájemně tak těsně propojeny, že k žádoucím změnám musí docházet současně v obou. Na druhou stranu jsou zatím důkazy o pozitivním vlivu vyšší účasti otců v zabezpečování domácnosti a péče o děti nečetné a není zřejmé, jaké dopady by měla větší masovost jejich zapojení. Především však zde snahy podpořit otcovskou účast narážejí na subjektivní bariéry. Zájem o takové řešení je větší v deklaracích než v praktickém jednání. I zde jsou nemalé rozpory mezi postoji a reálným chováním.

Jedním ze stěžejních ukazatelů strategií zvládnání rodinných a profesních rolí je **využití denního či týdenního časového fondu**. Je zde zřejmá podmíněnost rodinnou situací spolu s genderovými nerovnostmi. Obecně se předpokládá, že promyšlené rozvržení jak denního (týdenního), tak celoživotního časového fondu je účinným nástrojem harmonizace rodiny a zaměstnání. Otázkou je, jaká kritéria zde aplikovat. Je zde možno zohledňovat jednak zájmy dětí a jednak (profesní) zájmy rodičů, které se vzájemně mohou křížit. K nejčastěji doporučovaným nástrojům patří různé formy flexibility pracovní doby. Většinou dávají možnost zohlednit zájmy všech členů rodiny a propojit pracovní a rodinný život bez nadměrných tenzí. Mnohé však mají i negativní konsekvence [srv. např. Haberlová, Kyzlinková 2009; A new organisation... 2003] a navíc jejich nabídka ze strany českých zaměstnavatelů je nedostatečná [srv. např. Křížková 2005; Kuchařová 2008; Haberlová, Kuchařová 2008].

Význam a role profese a zaměstnání může být nahlížen, a také je v praxi percipován, z různých hledisek. Profese je hodnotou těsně následující po, případně oscilující okolo hodnoty rodiny. Profesní uplatnění je vlastně univerzální životní hodnotou, jeho funkce se v životním cyklu mění jen částečně (a dočasně, zejména u žen-matek). Jeho hodnota pak závisí zejména na vzdělanostní úrovni jedince a v souvislosti s rodinnými rolmi též na pohlaví. Fáze životního cyklu částečně modifikují poměr mezi instrumentální a cílovou hodnotou zaměstnání (nakolik je nástrojem dosahování životní úrovně nebo hodnotou samo o sobě, nástrojem seberealizace), ale ve všech životních etapách lidé aspirují komplementárně na seberealizaci v dalších životních sférách, přičemž rodina je mezi nimi prioritou. Problém stability zaměstnání se projevil zejména v závěrečné fázi ekonomicky aktivního života a v rané fázi rodinného cyklu v souvislosti s péčí o děti, tedy zejména u žen. Šetření potvrdila malou nabídku flexibilních forem organizace práce, což omezuje svobodnou volbu strategií sladování rodinného a profesního života.

Vztah rodiny a zaměstnání je v nezanedbatelné míře určován potřebou zajištění jisté **životní úrovně jedince a jeho rodiny**, pokud ji už založil. Z výsledků šetření lze usuzovat na velký význam úvah o možnosti dosáhnout (udržet) životní standard při rozhodování o realizaci rodinných aspirací. Nicméně lidé (dosud) svobodní nebo bezdětní přikládají finanční situaci ztlačně vyšší význam než ti, kdo již nastoupili rodičovskou dráhu. Má to své racionální zdůvodnění. Zde analyzovaná data opětovně potvrzují význam skladby domácnosti z hlediska poměru výdělečně činných a závislých členů, což znevýhodňuje rodiny, kde jeden člen pečuje celodenně o dítě. Ověřen byl i vliv genderových rozdílů v odměňování na životní úroveň rodin i na aplikované strategie dělby rolí v rodině a uplatnění profesních aspirací partnerů-rodičů. Tyto rozdíly se však projevují odlišně v různých fázích rodinného cyklu.

Empirická šetření se věnovala také hodnocení **opatření rodinné a sociální politiky** z hlediska harmonizace rodiny a zaměstnání a míry podpory preferovaných strategií. Očekávání vůči společenské podpoře jsou poměrně vysoká, ale mění se

v závislosti na míře náročnosti péče o děti (při příjmově nevelké heterogenitě zkoumaných souborů, která potlačovala vliv životní úrovně). Důležitou determinantou je i možnost výdělečné aktivity (obou) partnerů, což se projevuje zejména větší subjektivní odkázaností na společenskou pomoc v rodinách, kde matka pečuje o velmi malé děti, a v neúplných rodinách. Asi proto je opatřením na podporu zaměstnanosti rodičů (v pracovněprávní legislativě a podpoře zaměstnanosti) přiznáván ve všech životních fázích obdobný význam jako sociálním a rodinným dávkám, a to na rozdíl od nabídky služeb denní péče o děti, proti níž jsou dávky preferovány. Zde názory české veřejnosti zřetelně nekorespondují s požadavky odborníků mezinárodních organizací [srv. např. Kamerman 2000, 2003; D'Addio, D'Ercole 2005; Del Boca, Pasqua and Pronzato 2006]. Ti vycházejí z odlišných preferencí, že se oba rodiče chtějí pracovně angažovat v průběhu celé „aktivní fáze“ životního cyklu, vč. období péče o nejmenší děti, a že tedy mají vysoké nároky na nabídku zařízení denní péče o děti. Respondenti v našich souborech však spíše požadují vyšší finanční kompenzace za přerušení profesní dráhy z důvodu péče o malé děti, jimž se doma chtějí věnovat co nejdéle.

Přehled důležitých poznatků, které je žádoucí zohlednit v dalších analýzách a koncipování rodinně politických opatření

Rodinné hodnoty, partnerství a percepce rodičovství

- Muži i ženy obecně **vysoce hodnotí rodinu, partnerství i rodičovství**, mladí svobodní lidé vidí také jiné, často prozatímní, **alternativy k hodnotnému naplnění života** - pracovní uplatnění a seberealizaci prostřednictvím zúročení získaných kompetencí (především vzdělání lidí).
- Majoritně je ve všech generacích rozšířen obraz **dvoudětné rodiny**, což se promítá do konkretizovaných reprodukčních plánů v průběhu (raných fází) rodinného cyklu.
- Vysokoškoláci celkově vykazují určitá specifika: V partnerském vztahu deklarují vyšší míru shody; častěji plánují založení rodiny a počet dětí; více času věnují zaměstnání, ženy se v mimopracovní době více věnují výchově dětí než domácnosti oproti méně vzdělaným ženám. **Neprokázala se však odlišnost vysokoškolsky vzdělaných lidí od osob s nižším vzděláním v otázkách genderové dělby rolí ani v deklarovaném ideálním počtu dětí.**
- Deklarované souvislosti rozhodování o dětech potvrzují poznatky z jiných studií a z jiných zemí, že **úroveň plodnosti ovlivňuje souhrn faktorů**: chtěný počet dětí, biologické limity (neplodnost), absence životního partnera či rozpad partnerství, rodině konkurující pracovní sféra a kariéra, nechtěná či neplánovaná početí či efekty plynoucí z odkládání rodičovství, sekvenční rozhodování aj.
- **Ženy jsou si silně vědomy zásahu rodičovství do své pracovní kariéry**, zatímco muži o vlastní pracovní postup nemají větší obavy; také omezení společenských kontaktů předvídá více žen než mužů - tyto **obavy se do značné míry naplňují.**
- Narození prvního dítěte a **rodičovství obecně je naopak nejpříznivěji hodnoceno v rovině osobního uspokojení a v rovině rodinných vztahů.**
- Navzdory plně uvědomovanému a reálně se projevujícím zásahu založení rodiny do života jedinců-rodičů si lidé převážně **nepřipouštějí rodičovství jako příliš velké či až fatální osobní omezení.**

- Významný (z hlediska prožívání manželství a rodičovství) je **rozpor mezi preferencemi egalitárního partnerského rozdělení rolí vyjadřovanými v postojích mužů a žen a realitou**. V zásadě oboustranné přijímání komplementárnosti rolí v době péče o nejmenší děti **přetrvává nezáměrně do vyšších fází rodinného cyklu**.
- Genderová nerovnováha se projevuje ve výsledné **vyšší nespokojenosti žen s partnerským uspořádáním rolí, než je tomu u mužů**.
- **Mezi partnery panuje poměrně výrazná shoda**, především v názorech na rodinný život, důležitost vzdělání a zaměstnání, v hospodaření s financemi a v sociálních kontaktech, a to bez ohledu na fázi rodinného a životního cyklu a sociodemografické znaky. Pokud se názory partnerů rozcházejí, je tomu především v otázkách rozdělení domácích prací a povinností, ve způsobu trávení volného času a v zájmech a koníčcích. **Míra a oblasti neshody se v průběhu rodinného cyklu mění, a to zjevně v závislosti na míře zatížení péčí o děti**. Vliv má i vzdělání.

Zaměstnání - představy a realita

- **Význam zaměstnání v životě jedince se v průběhu rodinného cyklu mění** – nejvyšší je před založením rodiny a v době, kdy děti dospějí zhruba do adolescentního věku.
- **Genderově největší rozdíly** v postoji k zaměstnání se vyskytují v rodinách, **ve kterých se pečuje o děti**.
- Pro **samoživitelky** představuje zaměstnání **především zajištění finančních prostředků** a nezávislosti, přitom jsou pro udržení zaměstnání nejméně ochotné dělat ústupky na úkor rodiny.
- Pevná pracovní doba a plný úvazek patří k nejčtenějším formám pracovního režimu. Pružnou pracovní dobu, ženami často preferovanou především za účelem snadnějšího skloubení pracovních a rodinných povinností, však mají v rodinách s dětmi spíše muži. **Pracovní flexibilita je ovlivněna spíše externími podmínkami než preferencemi zaměstnanců-rodíčů**.
- **Poptávka po větší flexibilitě uspořádání pracovní doby a typu úvazku je tak nespokojená převážně ze strany žen** - nezávisle na tom, zda nyní pracují „v tradičním režimu“ nebo se starají o děti a zaměstnání umožňující skloubit práci a rodinu hledají (chtějí brzy vyhledat). Zvláště výrazně postrádají flexibilitu v zaměstnání samoživitelky.
- Důsledky výše uvedeného lze hledat i ve větší nespokojenosti žen-matek s vybranými atributy zaměstnání v porovnání s muži - **nižší míra seberealizace v zaměstnání u žen z důvodu více prožívaného napětí mezi rodinou a zaměstnáním může být latentní příčinou nerealizovaných natalitních plánů**. Nelze opomenout ani možný mezigenerační přenos - dospívající děti nepochybně vnímají nižší stupeň uspokojení ze zaměstnání u svých matek a jeho příčiny.
- Negativním je zjištění, že ženy současně prožívají vyšší obavy ze ztráty zaměstnání, což může vést k **nedobrovolnému podřízení se „podmínkám závislosti“ či diskriminace v zaměstnání**.
- **Obavy z nestability zaměstnání se zvyšují s věkem** a současně mění podle skladby rodiny (nejvyšší jsou po odchodu dětí). Ohledně ohrožení nezaměstnaností se

v nejhorší pozici nacházejí **osamělé matky s dětmi**. Výrazné **genderové odlišnosti vykazují rodiče s dětmi školního věku a rodiče již dospělých dětí**.

- Ohledně **příjmů** se potvrdila základní známá fakta: **genderové nerovnosti** se konkrétně projevují tak, že při porovnání příjmů mužů a žen zaměstnaných na plný úvazek **finančně nejméně ztrácejí ženy na muže, dokud jsou svobodné a bezdětné, nejvíce tehdy, když vychovávají děti školního věku**.
- **S počtem dětí v rodině roste** podíl rodin, kterým jsou poskytovány rodinné dávky, ale i **závislost na těchto dávkách vyjádřená naléhavější obavou z jejich případné ztráty**.
- **Hodnocení životní úrovně rodiny** je do značné míry „nivelizováno“ na střední úrovni; reflektuje objektivní skutečnosti v tom, že **se snižuje u rodin s (malými) dětmi a u samoživitelů**.

Vztah rodiny a zaměstnání

- Naprostá většina lidí je **zastáncem obecně platných rovných šancí pro muže i ženy** (v profesní sféře, v rodinných aktivitách a hospodaření, v rozhodování o rodině aj.).
- **V případech vyhrocení náročnosti skloubení obou sfér se však preference genderově podbarvují** - ženy upřednostňují čas a síly pro rodinu, zatímco muži se upírají k zaměstnání.
- Ačkoliv hlavní díl odpovědnosti za péči o děti a domácnost stále leží na ženách, **ochota mužů podílet se, v případě nutnosti, na péči o dítě je poměrně vysoká. Realizuje se však v podstatně menší míře**.
- Více méně nedobrovolně je tak **v rodinách převážně volena strategie**, kdy žena vykonává méně náročné zaměstnání než její partner a přebírá na sebe větší díl péče o domácnost a děti, tedy tzv. **modifikovaný model muže živitele** (v zahraniční literatuře označována jako tzv. modernized male breadwinner model; např. [Kotowska, Matysiak 2008: 308, Lewis et al. 2008])
- Z hlediska **celoživotního plánování** (life-course arrangement) převažuje názor, že **člověk by měl při dosažení nároku na důchod opustit své zaměstnání a užívat si rodinu a volný čas**. Tento postoj se s věkem mění, nejstarší lidé oceňují zaměstnání v důchodovém věku jako prvek udržení vitality a soběstačnosti.
- Z hlediska **každodenního rozvrhu času** mezi základní sféry zájmu - rodinu a zaměstnání – **jsou názory více závislé na pohlaví a proměňují se podle fáze rodinného cyklu**, a to při jednoznačném vlivu přítomnosti a věku dětí.
- **Ženy** do značné míry přijímají svoji náročnější roli v rodině oproti mužům i plnění dvojích rolí, **významně však postrádají vyšší, a reálně projevované, porozumění**, a to jak ze strany **partnera**, tak **zaměstnavatelů**, ale i **širší rodiny**. Je to jisté vyjádření rozporuplnosti akceptace celkového postavení ženy v dnešní společnosti.
- **Nároky a očekávání vůči rodinné a sociální politice státu tvoří určitou hierarchii**, v níž jsou na předním místě požadovány přímé finanční dávky, upřednostňované jak před sociálními službami, tak před daňovými úlevami, a také před lepšími podmínkami pro uplatnění žen s malými dětmi na trhu práce. Zde se liší lidé nejvíce vzdělaní vyšším důrazem na služby, pracovní podmínky i daňová opatření a lidé s nejnižším vzděláním vyšší preferencí finanční podpory.

4. Závěr

- **Efektivnost opatření rodinné a sociální politiky** lidé nejvíce spatřují **v možnostech lepšího sladování pracovních a rodinných povinností a při výchově dětí. Na rozhodnutí o dřívějším narození dětí či větším počtu dětí** mají nástroje rodinné politiky podle všech zástupců rodin **nejmenší dopad.**

Literatura

A new organisation of time over working life. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2003.

Alan, Josef. *Etapy života očima sociologie.* Praha: Panorama, 1989

Čermáková, Marie (ed.). *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice.* Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002.

CVVM 4/2003. *Pracovní a rodinné povinnosti - hodnocení pomoci zaměstnavatelů. Zájem o zařízení pro péči o děti.* (30. 5. 2003) Tisková zpráva CVVM.

D'Addio A.C. - D'Ercole M.M. *Trends and Determinants of Fertility Rates in OECD Countries: The Role of Policies.* OECD Social, Employment and Migration Papers. 2005, 92s.

Del Boca, D. - Pasqua, S. - Pronzato, Ch. *The Impact of Institutions on Motherhood and Work.* ISER Working Paper 2006-55. Colchester: University of Essen, 2006.

Dudová, Radka (ed.). *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života.* Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007.

Ettlerová, Sylva - Matějková, Barbora. *Rodinné chování a bytová situace mladé generace - souvislosti s partnerským, sňatkovým a natalitním chováním.* Praha: VÚPSV, 2004.

Ettlerová, Sylva - Kuchařová, Věra - Matějková, Barbora - Svobodová, Kamila - Šťastná, Anna. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Část 3 - Postoje a zkušenosti s harmonizací rodiny a zaměstnání rodičů dětí předškolního a mladšího školního věku.* Praha: VÚPSV, 2006.

Ettlerová, Sylva - Šťastná, Anna. *Harmonizace rodinných a pracovních povinností rodičů se závislými dětmi. Demografie.* 48(1), Praha: ČSÚ, 2006.

Fialová, Ludmila - Hamplová, Dana - Kučera, Milan - Vymětalová, Simona. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2000.

Gershuny, J. „Time, through the Lifecourse, in the Family“. *Working Papers of the Institute for Social and Economic Research*, paper 2003-3. Colchester: University of Essen, 2003.

Goldstein, Joshua - Lutz, Wolfgang - Testa, Maria Rita. *The emergence of sub-replacement family size ideals in Europe. Population Research and Policy Review.* 2003. 22: 479-496.

Gornick, Janet C. - Meyers, Marcia K. *Families That Works. Policies for Reconciling Parenthood and Employment.* New York: Russell Sage Foundation, 2003.

Haberlová, Věra - Kuchařová, Věra - Ettlerová, Sylva - Svobodová, Kamila - Šťastná, Anna. *Rodina, zaměstnání a vzdělání. Sekundární analýza dat sociologických výzkumů.* Praha: VÚPSV (interní materiál VÚPSV), 2006.

Haberlová, Věra - Kuchařová, Věra. *Rodina a zaměstnání v průběhu životního cyklu.* In: Sirovátka T. - Hora, O. (eds). *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti.* Boskovice: Albert, 2008.

Haberlová, Věra - Kyzlinková, Renáta. *Rodina, zaměstnání a vzdělání VI. Rodinné potřeby zaměstnanců.* Praha: VÚPSV, v.v.i., STEM, 2009.

- Hakim, C. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century - Preference Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hamplová, Dana. Názory na manželství a rodinu mladých svobodných lidí v roce 1997. *Demografie*. 2000. 42(2): 92-99.
- Hamplová, Dana. Životní spokojenost: rodina, práce a další faktory. *Sociologické studie/Sociological Studies 04:06*. Praha: SOÚ AV ČR, 2004.
- Hamplová, Dana. Životní spokojenost, štěstí a rodinný stav v 21 evropských zemích. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 2006. 42(1): 35-55.
- Hamplová, Dana - Šalamounová, Petra - Šamanová, Gabriela (eds.). *Životní cyklus : Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006.
- Höhne, Sylva - Svobodová, Kamila - Šťastná, Anna. Význam partnerství pro harmonizaci rodiny a zaměstnání. In. Sirovátka T., Hora O. (eds.). *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice/Brno, 2008.
- Chaloupková, J. - Šalamounová, P. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: SOÚ AV ČR, 2004.
- Chromková Manea B.E. - Fučík, Petr. Teorie konfliktních preferencí a plodnost v České republice. *Demografie*, 2007, č.4, roč. 49, Praha ČSÚ
- Kamerman, S.B. *Parental Leave Policies: An Essential Ingredient in Early Childhood Education and Care Policies*. Society For Research on Child Development, Social Policy Report, 2000.
- Kamerman S. B. *Welfare States, Family Policies, and Early Childhood Education, Care, and Family Support. Consultation Meeting on Family Support Policy in Central and Eastern Europe, UNESCO, Rada Evropy, Budapest, 3.-5. září 2003, 2003*.
- Kocourková, Jiřina - Rabušic, Ladislav (eds.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: UK PŘF, 2006.
- Kozelský, Tomáš - Prušvic, David. *Výdělky žen a mužů v podnikatelské a nepodnikatelské sféře (podle speciálního šetření ISPV v roce 2004)*. Praha: VÚPSV, 2007.
- Křížková, Alena - Hašková, Hana. *Průzkum veřejného mínění o postavení mužů a žen na trhu práce. Výzkumná zpráva pro MPSV ČR*. Praha: SOÚ AV ČR, 2003.
- Křížková, Alena (ed.) - Dudová, Radka - Hašková, Hana - Maříková, Hana. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2005.
- Křížková, Alena (ed.) - Maříková, Hana - Hašková, Hana - Bierzová, J. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2006.
- Kuchařová, Věra. Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití. *Forum sociální politiky*. 2008, 2 (6): 8-14
- Kuchařová, Věra - Ettlerová, Sylva - Nešporová, Olga - Svobodová, Kamila. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VÚPSV, 2006.
- Kuchařová, Věra - Svobodová, Kamila. *Sítí zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV, 2006.
- Kuchařová, Věra et al. *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2009.

- Kux, J., Höhne, S., Baštýř, I., Šťastná, A. *Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990-2007. Bulletin 23*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008.
- Kyzlinková, Renáta - Svobodová, Kamila. „Práce z domova a její zásah do rodinného života.“ *Fórum sociální politiky*, 2007, 1 (1): 11-17.
- Mareš, P. 2006. Zaměstnání, rodina a dítě v dynamice moderní společnosti. Pp. 19-54 in Sirovátka, T. (ed.). *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: FSS MU, 2006. 280 s.
- Maříková, Hana. Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé. *Pracovní texty/Working Papers* 99:6. Praha: SOÚ AV ČR, 1999.
- Možný, Ivo. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983.
- Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.
- Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006.
- Nešporová, Olga. „Otcové pečující o děti formou rodičovské dovolené.“ *Demografie*, 2006, 48(3): 179-193.
- Palonciová, Jana. *Rodinné chování mladé generace. Závěrečná zpráva z „Biografického výzkumu mladé generace 2002*. Praha: VÚPSV, 2002.
- Rabušic, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.
- Rabušic L. Bude česká plodnost i v budoucnu jedna z nejnižších v Evropě. Pp. 66-80 in Kocourková, J., Rabuši, L. (eds.) *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný*. Praha: PŘF UK, 2006.
- Rabušic, Ladislav - Chromková Manea, B.E. „Preferenční teorie Hakimové v českém kontextu.“ *Demografie* 2007, 49 (2): s. 77-86.
- Rychtaříková, Jitka. „Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen.“ *Demografie* 2004, 46 (2): 77-90.
- Sirovátka, Tomáš. „Rodinné chování a rodinná politika v České republice“. Pp. 11-36 in *Modernizace a česká rodina*, ed. by P. Mareš , T. Potočný. Brno: Barrister & Principal 2003.
- Struktura mezd zaměstnanců v roce 2007*. Praha: ČSÚ, 2008.
- Šalamounová, Petra - Šamanová, Gabriela. Představy respondentů o partnerských vztazích a rodině. *Naše společnost*, 2003. 3-4: 25-31.
- Šamanová, Gabriela. Hodnota dítěte v individuálním životě a pro společnost, 2006, http://www.cvvm.cas.cz/index.php?lang=0&disp=nase_spolecnost&r=1&offset=103&shw=100061
- Šťastná, Anna. Mezigenerační přenos rozvodového chování na příkladu České republiky a v mezinárodním srovnání. *Demografie*. 2005, roč. 47, č. 1
- Šťastná, Anna. Rozvody a děti: vliv rozvodu rodičů na životní dráhu dětí. In: Hamplová D. - Šalamounová P. - Šamanová, G. (eds.), *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: SOÚ AV ČR, 2006.
- Šťastná, Anna. *Rodina a zaměstnání III. Rodiny se školními dětmi*. Praha: VÚPSV, 2007a.

Šťastná, Anna. Druhé dítě v rodině - preference a hodnotové orientace českých žen. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 2007b. 43(4): 281-303.

Štyglerová, Terezie. Vývoj obyvatelstva v České republice v roce 2006. *Demografie*. 2007. 49(3): 153-169.

Thomson, E. – Hoem, J. M. Couple Childbearing Plans and Births in Sweden. *Demography* 1998, 35 (3): 315-322.

Vidovičová, Lucie. *Věková diskriminace - ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. (Spoluautor empirického výzkumu: Rabušic, L.). Praha: VÚPSV, 2005.

Voas, D. Conflicting Preferences: A reason Fertility Tends to Be Too High or Too Low. *Population and Development Review*, 2003, 29 (4): 627-646

Zaměstnanost a nezaměstnanost v České republice podle výsledků výběrového šetření pracovních sil, 2. čtvrtletí 2007. Praha: ČSÚ, 2007.

Výzkumy zmiňované v textu:

ISSP 1994 - Rodina a měnící se gender role, Sociologický ústav AV ČR 1994

ISSP 2002 - Rodina a měnící se gender role, Sociologický ústav AV ČR 2002

Mladá generace 1997, Sociologický ústav AV ČR 1997

Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy 2005, PŘF UK a VÚPSV 2005

Rodina 1996, STEM 1996

Rodina 2000, STEM 2000

Rodina 2001, VÚPSV a STEM 2001

Šetření reprodukce a rodiny 1997, ČSÚ 1997

Studie z jednotlivých empirických sond I.-VII.

Ettlerová, Sylva. *Rodina a zaměstnání I. Svobodní jedinci*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2007.

Bartáková, Helena - Kulhavý, Václav. *Rodina a zaměstnání II. Mladé rodiny*. Praha: VÚPSV, 2007.

Šťastná, Anna. *Rodina a zaměstnání III. Rodiny se školními dětmi*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2007.

Svobodová, Kamila. *Rodina a zaměstnání IV. Rodiny po odchodu dětí*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2007.

Kuchařová, Věra. *Rodina a zaměstnání V. Neúplné rodiny*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2007.

Haberlová, Věra - Kyzlinková, Renáta. *Rodina, zaměstnání a vzdělání VII. Sonda Rodinné potřeby zaměstnanců*. Zpráva z výzkumu. Praha: STEM, VÚPSV, v.v.i., 2009.